

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU**

**AXISQALI
XƏSTƏ HASAN**

**ŞEİRLƏRİ VƏ ŞEİRLƏRİNİN
YARANMASI HAQQINDA SÖHBƏTLƏR**

BAKİ – 2012

**AMEA Folklor İnstitutunun
Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunur.**

**Redaktorları: f.ü.f.d. Fəxrəddin Salim,
f.ü.f.d. Nigar Eldar qızı**

**Rəyçilər: f.ü.f.d. Əfzələddin Əsgər,
f.ü.f.d. Elxan Məmmədli**

**Əli Hüseyn oğlu Şamil (Şamilov). Axısqa Xəstə Hasan
(şeyrləri və şeyrlərinin yaranması haqqında söhbətlər), Bakı,
Elm və təhsil, 2012, -248 səh.**

Kitaba Azərbaycanda az öyrənilmiş axısqa aşığı Xəstə Hasanın şeyrləri, şeyrlərinin yaranması haqqında söhbətlər daxil edilmişdir. Bu söhbətlər çox vaxt dastan-rəvayətlər də adlandırılır. Azərbaycanla eyni mədəniyyət dairəsində yaşamış, eyni dinə inanmış, eyni dildə danışmış xalq 1944-cü ilin sürgünündən sonra mesxeti türkləri, axısqa türkləri, bəzən də cavaxetiya türkləri adlandırılmağa başlanmışdır. XVIII-XX yüzillərdə yaşamış Xəstə Hasanın şeyrləri isə yalnız süni yaradılmağa çalışılan əngəlləri aradan qaldırmağa yönəlməyib, həm də bir boşluğu aradan qaldırmağa xidmət edir.

Kitabda beynəlxalq təşkilatların vətənlərinə dönmələri haqqında dönə-dönə qərarlar verdiyi, lakin hələ də ata-baba yurdlarına dönə bilməmiş axısqaqlıların, həm də oğuz türklərinin böyük aşığı Xəstə Hasanın ömür yolu, şeyrləri fonunda bölgənin tarixinə, orada yaşamış soydaşlarımızın ağrı-aclarına da nəzər salınıb.

Ş 4603000000 Qrifli nəşr
N-098-2012

© Əli Şamil, 2012

Bu kitabı Xasta Hasanın ömür yoluna məndə maraq oyatmış Aşıq İslam Ərdənərin, Xasta Hasanın tanındılmasında böyük əməyi olmuş Aşıq İsgəndər Ağbabalının və 30 ilə yaxın Xasta Hasanı öyrənmiş, əsərlərində onu məhəbbətlə tərənnüm etmiş professor Valeh Hacıların ruhlarına bağışlayıram

İÇİNDƏKİLƏR

Xəstə Hasan və Axısqa aşiq mühiti.....	8
Qısaltmalar.....	58

G rayl!!r

Bəyim.....	60
Dərməgi.....	61
Dırqınada.....	62
Qadasın aldığım.....	63
Gələr.....	64
Gəliyor.....	65
Güldürməgə.....	66
Yalvara-yalvara.....	67

Qo"malar

Ağı gözdər.....	68
Azad olur.....	69
Ay Hasan.....	70
Bax birisinə.....	71
Bəgim mənim.....	72
Bəndini.....	73
Bilmerəm.....	74
Bir günəş.....	75
Bu gecə.....	76
Bu sarayları.....	77
Dadıma mənim.....	78
Dedi.....	79
Əfəndim.....	81
Getdi.....	82

Gərək	83
Gəldi	84
Gəliyer.....	86
Gərək	87
Gətirər.....	88
Gizlənər.....	89
Gözəl.....	90
Gözəllər.....	91
Gürcü qızı.....	92
Qaldı.....	93
Qədərım mənım	94
Qızların.....	95
İçində.....	96
İçindədi.....	97
Kamallıdı.....	98
Kim idi?.....	100
Maşallah	101
Mənası nədi?.....	102
Mənim.....	103
Muyların.....	104
Neyləsin?.....	105
Nədi?.....	106
Olsun.....	107
Oynamasın.....	108
Pərişan.....	111
Yengə.....	112
Yüz açar indi.....	113
 <i>C!%al! t snis</i>	
Bir-bir çək.....	114

Divanil r

Birdi bir.....	116
Bir su ver.....	118
Bu gün.....	120
Gedər.....	121
Gələr.....	122
Həvəsinən	123
Kimdə var?!.....	125
Mən.....	127
Məndədi.....	128
Üsdündədir.....	130
Üsdündədir.....	131
Yatasan.....	132
Yüzdə bir.....	133

M(x mm sl r

Allahın astanına.....	136
Əyri.....	137

Deyi"m l r

Qul Qaranıylə Xasta Hasanın dəyişməsi

Bax.....	138
Qara hey!.....	142
Ver xavar.....	147
Səkkiz.....	151

Xasta Hasanın Usta Poladla dəyişməsi

Oynasın.....	153
Verər.....	155
İstərəm.....	158

Xasta Hasanın İrfanı ilə deyişməsi	
Dörtlü dörd.....	160
Valeh Hacılar nəşrində “Müxtəlif şeirlərdən parçalar” başlığı altında verilənlər	
Canım.....	164
Lazımdı.....	164
Seirlərin yaranması haqqında söhbətlər	
Xəstə Hasannan Qaranının deyişməsi.....	165
Xəstə Hasannan Asıq Poladın deyişməsi.....	179
Xəstə Hasanın qardaşı oğlu Dəli Bayramı türmədən azad etməsi.....	196
Xasta Hasanın uşax vaxtı Xavetdə danaya gedən vaxtı başınnan ötən vəqiə.....	206
Xasta Hasanın qardaşı Dəli Avdıllayı Dədə bəyin qazamatınnan qurtarması.....	219
İndi bu məsələ Xasta Hasanın öz toyudu.....	233
Gülüzar xanımın atası evinə gəlməsi.....	237
Xasta Hasanın naxoş vaxtı diyən sözləri budur.....	241
Xasta Hasan.....	244
Sözlük.....	246

XASTA HASAN VƏ AXISQA AŞIQ MÜHİTİ

Xəstə Hasanın şeirləri müxtəlif müəlliflərin yüzlərlə qoşqusundan çox asanlıqla seçilə biləcək şeirlərdir. Sənətkarın əldə olunmuş əsərlərinin böyük əksəriyyəti də zəmanəmizə tam dəqiqliyi ilə gəlib çatmamışdır. Onları doğru-dürüst müəyyənləşdirərək yazıya almaq, tədqiq və nəşr etmək gələcək araşdırıcıların işidir. Bu məsələdə ilk növbədə həmkarım, istedadlı alim qardaşım Əli Şamilə böyük ümidlər bəsləyirəm.

**Valeh HACILAR,
Gürcüstan EA-nin akademiki**

Qaynaqlarda adı Həsən, Hasan, ləqəbi Xəstə, Xəsdə, Xasta, Xasda, Hasda və Hasta kimi qeyd edilmiş el sənətkarının ad və ləqəbini biz yaşadığı bölgədə deyildiyi kimi, yəni Xasta Hasan kimi yazacağıq. Qaynaqlarda isə necədirsə o çür verəcəyik. Bu da kitaba bir neçə variantlılığa səbəb olacaqdır.

Folklorumuzun toplanması, araşdırılması və nəşrlə ardıcıl məşğul olan, Xasta Hasanın həyat və yaradıcılığının öyrənilməsinə, tanıtılmasına, həqiqətlərin üzə çıxarılmasına böyük əmək sərf etmiş Valeh Hacıların 2009-cu ildə çap etdirdiyi “Xəstə Hasan (həyatı, şeirlərindən seçmələr)” kitabına yazdığı ön sözlə üzərimə böyük bir yük qoymuş oldu. Onun istəyini reallaşdırmaq üçün əlimdəki başqa yazıları tamamlamadan Xasta Hasan kitabını hazırlamağa başladım. Valeh müəllim 40 il öncə başladığım işi tamamlamağıma təkan verdi.

Valeh müəllim məndən üç yaş kiçik idi. Tez-tez görüşməsək də səmimi bir münasibətimiz vardı. Yaradıcılığını diqqətlə izləyirdim. Bəzən eyni mövzuda yazan araşdırıcılar arasın-

da qısqanlıqdan və ya hansısa səbəblərdən açıq və ya gizli bir qarşıdurma, ziddiyət olur. Valeh müllimlə mənim dostlaşmağımın səbəbi isə Xasta Hasan olmuşdur desəm yanlış olmaz. Hər ikimiz eyni mövzunu araşdırırdıq.

Axısqaılıların Qazağıstana sürgün olunduğunu, Xasta Hasanın nəslindən olanların çoxunun Talqar şəhərində yaşadığını, oradan aşiq haqqında zəngin material toplayacağımı bilsəm də, maddi çətinliklər ucbatından istəklərimi reallaşıdırı bilmirdim.

Türkiyənin Balıqəsir Universitetinin müəllimi, bir neçə dəfə Azərbaycanda olan, Folklor İnstitutunun keçirdiyi sempozyumlarda iştirak edən, Azərbaycan siyasi mühacirətinin araşdırıcısı Səbahəttin Şimşir xanımı Nahidə Şimşir ilə birlikdə Almatı şəhərindəki Abay adına Pedaqoji Universitetinə müəllim işləməyə getmişdilər. Gözəl təşkilatçılıq bacarığı olan Səbahəddin bəy qısa müddətdə universitetdə Türkiyə türkcəsində “Abay yillığı” adlı məqalələr toplansunun çapına və elmi toplantılar keçirməyə nail oldu.

Qazaxıstan və Türkiyə elm ocaqlarını Almatıda 2007-ci ilin mayın 16-20-də düzənlədiyi Birinci Uluslararası Ortak Dəyərlər Sempozyumuna “Ahıskalı Hasta Hasanın seirləri Kazakıstanda” mövzusunda məruzəsilə mən də qatıldım. Bütün xərcləri ödənən bu səfər Xasta Hasanın sürgündə olan qohumları ilə görüşməyimə şərait yaratdı.

Bu işdə Naxçıvandan tanıdığım xalq hərəkatı fəallarından Elcin Abbasovun da rolu böyük oldu. O, Bakı Dölet Unversitetinin professoru Vaqif Soltanlı ilə mənə sürücüsü uyğur olan bir maşın ayırmışdı. Həmin maşın da bizi Almatıdan təxminən 70-80 kilometr aralıdakı Talqar şəhərinə, Xasta Hasanın nəslindən olanlarla görüşə apardı.

Səfərimiz uğurlu alındı. (Materialların əldə edilməsində məndən daha çox təkid edən Vəqif Soltanlıya minnətdaram). Səfərdən döndükdən xeyli sonra Valeh Hacılarla görüşüb fikir mübadiləsi edərkən Xasta Hasanın nəslindən olanlardan, Aşıq İsgəndərdən və Aşıq İslam Ərdənərdən topladığım materialları, eləcə də dövrü mətbuatdan, kitablardan əldə etdiyim bilgiləri də ona verməyi təklif etdim. Çünki Valeh Hacılardan elm aləmində nüfuzu və çap olunma imkanları daha böyük idi. O, Gürcüstan EA-nın akademiki seçilmişdi.

Yaşda məndən kiçik olan bu böyük qəlbli alimin məndən çox yaşayacağını, Xasta Hasan haqqında sanballı bir monoqrafiya ortaya qoyaçağını düşünürdüm. Həmin vaxtlar Valeh Hacılardan xəstə olduğunu bilmirdim. O, çox nəzakətlə topladığım materialları deyil, çap olunmuş məqalələrimin fotosurətini istədi. İki il sonra isə mənə “Xəstə Hasan (həyatı, şəirlərindən seçmələr)” kitabını göndərdi. Kitaba yazdığı geniş və olduqca sanballı ön sözdə mənim məqalələrimdəki faktlara da münasibətini bildirmiş, razılaşmadığı fikirlərimə yüksək mədəniyyətlə etirazını bildirmişdi.

Ölümündən bir neçə ay öncə çap etdirdiyi kitab haqqında tanıtma məqaləsi yazmağa hazırladığım bir zamanda nekroloq, vida məqaləsi yazmalı oldum. Valeh Hacılar 2010-cu ildə dünyasını dəyişdi. Onun “Xəstə Hasan” kitabına yazdığı ön sözü oxuyanda bərk kövrəldim. Oradakı “Bu məsələdə (Xasta Hasanın öyrənilməsi və tanınmasında–Ə.Ş.) ilk növbədə həmkarım, istedadlı alim qardaşım Əli Şamilə böyük ümidlər bəsləyirəm” cümləsi mənə bir vəsiyyəti xatırlatdı.

Valeh müəllim dünyasını dəyişmək ərafəsində boynuma deyən qoymuşdur. Onun vəsiyyətinə əməl etmək üçün 2006-cı ildə Folklor İnstitutunun iş planı kimi tamamladığım və nəş-

rə hazırladığım “Xasta Hasan” kitabının bilgisayar nüsxəsini yenidən ələ aldım. Əlimdəki başqa işlərimi kənara qoyub Xəstə Hasan kitabı üzərində yenidən və əsaslı işləyib tamamlamağa çalışdıqca ötən illərin yazılarını bir daha gözdən keçirməli oldum.

Valeh müəllimin Xasta Hasan haqqında ilk yazısını çap olunandan az qala bir il sonra oxumuşdum. Azərbaycan Aşıqlarının VI Qurultayı ərəfəsində mədbuat aşıq yaradıcılığına diqqəti müvəqqəti olsa da bir az artırmışdı. Bu imkandan istifadə edib yazmış olduğum “Xəstə Hasan” məqaləmi işlədiyim “Sovet Naxçıvanı” qəzetinin 1984-ci il 20 mart sayında çap etdirdim. Tirajının az olduğunu və geniş yayılmadığını nəzərə alıb qəzetin həmin sayını tanıdığım folklorçulara və dostlarıma göndərdim. Aradan çox keçmədi ki, Gürcüstan SSR Marneuli rayonunun Keşəli kəndində yaşayan tələbə yoldaşım Osman Əhmədogludan bir məktub aldım. Məktubda “Sovet Gürcüstanı” qəzetinin 1983-cü il 12 aprel sayının bir vərəqi vardı. Qəzetin həmin sayında Valeh Hacıyevin “Xəstə Hasan kimdir?” məqaləsi vardı. Məqaləni böyük ruh yüksəkliyi ilə oxudum, qəzetin mənə gec çatdığına təəssüfləndim və redaksiyaya da, Valeh müəllimə də təşəkkür məktubu göndərdim. Məktublara Hasta Hasan haqqında “Şərq qapısı” qəzetindəki çap olunmuş məqaləmi də əlavə etdim.

Aradan xeyli keçəndən sonra Valeh müəllimdən də, redaksiyadan da cavab aldım. Qəzet Hasta Hasan haqqında yeni məqalə göndərməyimi istəyirdilər. O, dövrdə redaksiyanın mənə, yəni gənc müəllifə belə bir məktub yazması gözlənilməz hadisə idi. “Xəstə Hasan və müasirləri” məqaləsini hazırlayıb göndərdim. Məqalə “Sovet Gürcüstanı” qəzetinin 1986-cı il 1 iyul sayında çap olundu. Sonralar bildim ki, mək-

tubun mənə göndərilməsinin və məqalənin çapının təşkilatçıları Osman Əhmədovlu ilə Valeh müəllim olub.

Xasta Hasanın şeirlərini və haqqında yazdığım məqaləni 10 il yaxın idi Azərbaycan mətbuatında çap etdirə bilmirdim. Birdən Gürcüstan KP MK, Gürcüstan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyəti və Nazirlər Sovetinin orqanının sürgün olunmuş xalqa – axisqalılara səhifələrində yer ayırması gözlənilməz idi.

Xasta Hasanın həyat və yaradıcılığına maraq məndə tələbək illərindən, yəni 1973-cü ildən oyanmışdı. Bu marağı oyadan isə Türkiyədən Gürcüstana qohumlarını görməyə gələn İslam Ərdənər olmuşdur.

...Azərbaycan Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsində gündüz oxuyurdum. Yüksək təqaüd almağıma baxmayaraq, keçimimi təmin etmək üçün gecələr də Sumqayıt Kimya Kombinatında fəhlə işləyirdim. Fakültəmizin dekani S. M. S.

aşıq gəldiyini söylədi və axşam qatarı ilə görməyə gedəcəyini bildirdi. Mənə də təklif edir ki, birlikdə gedək. Heç bir tərəddüd etmədən, ölçüb-biçmədən razılaşdım. Türkiyədən gələn bir aşığı görmək üçün Gürcüstana ketmək istədiyimi Şirməmməd müəllimə desəydim sözsüz ki, icazə verməyəcəkdi. Üstəlik mənə də bəs qədər danlayacaqdı. Başqa bəhanə gətirib icazə alsam da, yalanımın üstünü açıb mənə fakültədə biabır edəcəkdi.

Odur ki, dərstdən və işdən icazə almadan axşam qatarıyla yola düşdük. Səhər Keşəliyə catdıq. Çantamızı Osmangildə qoyub Qənbərgilə getdik. Qənbər çox əziyyətlə, rüşvət verməklə də olsa, Qars yaxınlığındakı Hümətli (vladiqars) kəndində yaşayan dayısı Aşıq İslam Ərdənərə viza ala bilmişdi. Az təsadüf olunacaq bu hal bölgədə bir bayram havası yaratmışdı. Keşəlidə və qonşu kəndlərdə Türkiyədən gələnə qonaq aparmaq istəyənlər növbə yaratmışdılar. Orada olduğum günlərdə Aşıq İslam hansı evə gedirdisə biz də oraya gedirdik. Aşıqla birlikdə gedən yalnız Osmanla mən deyildim, İslam Ərdənər qonaq çağrıldığı evdə azı 30-40 nəfər olurdu.

İslam Ərdənəri görməyə gələnlərin çoxu İkinci Dünya Savaşında itkin düşən qohumlarından və 1918-ci ildən sonra Türkiyəyə gedib geri dönməyən əzizlərindən xəbər tutmaq istəyənlərdir. Onlar söhbətin yönünü qohumlarının axtarışına yönəltməyə çalışsalar da, məclislərdə söz-söhbət əsasən aşıqlardan və aşıq yaradıcılığından gedirdi.

Biz də bu söhbətlərə həvəslə qatılırdıq. Söhbətlərin birində Türkiyədə çap olunan, Azərbaycanda M.F.Axundov adına Respublika Kitabxanasına və Elmlər Akademiyasının Kitabxanasına göndərilən “Folklor araştırmaları” dərgisində oxuduğum “Bir su ver” rədifli şeirin bildiyim misralarını söyləyib müəllifini tərifləyəndə İslam Ərdənər həmin şeirin Xasta Ha-

sana nəzirə olduğunu söylədi. Məclisdəkilərin çoxu etiraz etdi. Çünki hamımız Xasta Hasanı istedadsız aşiq, ədəbi oğru kimi tanıyırdıq.

Aşiq İslam Ərdənər heyrət içində qalmışdı. Biz ona Xasta Hasanın Xəstə Qasımın qıfılbaşını öz adına Aşiq Ələsgərə göndərərək onu sınağa çəkdiyini bildirdik. Onun etiraz etdiyini gördükdə isə Aşiq Ələsgər kitabını gətirib «daimül-övkət» qafiyəli müstəzad qıfılbaşına yazılmış şərhi oxudu. Orada yazılmışdı: “Rəvan aşıqlarından Xəstə Hasan adlı birisi Xəstə Qasımın «daimül-övkət» qafiyəli müstəzad qıfılbaşını öz əsəri kimi yazdırıb bir üzünü Ələsgər, bir üzünü də Aşiq Misgin Bürcüyə göndərir. Aşiq Ələsgər qıfılbaşını həmin müstəzad ilə açır, altıncı bənddə də qıfılbaşın Xəstə Qasımın əsəri olduğunu ona xatırladır”. **(Aşiq Ələsgər, 1963:470-472)**

İslam Ərdənər səbir və təmkinlə deyilənlərə qulaq asdıqdan, oxuduqlarımızı dinlədikdən sonra dedi ki, burada nə isə bir yanlışlıq var. Çünki Xəstə Hasan Rəvanlı deyil, Axısqa-lıdır. Rəvanla Axısqa arasında 300-400 kilometr məsafə var. Xəstə Hasan Axısqa-nın Lebis kəndində yaşayıb, qəbri də oradadır. O, məşhurlaşanda, aşıqlıq edəndə Ələsgər uşaq olub. Göycə ilə Axısqa arasında elə bir yaxınlıq, əlaqə olmayıb. Hətta bağlama göndərsə belə belə Aşiq Alıya və çağdaşlarına göndərirdi. Xasta Hasan bəlkə də Göycədə Aşiq Ələsgərin varlığından belə xəbər tutmadan dünyasını dəyişib. Pirlər əlindən badə içmiş, bağlamalar açan, bağlamalar qoşan Xəstə Hasan kimi istedadlı bir aşiq heç vaxt başqasının bağlamasını öz adında kimsəyə göndərməz .

Aşiq İslam Xəstə Hasanın “Yüzdə bir” divanısını avazla söylədi. Məclisdəkilər birinci dəfə eşitdikləri divanını heyranlıqla dinlədilər. O, möhürbənddəki “Sənə min iki yüz on sək-

kizdi, yox tarixim sayam” misrasındaki hicri təqvimini miladiyə çevirərək 1802-cü ilə uyğun gəldiyini söylədi. Biz yenə də geri çəkilmədik. Çünki kitabı nəşrə hazırlayan professor M.Təhmasibin, Aşıq Ələsgərin nəvəsi İslam Talib oğlunun, eləcə də kitabda yazılanlarla razılaşılan folklorçu alimlərimizin belə yanlışığa yol verə biləcəklərinə inanmırdıq.

İslam Ərdənərin dedikləri ilə razılaşmasaq da, fürsəti də əldən buraxmadıq. Diktafonumuz, maqnitafonumuz olmasa belə onun söylədiyi şeirlərin bir çoxunu yazıya aldım.

Mən bir həftə sonra Bakıya döndüm. İslam Ərdənər isə iki aya yaxın Borçalını, Qazax-Gəncəbasar bölgəsini (rəsmi sənədlər onun Azərbaycanca keçməsinə icazə vermirdi. Amma insanların böyük sevgisi mənasız qadağalardan çox güclü idi—Ə.Ş.) gəzib, bir çox aşıqlarla, dogmalarını axtaranlarla görüşüb geri döndü. Çoxlarına qohumlarının sağ-salamatlığı haqqında sevinc xəbəri verdisə də bizim icimizdə də bir şübhə toxumu əkib getdi. Həmin vaxtdan Osmanla mən harda aşıq, saz-söz həvəskarı gördük Xasta Hasanı xəbər aldım. Aşıq İslam Ərdənərdən topladığımız şeirləri mətbuatda çap etdirməyə çalışsaq da buna nail ola bilmirdik.

Aşıq İslam Türkiyəyə gedəndən sonra onunla məktublaşdım. O, məktublarında da Xəstə Hasanın bəzi şeirlərini mənə göndərirdi.

Bir gün Osman mənə, Naxçıvana zəng vuraraq Hüseyn Saracılının Xasta Hasanın şeirlərini bilən bir aşığın—Aşıq İsgəndər Gülməmmədovun Ermənistan SSR-in Amasiya rayonunda yaşadığını bildirdi. Mən aşığın ünvanını dəqiqləşdirib Ellər (Elləroyuğu) kəndinə soraqçı bir məktub yazdım. Beləcə Aşıq İsgəndərlə əlaqə yaratdım. Bir neçə il sonra onu Naxçıvana

dəvət edib televiziya və radioda çıxışını təşkil etdim, aşıqlarımız və dastanlarımızla bağlı xeyli material topladım.

Onun repertuarı Azərbaycandan, Gürcüstandan, Ermənistandan tanıdığım aşıqların repertuarından xeyli fərqənirdi. Belə ki, o, mənim dinləmiş və oxumuş olduğum dastan və rəvayətlərin, aşiq şeirlərinin əksəriyyətini bilməklə yanaşı heç adını belə bilmədiyim aşıqların şeirlərini oxuyur, oxumadığım və dinləmədiyim dastanları danışır, heç eşitmədiyim saz havalarını çalırdı.

Aşiq İsgəndərdən Xasta Hasanın şeirlərini və haqqında bir neçə rəvayəti yazıya aldım. O, Xasta Hasanın ömür yolu, şeirləri, haqqındakı dastan-rəvayətləri söyləməklə kifayətlənmədi, onun Qazaxıstana sürgün olunmuş qohumlarının ünvanını verməklə Xasta Hasanın nəslindən olanlarla mənim aramda bir körprü qurmuş oldu. Beləcə mənin topladığım materiallar getdikcə artdı. Əldə etdiyim materiallar əsasında 10 ildən sonra da olsa məqalələr çap etdirib və radio verilişləri hazırlaya bildim.

Aşiq İsgəndər haqqında Naxçıvan radi və televiziyasında veriliş hazırlayarkən çalışdım ki, dinləyicilərin, tamaşaçıların indiyədək eşitmədiyi və ya çox az eşitdikləri havaları çalsın, sözləri oxusun. Onun çaldığı havaların və oxuduğu mahnıların adları qeyd dəfərimdə bu şəkildə qalıb: dərbədəri, çalpapaq, köşəbaşı, dəli hicranı, at üstü, çuxuroba, xoşdamaq, otalı qız, sarı yaylıq, sarı gəlin, doşanqullaroğlu şikəstəsi, qəribi. Naxçıvan radiosunun fondu üçün yazdırdığımız yarım saatlıq lent sonralar da efirdə tez-tez səsləndirilirdi. İsgəndər Ağbabalının istər Naxçıvandakı, sitərsə də, Azərbaycan radiosunun “Bulaq” proqramındakı çıxışları böyük əks-səda doğurdu. Bu havaları eşidən mütəxəssislər də dəfələrlə mənə müraciət edərək onlara aşıqla görüşməkdə yardımçı olmamı xahiş edirdilər.

Tələbəlikdə etdiyim intizamsızlığım sürgün olunmuş soydaşlarımızın taleyinə biganə qalmamağıma, həmişə onları müdafiə etməyimə, Axısqa mühitini yaxından öyrənməyimə, Axısqa aşiq mühiti ilə bağlı 6 Uluslar arası sempozyuma məruzə hazırlamağıma, 10 elmi publisistik məqalə, 5 elmi məqalə, 2 kitab yazdığımıza səbəb oldu.

Axısqa (Axalsıx) bölgəsi

Günümüzdə Axısqa Gürcüstan respublikasında bir şəhərin adıdır. Amma, nəinki mətbuatda, radio-televiziyada, internet saytlarında, hətta uluslararası rəsmi sənədlərdə Axısqa, axısqaqlılar, axısqaqlıların sürgünü, axısqaqlıların vətənə dönməsi və s. sözlər tez-tez işlədilir. Burada söhbət bir şəhərin sakinlərindən getmir, təxminən altı rayonu əhatə edən bir bölgədə yaşamış insanlar nəzərdə tutulur. Axısqa orta yüzillərdə bir qala-şəhər və inzibati vahid kimi tanınırdı. Tbilisinin güneyində yerləşən, doğudan indiki Ermənistan Respublikası, batıdan Acariya Muxtar Respublikası, güneydən Türkiyə Cümhuriyyəti ilə sərhəd olan 6,5 min kvadratkilometrlük bölgə qədimlərdə Mesxetiya, Cavaxetiya da adlandırılıb. Gürcüstan 1991-ci ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra bölgədə Mesxetiya-Cavaxetiya quberniyası yaradıb. **(Taşdemir Tekin, 2005:17)**

Bölgə haqqında gürcülərin “Moktsevey kartlısa”sında (miladi 8-ci yüzil), Dədə Qorqud kitabında, Katib Çələbidə və b. qaynaqlarda maraqlı bilgiler var. Makedonyalı İsgəndərin yürüşündən xəbər verən qaynaq burada yadellilərə qarşı döyüşən buntörklərdən söz açır. Buna dayanan bir çox araşdırıcılar bölgədə türklərin varlığından, hunların, xəzərlərin, qıpçaqların gəlişindən söz açırlar. **(Taştemir Tekin, 2005:89)**

Səlcuqların yürüşü isə bölgədə Axisqa Qıpçaq Atabəyliyin yaranması ilə nəticələnir. Gürcü qaynaqlarında isə buralar Sa-Atabago (hərfi tərcüməsi Atabəy yurdu) adlandırılmağa başlayır. Osmanlı sultanı III Muradın dönəmində, yəni 1578-ci ildə şeyxülislam Qədrizadə Əhməd Şəmsəddin əfəndi Səfəvilər əleyhinə fitva verir. Bu fitvanı əldə bayraq tutaraq Osmanlı orduları Lələ Mustafa Paşanın başçılığı ilə Qafqaza yürüş edir. Çıldır yaxınlığında Lələ Mustafa Paşanın əsgəri birlikləri Səfəvilərin sərkərdəsi Toxmaq xanın ordusunu yenir. Döyüşün şərəfinə qalib Lələ Mustafa Paşa bölgəni Çıldır əyaləti adlandırır. Beləcə 250 ilə yaxın Osmanlı dövlətinin tərkibində Çıldır əyaləti mövcud olur.

Bu dağlıq bölgədə 250-ə yaxın barlı-bərəkətli kənd və qala-şəhər olmuşdur. Qala-şəhərlərdən Axisqa, Axarkələk, Vale, Torpaqqala və b. adı tarixi qaynaqlarda tez-tez xatırlanır. Gürcü qaynaqlarında Axisqanın adı çox vaxt Sa-Mskxe, Axarkələyin də (Axalski) adı Sa-Atabago kimi qeyd edilir. Axisqa bölgədə Ərzurum, Trabzon səviyyəsində bir şəhər sayılırdı. Qaynaqlar şəhərdə 50 mindən çox insanın yaşadığını yazır. Bu da o dövr üçün böyük rəqəm sayılırdı. **(Taştəmir Tekin, 2005:33-34)**

1783-cü ildə çar Rusiyası Gürcüstanı yarı zor, yarı xoş müqavilə bağlamağa vadar edir. Bu müqavilədən 18 il sonra, yəni 1801-ci ildə Kartli-Qaxet çarlığı Rusiyanın tam müstəmləkəsinə çevrilir. **(Valehoğlu Fəxrəddin, 2005:85)**

Rusiya Gürcüstanı asanlıqla öz cənginə keçirsə də, Axisqa paşalığını işğal etmək ona baha başa gəlir. Çünki yerli əhali sərt müqavimət göstərir. Bunu döyüşlərin iştirakçısı olan Rus generalları da dəfələrlə etiraf etmişlər.

1807-ci ildə Rus orduları Kont Qudeviçin rəhbərliyi ilə Axısqaya hücum edir. Lakin Axarkələk yaxınlığındakı döyüşdə böyük itkiyə məruz qalaraq geri çəkilməli olur. 1810-cu ildə Kont Qudeviçi əvəz edən Kont Tormazovun başçılığı ilə Rus əsgəri birlikləri noyabr ayında Axısqanı mühasirəyə alır. Bu hücum da Ruslar üçün uğursuz olur. Onlar geri çəkilməli olurlar. Az sonrakı, yəni 1811-ci ilin yanvarındakı hücumlarında qala-şəhəri ala bilsələr də orada çox qala bilmirlər. Buxares müqaviləsinin şərtlərinə görə, qala-şəhəri geri, Osmanlı dövlətinə qaytarmalı olurlar.

II Mahmudun zamanında Yeniçər ocaqlarının ləğv edilməsi, Osmanlı dövlətini demək olar ki, bütövlükdə müdafiəsiz qoyur. Bundan yararlanan Rusiya güneyə doğru hücumlarını gücləndirir. Rus generalı Yermalovun rəhbərliyi ilə Axısqaya hücum təşkil edilsə də uğur əldə edilmir.

1828-ci ilin iyunun 23-də Qarsı işğal edən ruslar Qars paşalığından təqribən 5 dəfə böyük olan, 24 sancağa bölünmüş Axısqaya doğru irəliləyirlər. Yollarının üstündə onlara ən güclü müqavimət göstərən Axalkələk qalası olur. Ruslar onlara döyüşsüz təslim olmağı təklif etdikdə “Biz irəvanlılar və qarslılar deyilik. Bizim nə ailəmiz, nə də malımız-mülkümüz var. Min nəfərdən ibarət hamımız bir nəfər kimi qalamızın divarlarında şəhid olmaq qərarına gəlmişik” cavabını alır. **(Valehoğlu Fəxrəddin, 2005:113)**. Qeyri bərabər döyüş rusların qələbəsilə başa çatır. Beləcə iyunun 24-də baş verən şiddətli döyüşdən sonra rus əsgərləri qalaya daxil olurlar. Axalkələk sancağının rəisi Mutu bəy əsir alınır. Əsir alınmış Mutu bəy Ruslara yaxından kömək edir. (Onun xidmətləri sayəsində oğlu Dədə bəy böyük torpaq sahibinə, ştabs-kapitana çevrilir). **(Valehoğlu Fəxrəddin, 2005:113)**.

1928-ci ilin avqustunda 10-da rus qoşunları Axısqanı mühasirəyə alır. 5 gün davam edən şiddətli döyüşdən sonra kənardan kömək ala bilməyən şəhərin müdafiəsi zəifləyir. 15 avqustda 13 saatlıq ölüm-qalım savaşından sonra rus qoşunları şəhər ətrafındakı şam hasarları yarıb keçir. Şəhərdə yaşayan əhali qeyri-adi qəhrəmanlıqla müdafiə olunur...hər bir ev uğrunda döyüş gedir, heç bir türk aman istəmir, hətta qadınlar da son nəfəsədək xəncərlə müdafiə olunur, yaralılar belə dikəlib vuruşurlar. Bütün gecəni səhərəcən döyüş davam edib, yanğınlar başlayır, küçələr meydla dolur.

...General Muravyov və general Saken elçi kimi qalaya daxil olur, Türk paşasına vəziyyətin çıxılmazlığını söyləyir və təslim olmağı tələb ediblər... Vəziyyətin imkansızlığını görən Köse Məhəmməd paşa təslimə razılıq vermək istədikdə Axısqalıları qəzəblənir və qəti etiraz edirlər. Axısqalıların ağsaqqalı olan Fətullanın çılgın etirazı xüsusilə qeyd olunur. Muravyov onu da əlavə edib ki, dağ əhalisi olan Axısqa türkləri heç vaxt, heç kimə boyun əyməmişlər və indi də təslim olmaq istəmirdilər.” **(Hacılar Valeh, 1992:11)**

Rus qoşunları yalnız Axısqanı deyil, Xırtız, Ərdahan, Ələsgird (Torpaqqala) və b. qala şəhərləri də alırlar. 1829-cu ilin sentyabrın 14-də Osmanlı ilə Rusiya arasında bağlanmış Ədirnə müqaviləsinə görə işğalçılar Qars və Ərdahandan geri çəkilsələr də Axısqa və Axalkələk onlara qalır. Ruslar bölgə məscidlərindən yüzlərlə kitabı qənimət kimi Peterburqa göndərirlər.

Ədirnə müqaviləsinin şərtlərindən narazı qalan minlərlə türk ailəsinin Osmanlının iç bölgələrinə köçü başlanır. Bölgəyə isə 7300 erməni ailəsi gətirilir. Türklərin Rusiya işğalı altında olan bölgədən toplum köçləri 1921-ci ilin sonunadək

davam edir. Tək-tək alilələrin Sovet zülmündən qaçışı isə 1944-cü ildə sonlanmışdı.

1876-1878-ci il savaşıdan sonra axisqalılarının bir qismini toplu halda Bursaya köçmüşlər.

Köçlər türklərin sayını azaltsa da 1921-ci ilədək onların bölgədəki nüfuzuna ağır zərbə vurmamışdı. Belə ki, Ömər Faiq Nemanzadənin başçılığı ilə 1918-ci ilin oktyabrın 29-da Axisqa Hökuməti Müvəffəqitisi adlı bir hökumət qurduqlarını elan edirlər.

Qars İslam Şurasının dəvətilə 1918-ci ilin noyabrın 30-da Ordubad, Naxçıvan, Qəmərli, Sürməli (İğdir), Sərdərabad, doğu Şürügel, Axisqa və Axarkələkdən gəlmiş 60 nəfər nümayəndə (ikinci gün onlara başqa bölgələrdən gəlmiş 10 nəfər də qatılır) Batumdan Ordubada və Ağrı dağından Azqurq qədər bir ərazidə dövlət qurmağı qərara alırlar. Həmin ərazidə qurulmuş Cənubi Qərbi Qafqaz Hökuməti Müvəqqəti Milliyyəsinin ömrü o qədər də uzun olmur. 1919-cu ilin aprelin 13-də İngilislər Qarsda hiylə ilə Cənubi Qərbi Qafqaz Hökumətinin rəhbərlərini həbs edərək Malta adasına göndərir və hökuməti də ləğv edir. **(Cənub-i Garbi Kafkas Hükumeti, 1989:69)**

Xarici güclərin təzyiqinə baxmayaraq Axisqa türkləri öz haqları uğrunda mübarizəni davam etdirirlər. Sərvər bəyin başçılığı ilə Güney Qafqaz Əhalisinin Haqlarını Qoruma Mərkəzi (Axisqa-Axarkələk Müsəlmanları Milli Şurasını) yaranır. Lakin bu qurumun da ömrü çox uzun olmur. Nisbi sakitlik 1921-ci ilin martınadək davam ed

altında əhalinin sıxışdırılması, təqibi, həbsi və sürgünlər başlayır. Beləcə bölgədə türk əhalisinin sayı gündən-günə azalır. 1926-cı ilin siyahıyaalmasında bölgədə 138 min nəfərə yaxın türk qaldığı qeyd edilir.

1944-cü ilin noyabrın 14-də isə Axısqa türkləri elliklə Türkünstanə sürgün edilir. **(Ahıska türkləri, 1995)** Baxmayaraq ki, burada yaşayan türklər İkinci Dünya Savaşına qatılmış Sovet ordusuna 40 min əsgər və zabit yola salmışdı. 1957-ci ildə sürgünə göndərilmiş xalqların bir çoxuna vətənə dönmələrinə icazə verildi. Lakin bu qanun Kırım və Axısqa türklərinə şamil edilmədi.

1989-cü ildə, yəni Sovetlərin çökməsi ərəfəsində Axısqa türklərinə də vətənə dönmək üçün izin verildi. Lakin bu qanunda sürgündən dönənlərin yerləşdirilməsi, onlara kompensasiya verilməsi, işlə, mənzillə təmin edilməsi haqqında heç bir maddə olmadı. **(Kukulov Tahircan, 1999)**. Beləcə qanun kağız üzərində qaldı. Beynəlxalq təşkilatlar da işə qarışmalarına baxmayaraq Axısqa türkləri hələ də elliklə vətənlərinə dönə bilməmişlər.

Axısqa aşiq mühiti

Borçalı və Ağbaba ilə mədəni və iqtisadi cəhətdən sıx bağlı olan Axısqa bölgəsi Anadolu ilə Azərbaycan arasında sanki bir körpü, bir bağ idi. Bölgə sakinlərində toplanmış folklor nümunələri onu göstərir ki, burada Yunis İmrənin də, Dadağlılunun da, Əmrəhın da, bir sözlə Anadoluda yaşamış aşiqlərin, el şairlərin, təkkələrdə oxunan, müəllifi bilinən və bilinməyən şeirləri geniş yayıldığı kimi, Azərbaycan aşiqlərinin və şairlərinin əsərləri də məclislərdə oxunurmuş.

Xasta Hasanın yaşadığı çağlarda bölgədə Ürfani, Qul Qaranı, Usta Polad, Küfdadi, Molla Xəlis, Aşıq Teyfi, Dəli Tamı və b. istedadlı aşığılar olmuşlar. Murtaza Taşdanova görə Xasta Hasanın beş aşığı – Aşıq Polad, Qul Qaranı, Öməri, İrfani (Ürfani), Sefili ilə deyışib. (**Şamil Əzizə, Şamil Əli, 2006:85**). Xasta Hasanın əldə edə bildiyimiz şeirlərində Öməridən başqa adı çəkilən aşığılardan hamısı ilə deyışməsindən nümunələr əldə var. Onlardan üçü–Qul Qaranı, Aşıq Polad, Ürfani ilə deyışməsi daha geniş yayılmışdır.

Axısqa-Qars aşığıları yaşadıkları bölgədə çalib-çağırmaqla kifayətlənməmiş, Anadoluya, Azərbaycana da səfərlər etmişlər. Beləliklə, bir bölgədən öyrəndiklərini başqa bölgəyə ötürmüşlər.

Qaynaqlar Ürfaninin Azərbaycana səyahətindən, Molla Pənah Vaqif və Molla Vəli Vidadinin ailəsindəki yas mərasimində iştirakından (M.P.Vaqiflə M.V.Vidadi quda idi -Ə.Ş) xəbər verir. (**Bayrı M.Halit, 1955:303**)

Azərbaycan alimləri və aşığıları adı Ürfani, İrfani, Urfani, Ruhani kimi yazılan el sənətkarından söz düşəndə onu yüksək qiymətləndirmişlər. ASE-nin 9-cu cildində yazılır: “Ürfani-aşıq havası 18-ci əsr Azərbaycan aşığı Ürfanı tərəfindən bəstələnmişdir. Adı da buradandır. Çox vaxt bu havanı aşığılar yanlış olaraq «ruhani», «ruhanı» da adlandırmışlar”. (**ASE, 1986, 9:496**)

Bölgədəki təkkələr, zaviyələr, dəvriş ordenləri haqqında əlimizdə yetərinə bilgi olmasa da aşığıların götürdükləri ləqəblərdən aydın olur ki, burada təsəvvüf geniş yayılmışdır. Qul Qaranı, Ürfani, Xasta Hasandakı xəstə sözü də təsəvvüfdən gəlmədir. Bunu aşığın Qul Qaranıyla deyışməsində söylədiyi “Qara hey!” rədifli, yüksək sənətkarlıq nümunəsi sayıla bilən, çığalı təcnisdə də açıq-aşkar görmək olur.

**Xəstə düşdüm döşək üstə dər saldım,
Cəfa çəkdim dünya üçün dərş aldım.**

**Eyləmi dərş aldım,
Eşiyinə dərş saldım.**

**Eşitdim seyrağub gəlir,
Onun üçün dərş saldım.**

**Ağlı kamil bir ustadən dərş aldım,
Oxumuşam əlif, əbcət, qara hey!**

Hasan da ürfan məclislərində, təsəvvüf mühitində yetişdiyindən özünə Xəstə ləqəbini götürmüşdür. Buradakı xəstə sözü bu gün Güney Azərbaycandakı soydaşlarımızın işlətdiyi yorğun, nə də ədəbi dilimizdəki naxoş sözünün qarşılığı deyil. Bu xəstəlik təsəvvüfdən gələn bir temrindir. Xəstə Hasanın yaşadığı bölgədə ələvilərin də nüfuz sahibi olduğu haqqında qaynaqlarda bilgi var. Aşığın şeirlərində ələvi düşüncə tərzinin izləri açıq-aşkar görünür.

Yeniyetməlik çağlarında, Xavet kəndinin yaxınlığındakı Qaranlıq dərədə pirlərdən dərş aldığı söylənən Xəstə Hasan özünü “xocaların xocası”, könül evini isə “övliyələr bacası” adlandırır. Bunlar da təsəvvüfdən gəlmə baxışlardır.

Vələh Hacılar isə Aşıq İsgəndərdən topladığı “Azad olur” qoşmasındakı misralara dayanaraq yazır: “Xəstə Hasanın başqa bir şeirindəki “Xəstə Hasan xocaların xocası” misrası da Ağbabalı Aşıq İsgəndərin variantında olduğu kimi, Xəstə Hasan xonçaların xonçası” kimi oxunmalıdır. Çünki haqq aşığı olan sadə bir kəndli həyatı sürən, dini biliklərə yetərinə sahib olsa da, xocalıqla heç bir əlaqəsi olmayan Xəstə Hasanın bayram günü Dədə bəyin hüsuruna əliboş getməsinə baxmayaraq, özünü “xonçaların xonçası”, qəlbini, könül evini isə “övli-

yalar bağçası” adlandırması daha məntiqi və həqiqətə uyğun səslənir”. (**Hacilar Valeh, 2009:17**)

Aşıq İsgəndər Ağbabalının yazdırıb mənə göndərdiyi “Xəstə Hasanın qardaşı oğlu Dəli Bayramın türmədən azad edilməsi” dastan rəvayətində isə “Azad olur” qoşmasının son bəndi belədir:

**Xəstə Hasan qoçaların-xocası,
Könlüm evi əvliyalar bacası,
Bu gün əziz gündür, bayram gecəsi,
Bəylər sitəmindən qul azad olur.**

Aşıq İsgəndər Ağbabalının Naxçıvanda olarkən lentə yazdırdığı “Azad olur” qoşmasında isə aşıq birinci misranı “Xəstə Hasan” xocaların xocası” kimi oxumuşdu.

Adətən yarışda qalib gələn aşıqlar, deyişməni udanlar özlərini tərifləyər, necə deyərlər fəxryyə söylər. Xəstə Hasan isə “Yüzdə bir” divanisində özündən əvvəl yaşamış və çağdaşı olanlar haqqında xoş sözlər söylədiyi halda özü haqqında çox təvazökarlıqla deyib: **“Çox aşıqlar gəldi-getdi, Xəstə Hasan yüzdə bir”**

Adətən aşıqlar ustaddan dərs alıb, onun yanında təlim görərək püxtələşirlər. Xəstə Hasanın ustadının yetərinə bilgisi yoxdur. Yalnız Şurəddin Məmmədli Qarapapaq Xəstə Hasandan söz açarkən yazır: “...kamil bir ustaddan dərs alıb, Qərəniyə şəyirdlik edib, Xəstə Qasımı özünə mənəvi ustad sayıb“. (**Qarapapaq Ş., 2000:112**)

Rəvayətlərdə isə Xəstə Hasanın Qaranı ilə deyişib onu bağlamasından söz açılır, ona şagirdlik etməsindən yox. Aşığın nəslindən olanların və onlardan öyrənən aşıqlarda Qaranıya bir mənfi münasibəti açıq-aydın duyulur. Bunu aşığın „Yüzdə bir“ divanisinin variantlarında da aydın görmək olur.

Belə ki, divaninin Türkiyədə çap olunan nüsxələrindəki „Qul Qaranı, Qara Zülal, Aşıq Ömər sözdə bir“ misrası, Aşıq Mur-taza, Aşıq İlyas və Aşıq İsgəndərdən toplayan variantlarda „Qul Qaranı qərəz eylər, Aşıq Ömər sözdə bir“ kimidir.

Valeh Hacılar isə „Qul Qaranı qərəz eylər, Aşıq Ömər söz-də bir“ misrasını belə izah edir: „Nə Xəstə Hasandan əvvəl, nə də ki, onunla bir dövürdə Qara Zülal adında sənətkar ya-şamamışdır. Posoflu Aşıq Zülalinin yaradıcılığı isə XIX əsirin sonları XX əsirin əvvəllərinə təsadüf edir“ (**Hacılar Valeh, 2009:16**)

40 il bundan əvvələdək Azərbaycan folklorçuları da, saz-söz həvəskarlarının çoxu da, hətta aşıqlarımızın əksəriyyəti də Xasta Hasanı ədəbi oğru, şeir demək qabiliyyəti olmayan bi-risi kimi tanıyırdı. Axtarışlar, araşdırmalar isə onun istedadlı bir aşıq olduğunu ortaya çıxardı. Nə bilmək olar, bəlkə Qara Zülal adlı aşığımızın da şeirləri hansısa çümkən, hasnısa əlyazmaların arasından ortaya çıxacaq. Bunun üçün Axıska bölgəsi, Axıska mühiti gərəyincə öyrənilməlidir.

Şurəddin Qarapapağın Xasta Hasanın Xəstə Qasımı özünə mənəvi ustad sayması fikri ciddi qaynağa dayanmır. Hətta Xasta Hasan „Yüzdə bir“ rədifli divanisində ustad sənətkar-ların hər birinin məziyyətini sadaladığı halda Xəstə Qasımdan söz açmır.

Xasta Hasanın ustadı haqqında bilgisizliyimiz qaynaq ye-tərsizliyindən gəlir. İstər aşığın nəslindən olanların xatirələ-rində, istər aşıqların söylədikləri dastan-rəvayətlərdə, istərsə də yazılı qaynaqlarda bu haqda bir izə rast gəlmədik.

Dastanlarımızdan gələn „buta vermə“ Xasta Hasana da aid edildiyindən onun ustadının adı və kimliyi tamam unudulub. İstər rəvayətlərdə, istər qohumlarının xatirələrində Hasana

yeniyyətə çağlarında, Xavetdə dana otararkən, Qaranlıq dərədə pirlər tərəfindən badə içirildiyi fikri hakim olub. Pirlərin badə içirdiyi birisinin ustadı haqqında düşünməyə belə ehtiyac qalmayıb.

Xəstə Hasandan bəhrələnən Aşıq Nuru, Aşıq Şennik, Aşıq Abbas, Aşıq Summanı, Aşıq Mustafa, Aşıq Cebecili, Aşıq Zülal, Aşıq İzanı və b. bölgədə olduqca güclü bir mühit yaratmışlar. Bu mühit də ədəbi dili zənginləşdirmək, bədiiləşdirməklə yanaşı ictimai fikrə təsir göstərüb. 20-ci yüzillikdə də Qars-Çıldır-Axisqa aşıqlarının yolunu Kor Nəsim, Aşıq İslam Ərdənər, Aşıq Şenliyin oğlu Aşıq Qasım, Aşıq İsgəndər, Aşıq Murtaza, Aşıq Şərəf Taşlova və b. davam etdirmişlər. Axıska aşiq mühitini və aşıqlarını öyrənməyə böyük ehtiyac var.

Xəstə Hasan bölgədə yaşayan acarlara, gürcülərə, ermənilərə, rumlulara da təsir göstərüb. Türk dilinin, mədəniyyəti və ədəbiyyatının bölgədə yaşayan xalqlara təsirini öyrənən Valeh Hacılar təqdir edir: Cənubi-Qərbi Gürcüstanın gürcü və erməni kəndlərində Xəstə Hasanı ustad kimi yad edən və şeirlərini əzbər bilənlər indinin özündə də var. Bavra, Koteliya, Toloşi, Prtena kəndlərində və Axalkalaki şəhərinin özündə bunun şahidi oluruq.

...Azərbaycan aşiq poeziyası ənənələri üzərində yetişən gürcü aşığı Mesxet-Cavaxetinin Koteliya kəndindən olan Səfil Lado (Vladimir Beruaşvili) "Qalmadı" rədifli bir qoşmasında Xəstə Hasanın vəfatından təəssüflənərək demişdir:

**Səfil Lado, dünya nəyin nəsidir,
Gələn gedir, müsafir odasıdır,
İnsan ölür, fələyin qaydasıdır,
Aşıqlıq Xəstə Hasana qalmadı"**

(Hacıyev Valeh, 1991:23-26)

Xasta Hasanın nəslə və ömür yolu

Xasta Hasanın nəslə haqqında üç mülahizə var:

1. „Aşıq Ələsgər“ kitablarındakı “İrəvan aşığılarından Xəstə Həsən adlı birisi” ifadəsi “Arpaçay ağzından dərlemələr”də bir az da dəqiqləşdirilərək “Xəsdə Hasan İrəvannıdı əsas. Bu Qırxdəş tərəfində befat etdi” yazılıb.

2. Şurəddin Məmmədli isə yazır: “...Xəstə Hasan əsil-nəsilliklə Borçalı Qarapapaq tərəkmələrindən olub, onun atası Bolunis bölgəsinin Çürük-Kəmərlı kəndində yaşayıb... Bu faktı Pənəh Mahmudov xüsusi vurğulayıb. Tarixi dəlillərə söykənən Valeh Hacıyev məntiqi olaraq Lebis tərəkmələrini məhz Borçalıdan köçməyi və Cavaxetin Dırqına kəndində yaşamış, sonra Lebisə köçmüş Xəstə Hasanin buraya ilk dəfə gəlmiş tərəkmə ailəsindən olduğu gümanına bəraət qazandırırıq”. **(Qarapapaq Şurəddin, 2000:112)**

3. Xasta Hasanın qohumları nəsillərinin Türkiyənin Van şəhərindən Axısqa bölgəsinə gəldiklərini söyləyirlər. Murtaza Turşunov və İsgəndər Ağbabalı 1985-ci ilin mayın 5-də mənə göndərdikləri məktubda yazıblar: “...həmin məktubu Qazaxıstanın Talqar rayonundan yazırıq... Deyirsiniz Xəstə Hasan Mesxet-Çavaxetdəki Dırqınada anadan olub. Yox! Atası Seyid, anası Sultan Türkiyədə Vanda olub. Xəstə Hasan olub beş qardaş: 1. Qara Alı, 2. Çiçək, 3. Mustafa, 4. Abdulla, 5. Xəstə Hasan.

Oradan köçürlər Gürcüstana. Üç qardaş gəlir, yəni Musdafa, Abdulla, Xəstə Hasan–gəlirlər Əspinza rayonunun Levis kəndinə. Bir qardaşları–Qara Alı qalır dayısı Məhəmmədin yanında, Çiçək Çayıs kəndində Süleyman kişinin yanında... Abdullanın oğlu Dəli Bayram Xosbiya bəylərindən Dədə bəy tərəfindən tutulub...”.**(Şamil Əzizə, Şamil Əli, 2006:61)**

Bu fikrlərə aydınlıq gətirməyə çalışaq:

1.Xasta Hasanın İrəvandan olduğu, Qırxdəşdə ödlüyü haqqında başqa qaynaq tapa bilmədik.

2. Xasta Hasanın Dırqına (Bu kəndin adının Tırqına, Qırqına şəklində söyləndiyinin də şahidi olmuşuq—Ə.Ş.) kəndindən olduğunu mətbuatda ilk dəfə Valeh müəllim söyləyib. Sonrakı yazılarında bu fikrinin üzərində durmayıb. Əldə etdiyi arxiv sənədlərində dayanaraq xırtızlı Hasan Vəli oğlunun Xasta Hasan olduğu qənaətinə gəlib. Börçalıdan Qarapapaqların bir qisminin Axısqaya köçdüyünü yazan Valeh Hacılar Xasta Hasanın da məhz köçmüş qarapapaqlardan olub olmadığına münasibət bildirməyib.

Xasta Hasanın nəslinin Börçalıdan köçmüş qarapapaqlardan olması mülahizəsi Şurəddin Məmmədli Qarapapağıdır.

Xasta Hasanın qarapapaq, tərəkəmə, imirhəsənli olmasında Valeh Hacıların, Şurəddin Məmmədli Qarapapağı və bu kitabın tərtibçsinin fikirləri eynidir. Çünki bunu təsdiqləyən kifayət qədər fakt var. “Xasta Hasanın qardaşı Dəli Avdıllanı türmədən azad etməsi” dastan rəvayətində bostancı Xasta Hasangilin ondan icazəsiz xiyar dərib yediyini görür. O yerdə soyləyici deyir: “Xasta Hasangil baxer bunar tərəkəmə dili danışerlər. Onda bostançı genə başladı: “Siz tərəkəmələr nə qanırsınız, xiyarın telənginə basdınız..”

Nağı bəyin Xasta Hasanı Qul Qaranıyla deyişməyə apartdıranda da qarapapax Ağyol Söyündən söhbət gedir. Ağyol Söyün də aşığın ana tərəfdən qohumudur. Usta Poladla deyişmə rəvayətində qızlar Xasta Hasanı İmirhasannı bilirlər.

Fəxri Valehoğlu yazır ki, o dövrdə Axısqa paşalığında iki nəsil qarapapaq yaşayırdı, onlardan biri Əmirhəsən//İmirhəsən//İmrəhəsən qarapapaqlar və ya tərəkəmələri, digəri isə

sadə qarapapaqlar adlanırdı... XVIII yüzilin sonu, XIX yüzilin əvvəllərində Borçalı, Qazax və Şəmşəddin distansiyalarından qarapapaqların bir qismi Axısqaya köçmüşdülər. Vergilərdən azad edilmiş qarapapaqlar paşanın ilk tələbi ilə silahlanıb vuruşmağa hazır olmalı idilər. (**Valehoğlu Fəxrəddin, 2005:112**).

Bir çox gürcü müəllifləri Axısqa bölgəsindən bəhs edərkən orada yaşamış türklərin kökəncə gürcü olduqlarını, Osmanlının bölgəni tutduqdan sonra islamlaşdırıldıklarını və türkləşdirildiklərini yazırlar. Lakin bunu təsdiqləyən elə bir ciddi qaynaq da göstərmirlər.

Axısqadan olan, dünyanın müxtəlif guşələrinə yayılan türklər isə bu gün də kökəncə qarapapaq, tərəkəmə, imirhəsənni olduqlarını söyləyirlər. Tarixdən, etnoqrafiyadan azacıq bilgisi olanlar qarapapaqların (tərəkəmələrin) gürcü soyu ilə heç bir bağlılığı olmadığından xəbərdardırlar. Qaynaqlar da mübahisəsiz olaraq qarapapaqların türk soyundan olduqlarının, tarixin müxtəlif dövrlərində Avrasiya məkanında aparıcı rol oynadıqlarını göstərir.

“Kars ili. I sayı (özel say), Çıldır, Erdahan, Hanak, Posof.” kitabının 76-cı səhifəsindəki aşağıdakı qeyd də diqqəti çəkəndir. “Meşe-Ardahan türkmanı” da denilən Hanak ilçesinde 22 köydeki Alevi-Bektaşî ve Hüseyinî Türkmenlerinden yetişen saz şairlerini tesbit etmedik. Bunların sayı daha çoxdur”. (**Kars ili, 1966:76**). Bu qeyd də onu göstərir ki, bölgədə yaşayanların əksəriyyəti türklər olmuşdur.

3. Xasta Hasangillərin Vandan gəlməsi haqqında əlimizdə olan yeganə fakt Talqarda yaşayan qohumlarının söylədikləri və yazdıqları məktublardır. 17-18 yüzildə baş verən savaşlarda Vandan Axısqaya köçlərin olması normaldır. Axıs-

qada Van adlı kəndin olması da bu ehtimalı gücləndirir. Lakin Xasta Hasanın nəslinin Vandan gəldiyini təsdiqləyən ikinci bir qaynağa rast gəlməmişik.

* * *

Xasta Hasanın yaşı ilə bağlı yazılan və söyləniləri üç qrupa ayırmaq olar:

1. İsmayıl Kazımov 17-18-ci əsrin sənətkarları sırasında Axarkələkli Xasta Hasanın da adını çəkir. **(Kazımov İ., 2002, 4:133)**

2. Asif Hacılı yazır: “Xəstə Hasan Dersel kəndindəndir. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində yaşayıb, qızı 1982-ci ildə Qazaxıstanın Talqar şəhərində 90 yaşında vəfat edib. Qız nəvələri Məhərrəm, Kazım Müzəffərovlar Talqarda, başqa qohumları Azərbaycanda yaşayır”. **(Hacılı A.,1992:196).**

3. Xasta Hasanın XIX yüzildə yaşadığını yazan araşdırıcılar çoxdur. Lakin onların arasında da fikir ayrılığı var. Fikir ayrılığına səbəb isə sənətkarın doğumu və ölümü haqqında yazılı qaynağın olmamasıdır.

Yazılı qaynağa dayanaraq Xasta Hasanın doğum və ölümü haqqında fikir söyləyən yeganə araşdırıcı Valeh Hacılarıdır. Valeh müəllim Gürcüstanın XIX yüzilə aid arxiv sənədlərini diqqətlə gözdən keçirərək Xasta Hasanla bağlı rəvayət və xatirələrdə adı keçən şəxslər haqqında maraqlı məlumatlar çap etdirmişdir. Bu məlumatlar arasında Baydar kəndxudası Almaz Sultan, onun yaxın qohumu, tabeliyində 18 kənd (413 ailə) olan, Çıldır sancağının idarəçisi vəzifəsində işləmiş, çıldırılı (pəmbəkli), qaçaq Nağı bəy, Axarkələk sancağının rəisi Mutu bəyin oğlu, böyük torpaq sahələrinin sahibi, ştabs-

kapitan Dədə bəy haqqında olan sənədlər mövzu ilə sıx bağlıdır. **(Hacılar Valeh, 2009:6-11)**

Xasta Hasanla bağlı rəvayətlərdə və şeirlərində adı çəkilən Nağı bəy və Dədə bəyin sənədlərdə adı çəkilən şəxslərlə eyni adamlar olduğu qənaətinə gələn araşdırıcı təhrir (əhalinin vergiyə cəlb olunma) dəftərlərini incələyərək yazıb: „Gərgin axtarışdan sonra XIX əsrin ortalarında Xavet kəndinə dair təhrir dəftərini əldə etsək də Lebis kəndinə dair analoji rəsmi sənədə təsadüf edə bilmədik. 1850-ci ildə yazıya alınmış Xavet kəndinə aid təhrir dəftərində Hasan adlı iki nəfərə dair qeydə rast gəlinir: 1.Hasan Vəli oğlu (50 yaşında), oğulları İsmayıl (20 yaşında) və Osman (12 yaşında), 2.Hasan Əhməd oğlu (40 yaşında).

Birinci məlumatın Xəstə Hasana aid olduğunu təxmin etmək olar. Çünki onun iki oğlunun birinin adının İsmayıl olduğu söylənilir. Əlbəttə, aradan keçən 200 ildən artıq bir dövr var və bu zaman kəsiyində hər kəs və hətta qohumlar üçün öz əcdadının şəcərəsini tam dəqiqliyi ilə söyləmək çətin bir məsələdir. Ancaq təhriri dəftərindəki xavetli Hasanın 1800-cü ildə anadan olması həmin dövr üçün, şübhəsiz, təxmini idi, fəqət yuxarıda haqqında bəhs etdiyimiz tarixi şəxslərlə görüşlər və digər faktlar həmin şəxsin yaşı Xəstə Hasanın yaşadığı dövrlə tam uyğun gəlir. Belə ki, 55-60 yaşlarında olan Xəstə Hasan Dədə bəylə görüşən zaman Dədə bəy təqribən 45-55 yaşlarında olardı. Bu məsələ ilə bağlı Xəstə Hasanın „Bir“ rədifli divanisinin Ağbabalı Aşıq İsgəndər variantında göstərilən tarixi rəqəmin haqiqətə daha uyğun olması qənaətimizdir:

**İli min iki yüz on dörd, hesabı yox ki sayam,
Çox aşıqlar gəldi keçdi, Xəstə Hasan yüzdə bir.**

Hicri tarixilə 1214-cü il miladi ilə 1800-cü ilə təsadüf edir və bu tarix təhrir dəftərindəki, Hasan Vəli oğlunun doğum tarixi ilə üst-üstə düşür“. **(Hacılar Valeh, 2009:14-15)**

Bu qədər yazılı qaynağı araşdıran Valeh Hacılar da Xasta Hasanın doğum və ölüm tarixindən, yaşadığı kənddən söz açarkən „çox güman ki“, „təxmin etmək olar“ ifadələrindən qaça bilməyib. **(Hacılar Valeh, 2009:14-15)** Çünki çox əziyyət çəkməsinə, çox axtarışlar aparmasına baxmayaraq „Lebis kəndinə dair anoloji rəsmi sənədə təsadüf edə bilməyib“. Xavet kəndinin təhrir dəftərində bir-birindən 10 yaş fərqli iki Hasanın adı qeyd edilib. Görəsən, Lebis kəndinin təhrir dəftər tapılırsa orada həmin dövrdə neçə Hasanın adına rast gəlinər?

Hasan Vəli oğlunun iki övladından birinin adı İsmayıl, o birinin adı Osmandır. Aşığın tötəmələrinin xatırladığına görə Xasta Hasanın üç övladı olub. Qızı Sənəm, oğlanları İsmayıl və Mədət. İsmayıl və Mədət 100 ildən çox ömür sürdüklərindən onları tanıyanlar və övladları yaxşı xatırlayırlar. İstər Xəstə Hasanın şeirində, istərsə həyatı ilə bağlı rəvayətlərdə atasının adı Vəli kimi deyil, Osannı İsgəndər kimi çəkilir. Buradan aydın görünür ki, xavetli Hasanla Lebisli Hasanın ikinci oğlanlarının, atasının da, kəndlərinin də adları eyni deyil.

Naxış vurub bəzətsinnər xanamı,

Çifdər oğlum qoy şennəltsin binamı –

misraları aşığın iki oğlu olduğunu təsdiqləyir. Lakin xavetli Hasanlar Lebisli Hasanın oğlanlarının adındakı fərqlilik də onların eyni adam olduğuna şübhə yaradır.

Xasta Hasanın şeirindəki „səksən üçdə ömrü tamam eylərəm“ misrası da araşdırıcılar arasında fikir ayrılığına səbəb olub. Prof. Valeh Hacılar və Şurəddin Qarapapaq misradakı „səksən üç“ rəqəminin hicri tarixi ilə 1283-cü ilə işarə edil-

diyini yazırlar. Bu tarixi də (miladi 1866-cı il) Xasta Hasanın ölüm tarixi kimi qəbul edirlər. Valeh Hacılar Xasta Hasan dövrü ilə bağlı əldə etdiyi sənədlərə dayanaraq aşığın 1800-cü illərdə doğulduğunu və 1866-cı ildə öldüyü qənaətinə gəlir.

Aşıq İslama görə, „Yüzdə bir“ divanısindəki 1218 tarix Xasta Hasanın ölüm, Osman Əhmədoğluna görə, doğum tarixidir. Osman Əhmədoğlu mənə göndərdiyi məktubunda aşığın 69 il ömür sürdüyünü yazır. Murtaza Tursunova görə isə Xasta Hasan „Yüzdə bir“ divanısını 1242-ci ildə, 58 yaşında söyləyib.

Lebis kimi dağ yerində yaşayanlar adətən sağlam olur və 66 yaşında hələ özünü gümrah hiss edərək fiziki işlə məşğul olurlar. Aşığın toplaya bildiyimiz və variantları olan şeirlərinin əksəriyyətində çox qocaldığından söhbət açılır. Məs.:

Bir zamannar çox geymişdim bəylərin xalatını.

Bu gün **ixtiyar çağında** mindin eşqin atını.

Xəstə Hasan, bu sözləri sən deyibsən nəsihət,

Oturanda zikir eylə, yatanda vəsiyyə.

İnsandan insanlıq qalıb, heyvandan xəsiyyət.

Doldu sinim, keşdi günüm, ixtiyar əldən gedər.

Xasta Hasan diyər: **Xasta sinindi**,

Gey-qurşan əyninə, xasta sinnidi,

Ölüm haxdan gələr xasta sinnidi,

Gəl kəsmə üsdümnən ayağı, gözəl.

Ay ağalar, sizə tərif eyləyim,

Nədəndir çəkilməz bu nazım mənim?

Təmizdi əlfamız, pakdır sözümüz,

Hayıf ki, **görməyir bu gözüm mənim**.

Mən Xastayam, oxuyardım yazardım,
Qəvvəs olub dəryalarda üzərdim,
Çarx misallı bu dünyanı gəzərdim,
Neyləyim, tutmayır bu dizim mənim!

„Xasta sinindi“, „ixtiyar çağında“, „görməyir bu gözüm mənim“, „doldu sinim, keşdi günüm“, „Neyləyim, tutmayır bu dizim mənim“, „Tor gördü gözlərim, töküldü dişim“, „Bir az öykələrəm, əzə bilmerəm“ kimi ifadələr aşığın çox qoçaldığından xəbər verirsə aşağıdakı bənddə isə dəqiq rəqəm göstərilir.

Xasta diyər yaşım səksəni keçdi,
Günbəgün əsməgə başladı başım,
Tor gördü gözlərim, töküldü dişim
Bir az öykələrəm, əzə bilmerəm.

„Səksən üçdə ömrü tamam eylərəm“ misrasındakı səksən üç ifadəsini Valeh Hacılar və Şurəddin Qarapapağın dediyi kimi hicri 1283(1866) kimi qəbul etsək və həmin ildə aşığın öldüyü fikr ilə razılaşsaq, onda doğum tarixi ən azından 1800-cü ilə deyil, 1786-cü ilə düşməlidir.

Aşığın qızı Sənəmin törəmələrindən Murtaza Tursunov 1984-cü ilin aprelin 4-də mənə yazdığı məktubunda Xasta Hasanın nəslindən olan Əhdəmanın 74-75 yaşı, Muradın isə 94-95 yaşı olduğunu göstərir. (Təxminən bir il sonra, yəni 1985-ci ilin mayın 5-də İsgəndər Ağbabalı yazıb: “Xasta Hasanın qardaşı oğlunun oğlu yaşayırdı, 110 yaşı var idi. O, ölüb. Mənim qonağım Əhdəman dayı da ölüb”)... (**Şamil Əzizə, Şamil Əli, 2006:61**) 1984-cü ilin aprelin 9-da göndərdiyi məktubunda isə yazıb: “Xəstə Hasan 1154-cü ildə anadan olub (Türk tarixi ilə). 1237-ci ildə dünyasını dəyişib. Özü də

83 yaş yaşəir. Xəstə Hasan „Yüzdə bir“ sözünü 58 yaşda demiş“. (**Şamil Əzizə, Şamil Əli, 2006:85**)

Murtaza Tursunov təxminən bir il sonra yazdığı məktubunda bir az dəqiqləşdirmə apararaq Xasta Hasan qızı Sənəmi qardaşı oğluna ərə verdiyini, onlardan olan övladlarından birinin adı Daşdan olduğunu və Daşdan kişiyyə istinadən yadında qalanları belə yazır: „Rəhmədlik Daşdan kişi vardı, o deyirdi, guya dədəsi hesab eyliyə: indiki türk tarixi 1403 sənə olsa, Xasta Hasan 1265 sənədə vəfat etmişdir. Onlar da öldüyünü bunnan bilərlər ki, 83 yaş yaşasa, onda 1177-ci ildə anadan olubmuş. Bizim kənddə onun məzarı dururdu. Əgər hava yağmasa, gedirdilər onun baş daşından bir çinqıl qırıb suya saldıxları kimi yağış yağırdı.

Onun iki oğlu bir qızı olub. İndi nəvələrindən qalan Əhdəman və Muraddı“(**Şamil Əzizə, Şamil Əli, 2006:79**)

Murtaza Tursunovun məktublarında və özü ilə söhbətdən aydın oldu ki, o hicri qəməri və hicri şəmsi təqvimlərini miladi təqviminə çevirməkdə yanlışlığa yol verir. Keçmiş tarixi hesablayanda yaşadığı hicri şəmsi ilindən ötən illəri çıxır. 1925-ci ildə hicri qəməridən hicri şəmsiyə keçildiyini nəzərə almır.

Biz həmişə doğum və ölüm tarixini yazarkən Daşdanın dədəsinə istinadən Xəstə Hasanın 1177-ci (miladi 1762)-1265-ci (miladi 1848) illərdə yaşamasını əsas götürmüşük.

Xəstə Hasanın nəvə-nəticəsinin hər şeyi aydın xatırladıqları halda aşığın xırtızalı Hasan Vəli oğlu ilə eyniləşdirilməsi inandırıcı görünmür. İstər Türkiyədəki, istərsə də Azərbaycandakı araşdırıcıların çoxu Xasta Hasanın Lebisli olduğu qənaətinədir.

Xasta Hasanın “Yüzdə bir” rədifli divanisinin möhürbəndindəki tarixi toplayıcılar 1214 (miladi 1798), 1218 (miladi

1802), 1240 (miladi 1823), 1290 (miladi 1873) kimi qeydə alıblar. Prof. Valeh Hacılar bunlardan 1214-ü doğru sayır və bunu da aşığı doğum ili kimi qəbul edir. Biz isə Aşıq İslam Ərdənərin, Aşıq İsgəndər Ağbabalının, Aşıq Murtaza Tursunovun (onlar tarixi müxtəlif göstərilər) fikrinə dayanaraq bu tarixi aşığın doğum tarixi kimi deyil, şeirin söyləndiyi tarix kimi qəbul edirik. Bu qənaətə gəlməmizin bir səbəbi divanidə adı çəkilən aşıqların 1850-ci illərdən əvvəl yaşamasıdır. Həmin tarixdən sonra məşhurlaşan aşıqlardan birinin adına divanidə rast gəlinmir.

Xasta Hasan haqqında yazdığım məqalələrdə və çıxışlarımda aşığın şeirlərində çar üsul-idarəsi dövrünün terminlərinin işlədilməməsinə və Dəli Bayramın çar məmurları tərəfindən deyil, Xosbiya bəyi Dədə bəy tərəfindən həbs edilməsinə dayanaraq aşığın Rusiya Axısqanı işğal etdiyi dövrdən (1828) öncə yaşadığını yazmış və demişəm. Valeh müəllim adımlı çəkmədən yazır: “Bəzi tədqiqatçılar bu hadisənin (Dəli Bayramın həbs edilməsinin – Ə.Ş.) Axalkələyin ruslar tərəfindən işğalından (1828-29-cu illər) əvvələ təsadüf etdiyini yazırlar. Onlar bunu yerli sakinlərin, o cümlədən Dəli Bayramın rusların məhkəmə dairələri tərəfindən yox, yerli bəylər tərəfindən mühakimə olunması ilə əsaslandırırlar. Əlbəttə bu, tarixi gerçəkliklə uzlaşmayan bir mülahizədir. Çünki Dədə bəy bəy olmaqla bərabər, eyni zamanda rus ordusunun rütbəli zabiti idi. Və rus hökuməti yerli ağalara və bəylərə naiblik, kəndxudalıq verməklə yanaşı, xırda məhkəmə səlahiyyətlərini də həvalə etmişdi (“mirovaya sudya”), yerli sakinlərin mübahisəli məsələlərini yoluna qoymağa və kəndlilərin hökumət qayda-qanunlarına tabeçiliyini də təmin etməyi də onlara tapşırırmışdır”. **(Hacılar Valeh, 2009:14-15)**

Sənədlərə dayanan bu mülahizələrlə inandırıcı görünür. Amma nə yazıq ki, nə mənim yazdığımı, nə də Valeh Hacıların yazdığını təsdiqləyən yazılı qaynaq yoxdur. Necə deyirlər, hamımız mülahizə və xatirələrə, aşıqların və şeir həvəskarlarının söylədikləri rəvayətlərə dayanırıq. Nə aşığın qəbri üzərindəki başdaşını, nə Lebisin təhrir dəftərini, nə də rus işğalı zamanı Axısqa məscid-mədrəsəsindən Peterburqa aparılmış kitabları görmüşük.

Dəli Bayramın həbsi ilə bağlı rəvayətlərin birində ona yüz bir il həbs cəzası verildiyindən söz gedir. Bu cəzanı da “xırda məhkəmə səlahiyyətlərini” icra edənlər verə bilməzdilər.

Araşdırıcıların əksəriyyəti Aşıq Şenliyin 1850(53)-1914-cü illərdə yaşadığı qənaətindədirlər. Onun şeirlərinin son və təkmil nəşrlərindən sayılan “Çıldır Aşıq Şenlik. Divanı (Hayatı, şiirleri, atışmaları və hikayeleri) kitabına yazdığı ön sözdə A.Barat Alptekin ilk dəfə Aşıq Nurunun doğum və ölüm tarixini haqqında yazır: “1811-1885-ci illəri arasında Gürcüstanın Ahıska vilayətinin Ahırkelek kazasının Lebis köyündə yaşamış olan Aşık Nuri Xasta Hasanın çırağıdır. Sazı və sözü Xasta Hasandan öyrənmişdir. Çıldır Aşık Şenliyin saz ustadıdır.” (**Çıldır Aşık Şenlik, 2006: 44**)

Aşıq Nuru yeniyetmə Hasannan (sonralar o Aşıq Şenlik kimi məşhurlaşmışdır) 40 yaşa yaxın böyük olub. Demək Xasta Hasan da Aşıq Nurudan 30-40 yaş böyük ola bilərdi. Buradan bir qənaətə də gəlirik ki, dayısı İbrahim yeniyetmə Hasanı Lebisə gətirəndə Xasta Hasan həyatda yoxmuş. Ona görə Aşıq Nurunun yanına aparır.

Topladığımız bilgilərdən bu qənaətə gəldik ki, Xasta Hasan 17-18-ci yüzildə və 19-cu yüzilin sonu 20-ci yüzilin əvvəlində deyil, 18-ci yüzilin ikinci, 19-cu yüzilin birinci

yarısında yaşamışdır. Aşığın doğum və ölüm tarixini 1762 – 1866-ci illər arasındakı yazılı qaynaqlarda və qəbirüstü yazılarda axtarmalıyıq.

Xasta Hasanın bu gün də yaşayan nəvə-nəticəsinin adlarında Həsən, Hüseynin çox təkrarlanmasından, Əhdəmanın, Murtazanın şeirlərində imam Əliyə, xanımı Fatimaya, oğlanları imam Həsən və imam Hüseynə böyük məhəbbət, Xasta Hasanın şeirlərində də həzrət Əilyə tez-tez müraciətlər və onun şücaətinin tərənnümü, topladığımız başqa materiallar bizdə bu qənaəti yaradır ki, Seyid atasının adı deyil. Peyğəmbər nəslindən gəldiklərini bildirmək üçün adın önündə işlədilmişdir. M.Halit Bayrı “Aşıq İrfani” məqaləsində yazır ki, “bilindiği gibi Ahıska yerlileri tamamilə sünnüdlər. Halbuki bu taraflarda yaşayan alevi türkləri de vardır ki, sünnü türklər bunlara türkmen derler”. **(Bayrı M.Halit, 1955:304).**

Xasta Hasanın bir şeirində və Aşıq Murtazadan toplanmış bir neçə rəvayət dastanda atasının adı İskəndər kimi verilir. Şeir nəsrə nisbətən az təhrifə uğrayır. Aşıq “Mənim” rədifli qoşmasında özünü belə isnad verir:

**Xavar alan olsa doğma atamı,
Ovannı İsgəndər pədərim mənim. –**

buradakı ovannı sözünü də tirə-nəsil bildirdiyi qənaətindəyik.

Rəvayətlərdən aydın olur ki, Qodos kəndindən olan Güllüzarla (Murtazadan alınmış materiallarda bir neçə yerdə Xasta Hasanın xanımının adı Soltan kimi verilsə də sonra düzəliş edilərək əl ilə Güllüzar yazılıb) evləndirilən Hasanın çox uşağı olsa da, onlar kiçik yaşlarında ölmüş, sağ qalanları isə oğlanları – İsmayıl və Mədət, qızı Sənəm olmuşdur. Onların da nəvə-nəticələrindən hazırda yaşayanların sayı çoxdur.

Xasta Hasanın şeirlərinin yaranması haqqında Murtaza Tursunovdan toplanmış söhbətlər olduqca sadədir. Dastanlarımızın yurd yerlərindəki maraqlı süjet və təhkiyə onlarda demək olar ki, yoxdur. Aşıq İsgəndərdən toplanmış variantlarda isə bunun əksini görürük. Buradan o qənaətə gəlmək olur ki, şeirlərin yaranması haqqında söhbətlər ustad aşıqlar tərəfindən getdikcə cilalanaraq dastanlaşmaya doğru inkişaf edir. Aşıq İsgəndər Ağbabalının “Xəstə Hasanın qardaşı oğlu Dəli Bayramın türmədən azad edilməsi” dastan-rəvayətində Xasta Hasanın qardaşı Avdıllanın oğlu Bayramın, Murtaza Tursunovun “Hasta Hasanın qardaşı Dəli Avdıllayı Dədə bəyin qazamatından qurtarması” variantında isə Avdıllanın həbsdən qurtarılmasından söhbət gedir.

Aşğq İsgəndər Ağbabalı Xasta Hasanı Daşdıqullar kəndinə qarğıdalı almağa gələrkən Usta Poladla dəyişdiyini söyləyirsə Murtaza Tursunov Xasta Hasanın Aşağı Vaçıyan kəndinə zəyrək almağa gələrkən Poladla dəyişdiyini söyləyir.

Maraqlı burasıdır ki, Aşıq İsgəndərdən toplanmış “Xəstə Hasannan Qaranın dəyişməsi” dastan rəvayətində Xasta Hasanın yeniyetmə olduğu göstərilir. Amma aşığın dilindən söylənen şeirlərdə onun yaşlandığından söz gedir. Bu da bir daha onu isbatlayır ki, Xasta Hasanın istər gəncliyində, istərsə qoçalığında dediyi şeirlərdən yararlanaraq, onları bir süjet ətrafında quraraq məclislərdə söyləməklə aşıqlar dinləyici marağını özlərinə çəkmiş və sənətkarın şeirlərinin uzunömürlü olmasına şərait yaratmışlar. Çoxvariantlılıq folklor üçün xarakterik olduğundan biz də kitabı çapa hazırlayarkən çoxvariantlılıqı qoruyub saxladıq.

Xəstə Hasan ha

söylədiyi və çap etdirdiyi rəvayətlə azacıq fərqi olan variantlarından Özbək Orhan, Ensar Aslan, A.Barat Alptekin də istifadə edib.

Nizaməddin Onk Xasta Hasanın “Bir su ver” rədifli divanısını hazırladığı topluda çap etdirərkən onun 19-cu yüzilin sonu 20-ci yüzilin önlərində yaşadığını yazıb. **(Onk Nizamettin, 1983:106).**

“Arpaçay köylerinden derlemeler” kitabında da Kineği kəndindən olan 65 yaşlı Eset Polatdan toplanmış Xasta Hasanla bağlı “Oynamasın” rədifli bir şeir və şeirlə bağlı rəvayət çap olunub. **(Arpaçay köylerinden derlemeler, 1988:118-119)**

Axıska türkləri ilə bağlı ardıcıl araşdırmalar aparan Yunus Zeyrek məqalə və kitablarında mövzusu ilə bağlı Xasta Hasan və onun yaradıcılığına öləri toxunub.

* * *

1944-cü ildə Axısqalıları sürgün olunandan sonra bu mövzu SSRİ-də yasaqlanmasına baxmayaraq Xasta Hasanın öyrənilməsi və tanıtılmasında azərbaycanlı araşdırıcılar Türkiyəli həmkarlarından xeyli irəli getmişlər.

Ustad sənətkarın adı ilk dəfə “Aşıq Ələsgər” kitabında ədəbi oğru kimi çəkilmişdir. Vəqif Vəliyev 1981-ci ildə ildə çap etdirdiyi “Qaynar söz çeşməsi” kitabında bu məsələni daha da dərinləşdirərək yazır: “Qeyd etdiyimiz kimi, Aşıq Şenliyin həyatının müəyyən dövrü Azərbaycanla əlaqədar olmuşdur. Tədqiqatçı (müəllif Türkiyəli araşdırıcı, Aşıq Şenlik mövzusunda doktorluk dissertasiyası yazmış və kitab çap etdirmiş Ensar Aslanı nəzərdə tutur—+.,.) göstərir ki, aşığın (yəni Aşıq Şenliyin—+.,.) təsirləndiyi sənətkarlardan biri Xasta Hasandır. Bu el şairi Yerevan ətrafında yaşamış, Aşıq

Şenliyə saz çalmağı öyrədən Aşıq Nurunun ustadı olmuşdur. Bu barədə Ensar Aslan yazır: “Azerbaycanın kudretli aşıklarından olan Hasta Hasan Şenliyə kuvvetli etki yapmışdır. Hatta onun çığalı tecnislerinin tesiri ilə tecnis yaratmışdır”...

Bu həmin Xəstə Hasandır ki, Xəstə Qasımın “Daimül-övkət” qıfılbənd ayaqlı qoşmasını öz adına çıxıb, Aşıq Ələsgərə göndərmişdir. Aşıq Ələsgər həmin qıfılbəndi açmış və hətta Xəstə Hasana eyham vurmuşdur...” Qasım “kaf”-nandı, Həsən “hey”-nən, xeyir tapmaz üstadından deyindən” beləliklə, Aşıq Ələsgərlə muqayisədə sönük şama bənzəyən Xəstə Hasan Aşıq Şenliyə təsir etdiyi halda, Aşıq Ələsgərə Şenliyin təsiri ola bilərdimi?” (Vəliyev, 1981:100)

Vaqif Vəliyev Ensar Aslanın Aşıq Şenliyin Aşıq Ələsgərə təsir etməsi fikrinə etiraz etməkdə haqlı idi. Amma Xəstə Hasana sərt hücumda qaynaqlara diqqət yetirməmişdi. Folklorumuzu yaxşı bilən, xüsusən aşıq yaradıcılığı ilə yaxından tanış olan Vaqif Vəliyev İrəvan ətrafında Xəstə Hasan adlı aşığın olmadığını bilirdi. Çünki tələbə vaxtı Xəstə Hasanla bağlı topladığımız şeir və rəvayətləri müəllimimiz olduğuna görə ona verərək, mətbuatda çap etdirə bilmədiyimizdən şikayətlənmişdik.

İkincisi, Aşıq Ələsgər kitabındakı rəvayət və rəvayətə daxil edilmiş şeirləri oxuyan hər bir kəs oradakı yanlışlığı açıq-aşkar görə bilir. Belə ki, rəvayətdə Xəstə Qasımın bağlamasını Xəstə Hasan Aşıq Ələsgərə və Misgin Bürcüyə göndərdiyi söylənilir. Aşıq Ələsgər bağlamanı yüksək sənətkarlıqla açmışdır. Miskin Bürcüyə aid edilən şeir isə bağlamanın açması deyil, sanki bağlama göndərənə mənzum məktubdur. Şeirinin sonunda, yəni möhürbəndində deyilir: “Müsəmma Misginəm, mən zişdi-camal.” Buradan

açıq-aydın görünür ki, şeir Miskin Bürcünün deyil, Müsəmmə Miskinindir. Bunlar da ayrı-ayrı şəxslərdir.

İsrafil Abbasov Ermənistan SSR Nazirlər Soveti yanında Qədim Əlyazmalar İnstitutundakı (M.Maştos adına Matenadaran) erməni əlifbası ilə yazılmış türkcə forklor nümunələrini araşdırarkən Gəncədə yaşamış, milliyyətçə erməni olan Miskin Bürcü haqqında yazmışdır: “Miskin Bürcünün (1810-1848) şəxsi əlyazması olan şeir dəftəri üzərində dayanacağıq. Dəftərin yazılma tarixi 1832-ci il göstərilmişdir. Əlyazma cəmi 24 səhifədir. Miskin Bürcü buraya aşiq şeirinin əksər formalarında yazmış olduğu əsərlərini daxil etmişdir”...(Abbasov İsrafil, 1977:82). Miskin Bürcünün öz əliylə yazdığı bu dəftərdə nə Müsəmma Miskin ləqəbi var, nə də «Aşiq Ələsgər» kitabına daxil edilən şeir.

Vaqif Vəliyev və “Aşiq Ələsgər” kitabını nəşrə hazırlayan alimlərimiz nədənsə Miskin Bürcünün 1848-ci ildə öləndə Ələsgərin olsa olsa 27 yaşı olduğuna və Aşiq Alının yanında şagirdlik etdiyinə, şeirin möhürbəndindəki təxəllüs fərqi nə diqqət yetirməmişlər. Görünür, hətta Sədnik Paşayevin Müsəmmə Miskin haqqındakı məqaləsini oxumamışlar. (Paşayev Sədnik, 1970:1 sentyabr) Oxumuşlarsa da, Miskin Bürcü ilə Müsəmmə Miskinin fərli şəxslər olduğuna diqqət yetirməmişlər. Bu faktlara diqqət yetirilsəydi, onda Axıskada yaşayan Xasta Hasan Göycə mahalında yaşayan Ağ Aşiq (Allahverdi), Aşiq Alı kimi ustadlar sənətkarları qoyub şagirdi Ələsgərə bağlama göndərməsinə şübhə ilə yanaşardılar.

* * *

Azərbaycan Aşıqlarının IV Qurultayına hazırlıq ərafəsində Xəstə Hasanın haqqında ilk və doğru bilgiler mətbuat

səhifəsinə yol tapmışdır. V.Hacıyev ilk dəfə böyük cəsə-
rətlə ədəbi oğurluqda suçlanan Xəstə Hasan haqqında
“zəngin və hərtərəfli yaradıcılığa malik qüvvətli bir sənət-
kar,...böyük istedad sahibi” ifadələrini işlədərək, onun
təcnis, divani və qoşmalarının axıcı, səmimi, ürəyə yatan
olduğunu söyləmişdir. O yazır: “Hazırda Məshət-Cavaxe-
tidə bu ətrafın gürcü və erməni kəndlərində onu böyük bir
ustad kimi yad edən və şeirlərini əzbərdən bilənlər indi də
vardır. Bavra, Koteliya, Toloşi, Prtena kəndlərində, Axar-
kələk şəhərində biz bunun şahidi olduq” **(Hacıyev Valeh,
1983: 12 aprel)**

V.Hacıyev Gürcüstandan yaşayan söyləyicilərdən xa-
tirə və rəvayətləri, aşığı şeirlərini toplamaqla kifayətlən-
məyib, arxiv sənədləri ilə və Aşığı Şenlik haqqında Tür-
kiyədə çap olunan məqalə və kitablarla da tanış olaraq
Xasta Hasanın yaşadığı dövrü müəyyənləşdirib və məqa-
ləsinin sonunda Xasta Hasanın “Kimdə var?” divanisini,
“Məni” qoşmasını verib.

Valeh Hacıyevin məqaləsindən xəbərsiz mən də “Sovet
Naxçıvanı” qəzetinin 20 mart 1984-cü il sayında “El sənətkar-
larımız: Xasta Hasan” adlı məqaləmi çap etdirdim. Məqalədə
diqqəti Xasta Hasanın ədəbi oğru olmadığına yönəltməklə ya-
naşı, “Aşığı Ələsgər” kitabında Xasta Hasanla bağlı verilmiş
rəvayətdəki yanlışlıqları ortaya qoydum. Aşığın yaşadığı döv-
rü müəyyənləşdirmək üçün nəvə-nəticəsindən aldığım bilgini,
şeirlərindəki tarixləri, eləcə də Türkiyədə çap olunmuş kitab-
larda gənc Hasanın (Şenliyin) Aşığı Nurunun yanına gətiril-
məsi rəvayətini əsas götürərək Xasta Hasanın 1766-1849-cu
illərdə yaşadığı fikrini irəli sürdüm. İlk dəfə aşığın “Yüzdə
bir” divanisini çap etdirməklə diqqəti orada adı çəkilən, hə-

min dövredək Azərbaycan folklorşünaslarının haqqında bir söz yazmadıqları Qul Qaranıya, Usta Polada, Çöllü İsmayıla, Dəli Tamoya və b. diqqəti yönəltmək istədim.

**Xəstə Hasanam, qəmli-qəmli söylərəm,
Yara xançal vurub bağrım teylərəm,
Səksən üçdə ömrü tamam eylərəm,
Satılmaz tarixi qədərim mənim. –**

bəndinə əsaslanıb Xasta Hasanın 83 il ömür sürdüyünü yazdım.

“Sovet Gürcüstanı” qəzetinin 1 iyul 1984-cü il sayında çap etdirdiyim “Xəstə Hasan və musirləri” məqaləmdə də diqqəti Xasta Hasanın yaşadığı dövrə, çağdaşı olan məşhur sənətkarlara, şeirlərinin yüksək bədii dəyərinə çəkməyə çalışdım.

Çox təəssüf ki, Xasta Hasanın ömür yoluna və yaradıcılığına aydınlıq gətirən bu məqalələr nəinki Türkiyəli, heç azərbaycanlı araşdırıcıların da diqqətini cəlb etmədi.

Xasta Hasanla bağlı araşdırmalarımı, əldə etdiyim bilgiləri və qəzetlərdə yayımlanmış məqalələri Aşıq Ələsgərin nəvəsi, orta məktəbdə mənə dərs demiş, məndə elmi axtarışlara həvəs oyatmış İslam Ələsgərova yolladım. Aşıq Ələsgər yaradıcılığının və 20-ci yüzil Göyçə aşığı mühitinin araşdırıcısı, eyni zamanda “Aşıq Ələsgər” kitabının tərtibatçısı İslam müəlliminin gələcəkdə yanlışığa yol verməməsini istədim. Təəssüf ki, İslam müəllim bu məsələyə soyuq yanaşdı və 1988-ci ildə yayınladığı “Aşıq Ələsgər” kitabında Xasta Hasanla bağlı öncələr çap etdirdiklərini olduğu kimi təkrarladı. (**Aşıq Ələsgər, 1988: 176-177**)

Aşığın şeirlərinin toplularda yayınlamasında, şeirlərinin dəyərləndirilməsində, ömür yolunun öyrənilməsində Valeh Hacıların xidməti böyük oldu. O, hətta əvvəllər yazdığı fi-

kirləri də sonrakı məqalələrində necə deyərlər, saf-cürük etdi, doğru olanları ortaya qoymaya çalışdı.

Xasta Hasanın ömür yolu və yaradıcılığı mövzusunda ardıcıl araşdırma aparan, həm Gürcüstanda yaşayan, türkcə şeirlər söyləyən aşıklardan material toplayan, arxivlərdə işləyən Valeh Hacılar (Hacıyev) 1991-ci ildə “Yazıcı” nəşriyyatında çap etdirdiyi “Folklorumuzun üfüqləri. (Azərbaycan-Gürcüstan folklor əlaqələri tarixindən)”, 1996-cı ildə nəşr etdirdiyi “Azərbaycan folklor antologiyası. Borçalı folkloru. II cild.” və 2005-ci ildə «Səda» nəşriyyatında işıq üzü görmüş “Gürcüstanda Türk xalq ədəbiyyatı ənənələri” kitablarında Xasta Hasanla bağlı dəyərli fikirlər söyləmiş, bununla yanaşı, aşığın şeirlərini çap etdirməsində səmərəli işlər görmüş, 2009-cu ildə Tbilisidəki “Universal” nəşriyyatında “Xəstə Hasan (həyatı, şeirlərindən seçmələr)” adlı gözəl bir kitab nəşr etdirmişdi. Xasta Hasan haqqında çap olunan ilk kitabda Valeh müəllim ağır zəhmətin bəhrəsi olan dəyərli ön söz də yazdı.

Asif Hacı “Qəribəm bu vətəndə» kitabında Xasta Hasanın doğulduğu yer, nəslə haqqında yazıb və aşığın “Kimdə var” rədifli divanisini, “Vədəsində”, “Gizlənin”, “Pərişan” rədifli qoşmalarını çap etdirib. **(Hacı,1992:196).**

Asif Hacı altı il sonra Aydın Poladoğlu ilə birlikdə toplayıb tərtib etdikləri “Ahıska Türk folkloru” kitabın da da əvvəlki yazdıqlarını təkrarlamış və “İftida”, “Eyləmə» rədifli divanilərini, “Sevdüğüm”, “Qal indi”, “Yaxşıdır” rədifli qoşmalarını əlavə etmişdir. **(Axısqa Türklərinin folkloru, 1998).**

Xasta Hasanın ömür yolunun öyrənilməsində və təbliğində xidməti olan araşdırıcılarımızdan biri də Şurəddin Məmmədli (Məmmədov) Qarapapaqdır. O, “Borçalı ədəbi mühiti: qaynaqları, təşəkkülü, inkişafı” kitabında və doktorluq disserta-

siyasında Xasta Hasana geniş yer ayırmışdır. Aşığın həyat hekayəsiylə bağlı yeni bilgilərdən yararlanmış, yaşadığı dövrü müəyyənləşdirməkdə özündən əvvəl yazan müəlliflərin fikirlərilə razılaşmadığını bildirmiş, aşığın şeirlərinin bədii dəyərinə söz açmışdır. **(Qarapapaq Şurəddin, 2000:132)**. Onun böyük xidmətlərindən biri də ilk dəfə Ziya Borçalının hazırlamış olduğu cüng-bəyazları, Gürcüstan Elmlər Akademiyası K.Kekelidze adına Əlyazmalar İnstitutundakı cüng-bəyazıları və b. cüng-bəyazları araşdırmaya cəlb etməsi oldu. Bu qaynaqlar göstərdi ki, Xasta Hasanın “Yüzdə bir” divanında adı çəkilən aşıqların bəzilərinin şeirlərini arxivlərdəki cüng-bəyazlarda var. Əldə etdiyi qaynaqlara dayanan Ş.Məmmədli-Qarapapaq “Borşalı-Ahıska-Kars orta qədər ədəbi arealı” kitabında bölgədə yaşayan 43 aşiq və aşiq üslubunda yazan şairin siyahısını hazırladı, onların hansı şəhər və kənddən olduğunu göstərdi, Qul Qaranı, Xasta Hasan, Aşıq Nuru, Molla Xəlis, Şenlik Baba və b. haqqında kiçik oçerklər verdi. Cüng-bəyazlardakı şeirlərin faksimelinin (fotosurətini) verilməsi kiçik həcmli kitabın dəyərini artırdı.**(Məmmədli-Qarapapaq Şurəddin, 2004)**

Professor İsmayıl Kazımov Axısqa türklərinin dialektinin araşdırılmasına həsr etdiyi namizədlik dissertasiyasında 17-18-ci əsrin sənətkarları sırasında Axarkələkli Xəstə Hasanın da adını çəkib. **(Kazımov İ., 2002, 4:133)**. Şeirlərində XVIII-XIX əsrlərdə yaşamış Vəqifin, Gövhərinin adını çəkən, Qul Qaranı, Aşıq Urfanı, Usta Polad kimi sənətkarlarla qarşılaşan, nəvələrinin günümüzədək yaşayan bir insanın 17-ci yüzildə yaşamasını söyləməkdə isə diqqətsizliyə yol verib.

Professor Qara Namazov da “Aşıqlar” kitabında prof. Valeh Hacıyevin (Hacılar) araşdırmalarından yararlanaraq Xasta Ha-

sanın öz keçmişini və aşığın “Mənim” qoşmasını, “Kimdə var” divanısını çap etdirmişdir. **(Namazov Qara, 2004,169-170)**

Sankt-Peterburqda yaşayan və işləyən Faiq Çələbi 1-5 dekabr 1997-ci ildə Bakıda Albert Beys adına Beynəlxalq Konfransın Təşkilat Komitəsi, Azərbaycan EA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu və Xətai Rayon İcra Hakimiyyətilə birgə keçirdiyi “VI Lord Beys Konfransı və Dədəm Qorqudun kitabı” sempozyumunda “Xəstə Hasan dastanı” adlı məruzə ilə çıxış etdi. Araşdırıcı əsas diqqəti Qazaxıstan Respublikasının Çimkənd bölgəsində yaşayan Axısqa türklərindən Xasta Hasanla bağlı topladığı şeir və rəvayətlərə yönəlmiş və çıxışını Aşıq İlyas Dadaşovdan topladığı material üzərində qurmuşdu.

AMEA Folklor İnstitutunun hazırladığı çoxcildli Azərbaycan Folkloru Antologiyasının Ağbaba bölgəsindən toplanmış 8-ci cildində də Tacir Səmininin Aşıq İsgəndər Ağbabalıdan topladığı “Xəstə Hasanın Hosubiya bəylərinə şikayəti” və “Xəstə Hasanın Daştı Qullar səfəri” rəvayəti verilmişdir. **(Azərbaycan, 2003:343-357).**

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru Elxan Məmmədli radio və televiziyaadakı çıxışlarında, mühazirələrində Xasta Hasandan ilhamla söz açsa da, babasından topladığı “Qaranı ilə Xəstə Hasanın nağılı” adlı rəvayətini 1996-cı ildə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Folklor İnstitutunun arxivinə versə də, onun çap olunmuş məqalələrində Xasta Hasan yaradıcılığına münasibətə rast gəlmədik.

Həstə Hasanın tanındılmasında, təbliğində araşdırıcılardan Tacir Səmininin, Aslan Bağirovun, Aftandil Ağbabalının, Nailə Əsgərovanın əməyi keçmişdir.

Uzun illər Xəstə Hasanın yaradıcılığı ilə maraqlanan bu sətirlerin müəllifi də radio və televiziya çıxışlarında, elmi kon-

franslardakı məruzələrində aşığın ömür yolu, yaradıcılığı ilə bağlı fikirlərini elmi ictimaiyyətlə bölüşdürməklə qalmamış, “Sovet Naxçıvanı”, “Sovet Gürcüstanı” qəzetlərində, Türkiyədəki “Motif” Akademi Halk Bilim dərgisinin (Azərbaycan özəl sayı) 2012-ci il 2-ci sayında məqalələr nəşr etdirmiş, eləcə də AMEA Folklor İnstitutunun 18-21 mart 2004-cü ildə keçirdiyi “Ortaq türk keçmişindən ortaqlıq türk gələcəyinə” II Uluslararası Folklor Konfransındakı “Xəstə Hasanın ömür yoluna aid bir dəqiqləşdirmə”, 1-3 noyabr 2006-cı ildə keçirdiyi “Ortaq türk keçmişindən ortaqlıq türk gələcəyinə» IV Uluslararası Folklor Konfransındakı “Aşıq Ürfaninin ömür yolu və şeirləri”, Almatıda 21-23 may 2007-ci ildə keçirilən “Kazahıstan və Türkiyənin ortaq mədəniyyət dəyərləri sempozyumu”ndakı “Hasta Hasanın şeirləri Kazahıstanda”, Bakıda 17-19 Oktyabr 2007-ci ildə keçirilən “Ortaq türk keçmişindən ortaqlıq türk gələcəyinə» IV Uluslararası Folklor Konfransındakı “Sözdə birincilərdən olan Aşıq Qaranı”, Ankarada 29-30 noyabr 2007-ci ildə keçirilən “Somut olmayan mədəniyyət mirası. Yaşayan aşıq sənəti sempozyumu”ndakı “Ahıskalı Hasta Hasan və onun yarattığı aşıq məktəbi” mövzusunda məruzələr oxumuşam. Məruzələrin mətnləri (“Ahıskalı Hasta Hasan və onun yarattığı aşıq məktəbi” məruzəsindən başqa) çap olunmuşdur.

Xasta Hasanın sənətkarlığı

Xasta Hasan aşıq şeirinin müxtəlif janrlarında gözəl nümunələr yaratmışdır. Onun şeirlərinin mövzusu da genişdir. Gah

**Xasta *pir* əlindən içibdi bədə,
Gözəllər əlinnən gedərəm dada.... –**

deyən aşiq, gah da

Xasta deyər: *d rsim ald!m* gündə beş

Dolanaydım dost bağına, gündə beş....–

söyləyərək fələkdən şikayətlənir, “ərşi-gürşi” bir birinə qatır, İslam dininin dərinliklərinə, şəriətə baş vurur.

Aşığın gəraylı, qoşma, tənris, divanı, müxəmməslərində daha çox lirik bir ovqat hakimdir. Sevgilisinə

Gəl sənnən qurax xəlvət otağı,

Doldursun badyanı, dolansın sağı,

Naşı xoryat neyçün dərər bu bağı,

Bir bağmançı gətir dərsin, bu gecə. –

deyərək müraciət edən Xasta Hasanın şeirlərində incə bir yumoru da var. Ənənəvi “Dedi” rədifli qoşması bu baxımdan diqqət çəkəndir.

Xasta deyər: Bu qız dağ ceyranıdı,

Doqqazdan gələndə məni tanıdı.

Əl köksünə çəkif məni yanıdı,

“Bir bizim məhliyə gəlisən”– dedi.

Aşiq tənrislərində və cığalı tənrislərində səs effektindən məharətlə yararlanaraq, həm saz musiqisinə bir şirinlik gətirir, həm də sanki sözün qüdrətilə dinləyicisini heyrətləndirir.
Məs. :

Məni bir salatın dəvət elədi,

Dedi: oğlan, al badanı bir-bir çək.

Aşiq bir-bir çək,

Bir-bir doldur, bir-bir cək.

At zülfün, kəmənd elə

Sal boynuma bir birçək.

Dişləmişəm, ləblərini incidif,

İcidifsə, dişlərimi bir-bir çək.

Aşıq şeirində gözəlin təsvir və tərənnümü xüsusi yer tutur. Bu sahədə də Xasta Hasan seçilir. Gözəlləri öyən şeirlərində ruhu oxşama var. Nə həddən artıq açıq-saçıqlıq var ki, qarşı tərəf–məşuq, yaxud eşidənlər bundan rahatsız olsun, nə də aşiqin bəsit yalvarış, ayaqlara düşməsi var. Xasta Hasan bağdan gələn məşuqunu görən aşiqin halını belə təsvir edir:

Sallanıban bağdan gələn, ey marahım, bir su ver.

Mahım-mülküm sənin olsun, küllü varım, bir su ver.

Vücudumu atəş aldı, dumanım ərşə çıxıb.

Qurudu dilim-damağım, dili-fəraqım, bir su ver.

Xasta Hasanın “Əyri” rədifli müxəmməsi də istər məzmunca, istər sənətkarlıq baxımından gözəldir. Aşıq mənfi çalılarlı sözdən – əyri sözündən, ağrı-acılardan, cəhənnəm odundan da gözəl bir məhəbbət çələngi hörə bilib.

Bu gün mən bir pəri gördüm: yerir, yürür, gəzir əyri.

Tut yükünü, al bacını, qurma mənnən bazar əyri.

Ovcusan ovun gözlə, qoymaginan təzər əyri.

O səvəfdən yaş gözümdə durmaz: gələr, axar əyri.

Sənəm əyri, sonam əyri, cəhənnəmdə yanam əyri.

Belə şirin və gözəl şeirlər müəllifi olan sənətkarı da oxucuya layiqli səviyyədə çatdırmaq, oxucuya sevdirmək gərəkdir. Biz isə topladığımız materiallar və indiyədək Xasta Hasan haqqında yazılanlar əsasında kütləvi nəşr deyil, elmi nəşr hazırlamağa çalışdıq.

Kitabın tərtib prinsipləri

İndiyədək toplanıb çap olunan aşıq şeirlərimizdə adətən şeirlərin kimdən toplandığını göstərməyə, variant fərqlərini qeyd etməyə o qədər də əhəmiyyət verilməmişdir. Biz isə

şeyrlərin sonunda hansı aşığıdan toplandığını və ya hansı qaynaqdan alındığını göstərərək səhifənin tərtibatı pozulmasın və çox yer tutmasın deyərək qısaltmalar apardıq. Qısaltmaları isə kitabın əvvəlindəki səhifəsində verdik. Məsələn, **A.k.d.** – Arpaçay köylerinden derlemeler. (1988). (Nəşrə hazırlayanlar: Prof.Dr. Selahattin Olcay, Dr. A.Bican Ercilasun, Dr. Ensar Arslan), 2.Baskı, Türk Tarih Kurumu Basın evi, Ankara, **A.H.** – Asif Hacı. Qəribəm bu vətəndə.(Axısqa türklərinin etnik mədəniyyəti). “Gənclik” nəşriyyatı, Bakı, 1992, **İ.A.** – Aşıq İsgəndər Ağbabalıdan (Gülməmmədov) toplanmış şeir, söhbət və məktublar. Ə.Şamilin arxivi kimi.

Hər şeirin sonunda onun neçə variantından istifadə edə bilmişkən həmin variantlar arasındakı fərqlərini göstərdik. Misrə söz, ifadə fərqi olduqda birinci əsas mətndəkini dırnaq işarəsi içində verərək – işarəsi qoyub dərnaq içərisində variantdakı fərqli ifadəni göstərdik. Əgər mətnə söz və ya ifadə deyil, misra və ya bənd fərqlidirsə onda varinatlardakı misra, beyt və bəndləri, bəzənsə bütöv şeiri verməyi münasib saydıq.

Aşıqın şeirlərinin yaranması ilə bağlı söhbətlərdə, dastan-rəvayətlərdə də bu prinsipi əsas tutduq. Variantlar bir-biri ilə çox fərqli olmadıqda fərqləri qeydlərlə göstərməyə çalışdıq. Variantlar arasında fərq çox olduqda isə hər iki variant verdik.

Kitabə Xasta Hasanın olduğuna şübhə ilə yanaşdığımız şeirləri də daxil etdik. Düşündük ki, bununla bəlkə yeni bir araşdırma ipucu ola bilər. Kimsə buradakı mətndən istifadə edib şeirin başqa variantını və həqiqi müəllifini müəyyən edə bilər.

Axısqa ağzında v səsi çox işlədilir.Məsələn: xəbər-xavar kimi, Lebis-Levis kimi, köy-köv kimi səslənir. Biz də mətnə söyləndiyi kimi yazmağa çalışdıq. Mətnlərdə bəzən köv, köy, kənd, yaxud eyi(iyi), yaxşı, amma, ama, əmbə, geliyor, gəli-

yer, gələyer, budaq, dal və b. sözlərinə rast gələn oxucu bunu diqqətsizlik kimi qəbul edə bilər. Əslində biz onları da bilərəkdən, yəni söyləyic necə demişsə eləcə də saxlamağı lazım bildik. Türkiyə türkcəsində x səsi danışqda işlədilsə də onu bildirən işarə, hərif yoxdur. Buna görə də Xəstə, Xasta sözləri Hasta kimi yazılır. “Arpaçay köylərindən derlemeler” kitabını çapa hazırlayanlar dialekti qorumağa çalışdıqlarına görə x səsini h səmindən fərqləndirmişlər. Bu da onu göstərir ki, Çıldır bölgəsində x səsi aktivdir. Aşığın da ləqəbi Xastadır. Folklorcular sənətkarın şeirlərini çap etdirəndə dialektolokların istifadə etdikləri işarələrdən istifadə etmədiklərinə görə Hasta Hasan kimi yazırlar.

Aşığın şeirlərində ədəbiyyatımızda geniş işlədilən ərəb, fars sözərinə rast gəlinir. Buna görə də kitaba sözlük əlavə etməyə də bilərdik. Amma kitabı oxuyanın anlamadığı sözü tapması üçün başqa bir kitaba müraciət etməməsi üçün sözlüyüdə mvrməyi münasib saydıq. Sözlüyü hazırlayarkən öncə sözün kitabdakı variantını, sonra kiçik mötərizədə ədəbi dildə işlənmə formasını, böyük mötərizədə ərəb dilində olan sözlərin qarşısında ə, fars dilində olan sözlərin qarşısında f, dialekt sözlərinin qarşısında isə d hərfini yazdıq.

Sözlü Səadət Cabbarlı hazırlasa da, dini məzmunlu və təsəvvüflə bağlı sözlərin və terminlərin hazırlanmasında f.ü.f.d. Fəxrəddin Salim, təcislərdəki cinasların mənasının verilməsində f.ü.f.d. Elxan Məmmədli, f.ü.f.d. Səkinə Qaybaliyeva ona kömək etmişlər. Hər üçünə çəkdikləri zəhətə görə təşəkkürümü bildirirəm.

İstifadə etdiyimiz qaynaqları ənənəvi qaydada, yəni ətək yazısında vermədik. Çünki bilgisayra texnologiyas ətək yazısında bəzi problemlər yaradır. Kitab, məqalə internet saytla-

rında yerləşdiriləndə və ya electron poçtla bir yerdən başqa yerə göndəriləndə əmək yazılarında bir qarışıqlıq yaranır. Buna görə də qaynaqları son dönmə daha çox işlədilər, çox vaxt da Amerikan metodu deyilən şəkildə verdik. Lakin bəzi aydınlatmaları əmək yazısında verməli olduq.

Beləcə, 40 il öncə təməli qoyulan kitabı tamamladıq. Amma bu, Xasta Hasanın ömür yolunun öyrənilməsinin, şeirlərinin toplanmasının tamamlanması deyil, əksinə başlanğıcdır. İnanırıq ki, bunda sonra Xasta Hasan və çağdaşı olan sənətkarlara diqqət artacaq, onların ömür yolları və yaradıcılıqları haqqında daha sanballı araşdırmalar ortaya çıxacaqdır. Onlar mənim səhvlərimi aradan qaldıracaq, daha təkmil nəşrlər ortaya qoyacaqlar.

Bu işi görəcək araşdırıcılara öncədən təşəkkürümü bildirim!

Qaynaqlar

1. Abbasov İsrəfil. (1977). Azərbaycan folkloru XIX əsr erməni mənbələrində, “Elm” nəşriyyatı, Bakı.

2. Ahıska Türkleri. (1995). Ahıska Türkleri Kültürü ve Danışma Derneği, Yayın, sayı 1.

3. Axısqa Türklerinin folkloru. (1998). (Toplayanlar və tərtib edənlər: Asif Hacılı və Aydın Poladoğlu), “Mütərcim” nəşriyyatı, Bakı.

4. Arpaçay köylerinden derlemeler. (1988). (Nəşrə hazırlayanlar: Prof.Dr. Selahattin Olcay, Dr. A.Bican Ercilasun, Dr. Ensar Arslan), 2.Baskı, Türk Tarih Kurumu Basın evi, Ankara.

5. Aşıq Ələsgər. (1963). Əsərləri. (Redaktoru Həmid Araslı), “Elm” nəşriyyatı, Bakı.

6. Aşıq Ələsgər. (1973). Əsərləri. (Toplayanı: İslam Ələsgərov, tərtib edənləri: Ə.Axundov, M.H.Təhmasib, iki cildə), I cild, “Elm” nəşriyyatı, Bakı.

7. Aşıq Ələsgər. (1988). (Tərtib edənı, ön söz və qeydlər müəllifi: filologiya elimləri namizədi İslam Ələsgərov), “Yazıcı” nəşriyyatı, Bakı.

8. Aşıqoğlu İsmail. (1964). Aşıq Şenlik, “Koban” yayınları, İzmir.

9. Aşık Şenlik divanı. (1960). (Derleyen: Aşık İslam Erden) «Bugün» matbaası, Kars.

10. Azərbaycan folklor antologiyası. Borcalı folkloru. (1996). (Toplayıb və tərtib edən: Bələh Hacıyev), “Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı”, II cild, Bakı.

11. Azərbaycan folklor antologiyası. (2003) Ağbaba folkloru. (Toplayıb və tərtib edənləri: Hüseyn İsmailov, Tacir Qurbanov, “Səda” nəşriyyatı, VIII cild, Bakı.

12. AMEA Folklor İnstitutunun elmi arşivi, Elxan Məmmədlinin 1996-cı ildə Gürcüstana ekspedisiyasının materialları, inventar 100.

13. Bir günəşin zerresiyiz.(1983). Şairlerimizden seçmeler, (Hazırlayan: Onk Nizamettin, Buelfeld (Garbi Almanyaya).

14. Bayrı M.Halit. (1955). Saz şairleri: Aşık İrfani, Türk dili (aylık fikir ve edebiyat dergisi), cilt IV, sayı 41, 1 şubat.

15. Çıldır Aşık Şenlik. (1975, 1993). Hayatı, şeirləri və hikayeleri. (İnceleme-metin-sözlük. Hazırlayan: Dr.Aslan Ensar), Ankara.

16. Çıldır Aşık Şenlik bibliografiyası. (1989). Hayatı, sanatı və şiirlerinden örnekler, (Hazırlayanı: Alptekin, Alı Berat) Ankara.

17. Çıldır Aşık Şenlik. (2006). Divanı.(Hayatı, şiirleri, atışmaları ve hikayeleri), Hazırlayanlar: A.Barat Alptekin, M.Nizamettin Coşkun, Ankara.

18. Hacılar Valeh. (2005). Gürcüstanda türk xalq ədəbiyyatı ənənələri. «Səda» nəşriyyatı, Bakı.
19. Hacılı Asif. (1992). Vətən qürbətdə qaldı. (Axısqa türklərinin etnik mədəniyyəti), “Gənçlik” nəşriyyatı, Bakı.
20. Hacıyev Valeh. (1983). Xəstə Hasan kimdir? “Sovet Gürcüstanı” qəzeti, 12 aprel.
21. Hacıyev Valeh. (1991). Folklorumuzun üfüqləri. (Azərbaycan-Gürcüstan folklor ələqələri tarixindən). “Yazıcı” nəşriyyatı, Bakı.
22. Kars ili.(1966). Çıldır, Ardahan, Hanak, Posof. I sayı, (özel say), Kars Turizm ve Tanıtma derneği yayınları. Sayı 5, Ankara.
23. Kazımov İsmayıl. (2002). Axısqa türklərinin iman yeri Kobilyanlı Aşık Səfili. “Dədə Qorqud” jurnalı, sayı 4, Bakı.
24. Kukulov Tahircan. (1999). Axısqa türklərinin tarixinə bir nəzər. “Əbilov, Zeynalov və oğlanları” nəşriyyatı, Bakı.
25. Gökdemir, Ahmet Ender. (1989) Cenup-i Garbi Kafkas Hükümeti, Ankara.
26. Məmmədli Qarpapaq Şurəddin. (2000). Borçalı ədəbi mühütu: qaynaqları, təşəkkülü, inkişafı, “Elm” nəşriyyatı, Bakı.
27. Məmmədli Qarpapaq Şurəddin. (2004). Borçalı-Ahıska-Kars ortağ ədəbi arenalı, Pozitiv mətbəəçilik “Kolori”, Tbilisi.
28. Namazov Qara. (2004). Aşıqlar, I kitab, “Səda” nəşriyyatı, Bakı.
29. Özbek Orhan. (1969), “Aşık Şenlik.(değişmeler, karşılaş-tırmalar), “Ay yıldız” nəşriyatı, Ankara.
30. Paşayev Sədnik. (1970). İki şeir, “Tərəqqi” qəzeti, 1 sentyabr.
31. Şamil Ali. (2007). Hasta Hasanın şiirleri Kazahıstanda, Kazahıstan ve Türkiyenin ortak kültürel degerleri sempozyumu materialları, 21-23 Mayıs, Almatı.

32. Şamil Əli. (2004). Xəstə Hasanın ömür yoluna dair bir dəqiqləşdirmə, Ortaq türk keçmişindən, ortaq türk gələcəyinə, II Uluslararası Folklor Konfransının materialları. AMEA Folklor Mərkəzinin nəşri, Bakı.

33. Şamilov Ali. (1984). El sənətkarlarımız. Xəstə Hasan, “Sovet Naxçıvanı” qəzeti, 20 mart, Naxçıvan.

34. Şamilov Əli. (1986). Xəstə Hasan və müasirləri. “Sovet Gürcüstanı” qəzeti, 1 iyul, Tbilisi.

35. Taştemir Tekin. (2005). Türklerin Kafkasya politikasında Ahıska ve sürgün halkı Ahıskalılar, İQ Kültür Sanat yayıncılık, İstanbul.

36. Vəliyev Vəqif. (1981). Qaynar söz çeşməsi. “Yazıcı” nəşriyyatı, Bakı.

Əli Şamil

Qısaltmalar

1. A.k.d. – Arpaçay köylerinden derlemeler. (1988). (Nəşrə hazırlayanlar: Prof.Dr. Selahattin Olcay, Dr. A.Bican Ercilasun, Dr. Ensar Arslan), 2.Baskı, Türk Tarih Kurumu Basın evi, Ankara.

2. A.H. – Asif Hacı. Qəribəm bu vətəndə.(Axısqa türklərinin etnik mədəniyyəti). “Gənclik” nəşriyyatı, Bakı, 1992.

3. A.H. və A.P. – Asif Hacı, Aydın Poladoğlu. (1998). Axısqa türklərinin folkloru. “Mütərcim” nəşriyyatı, Bakı.

4. D.D. – Daşdan Daşdanovun dəftərindən kəşf edilmiş şeirlər. Ə.Şamilin arxivi.

5. E.A. – Çıldır Aşıq Şenlik. (1975). Hayatı, şiirləri və hikayələri(İnceleme-metn-sözlük), Hazırlayan: Dr. Ensar Arslan Sevinc Matbaası, Ankara,

6. E.M. – Elxan Məmmədlinin 1996-cı ilin toplama materialı: Qaranı ilə Xasta Həsənin nağılı, AMEA Folklor İnstitutunun arxivi, inventar 100. Materialın bir surəti Ə.Şamilin arxivindədir.

7. İ.A. – Aşıq İsgəndər Ağbabalıdan (Gülməmmədov) toplanmış şeir, söhbət və məktublar. Ə.Şamilin arxivi.

8. İ.Ə. – Aşık Şenlik divanı (Derleyen: Aşık İslam Erden.) Bu gün matbaası, Kars, 1960. (səh 17-18), Aşıq İslam Ərdənərdən toplanmış şeir, söhbət və məktublar. Ə.Şamilin arxivi.

9. M.T. – Aşıq Murtaza Dursunovdan toplanmış şeir, söhbət və məktublar. Ə.Şamilin arxivi.

10. N.O. – Bir günəşin zərrəsiyiz. (1983). Şairlərimizdən seçmələr (Hazırlayanı Nizaməttin Onk), Bieleford (Qərbi Almaniya), cild I.

11. O.O. – Osman Əhməd oğlu Osmanovun məktubları. Ə.Şamilin arxivi.

12. O.Ö. – Orxan Özbək. (1969). Aşıq Şenlik. Deyişmələr (qarşılaşmalar), Ayulduz matbaası, Ankara.

13. T.Q. – Ağbaba Folkloru. Azərbaycan Folklor Antologiyası. VIII, (2003). Toplayıb tərtib edənlər: f.e.d., dos. Hüseyn İsmayılov, Tacir Qurbanov. “Səda” nəşriyyatı, Bakı.

14. F.Ç. – Faiq Çələbiyevin Aşıq İlyasdan topladığı variant. Ə.Şamilin arxivi.

15. Ş.M. – Şurəddin Məmmədli Qarapapaq. (2000). Borçalı ədəbi mühiti (Qaynaqları, təşəkkülü, inkişafı- 1920-ci ilə qədər), “Elm” nəşriyyatı, Bakı.

16. V.H. – Xəstə Hasan. Həyatı, şeirlərindən seçmələr. (2009). Hazırlayan: Prof.Dr.Valeh Hacılar, “Universal” nəşriyyatı, Tiflis.

G+RAYLILAR

BƏYİM¹

Ay ağalar, sizə deyim,
Başımnan ötəni mənəm.
Gəldi ərənnər üstümə,
Geydirdilər mənə geyim.

Pirlər yığıldı başıma,
Düzən verdilər işimə,
Mənəm bu cavan yaşıma,
Rəhm eylədi ağam, bəgim.

İnsanı tutar baş geyim,
Sazım yoxdu sizə deyim,
İnnən belə mənəm hayım,
Salat edər işim bəgim.

Paltar üstümə yaraşdı,
Şəvqi gövdəmə daraşdı,
Çəh çaldım başım qarıştı,
Vallahi, doğrusu bəgim.

Budur Xastanın mərfəti,
Etməkdir sizə hörməti,
Qumaş özünən qiyməti,
Hər zaman götürər bəgim. **(M. T., səh. 2)**

¹ Gəraylının birinci bəndinin qafiyəsi öz daxilində və sonrakı bəndlərlə uyğun gəlir.

DƏRMƏGİ

Ay ağalar, nə gözəldi,
Düşdə yarın görməgi.
O adam xoşbaxdıda,
Döndərib salam verməgi.

Salam alsa şad olarsan,
Almasa məlül qalarsan.
Axrında bərvat olarsan,
Döndərsə üzün görməgi.

Bu Xastanın sözü çoxdu,
Heç bir xavar alanı yoxdu,
Gəlib yarı görən vaxdı,
Qoyunnan narı dərməgi. (M. T., səh. 3)

DIRQINADA

Erməniyə yol açıldı,
Yuva saldı Dırqınada.
Yerli getdi, yersiz gəldi,
Əcəb haldı Dırqınada.

Adına deyirlər Tigrən,
Üzündəki ətdən igrən,
Əlindəki dəmir dirgən,
Çalhaçaldı Dırqınada.

Çayırları düz gördülər,
Özlərini yüz gördülər,
Xəstəyi yalqız gördülər,
Çalhaçaldı Dırqınada. (V.H., səh. 44)

QADASIN ALDIĞIM

Mayıl oldum bin bir ada,
Sır sözünü demə yada.
Nə durarsan Dırqınada,
Tez gəl, qadasın aldığım.

Məni qoyubsan bu halda,
Dilin şəkər, dodax balda,
Can cəsəddə, gözüm yolda,
Vaz gəl, qadasın aldığım.

Sən Xastayı bilmiyersən,
Didəm yaşın silmiyersən.
Dellər bu qış gəlm Myersən,
Yaz gəl, qadasın aldığım. (M. T., səh. 21)

GƏLƏR

Ay ağalar, fani dünya
Dövr edib dolana gələr.
Dolanarkən ay ilə gün
O axır zamana gələr.

Axır zaman kimlər üçün?
O zaman sorallar suçun,
Həzrəti İsmayıl üçün
Qoç-quzu qurbana gələr.

Dörd kitava qələm çalax,
Bu sözdərdən nəsyət alax,
Axırda imana gələx,
Ər olan imana gələr.

Dünyamız boşalar, dolar,
Gələn gedər, çətin qalar.
Əzrayıl üstünü alar,
Xəstə, sıra sana gələr. (T. Q., səh. 358)

V. H. nəşri (səh. 43) T.Q. nəşrilə eynidir.

GƏLİYOR

Könül, səni müjdəliyəm,
Budur, bir civan gəliyor.
Al qoynuna, sar sinənə,
Belə bir civan gəliyor.

Gözəlsə yanına çəkir,
Çirkinsə üzünə tükür,
Şükür, yaradana şükür,
Yar bizə mehman gəliyor.

Mən Xastayı al yanına,
Həsrətiyəm gül şanına,
Əl batır Gülgəz qanına,
Qoç-quzu qurvan gəliyor. (M.T., səh. 17)

İ.A. variantında 2-ci misra “Təzə bir cavan gəleyir“, 4-cü misra “Yar bizə mehman gəleyir“, 8-ci misra “Açılıb dövrən gəleyir“, 11-ci misra “Darağın saçıb telinə“ şəklindədir. (səh. 3.)

GÜLDÜRMƏĞƏ

Otur, xanım bu divana,
Üz duvağın qaldırmağa.
Ömür versin sən civana,
Məni eşqə doldurmağa.

Sağduçu oyar dolanı,
Gönlümə salar talanı.
Eşqi beynimdə qalanı,
El içində bildirməğə.

Gəlinin üzü ağ olsun,
Yedigi daim yağ olsun.
Qohum qardaşı sağ olsun,
Bu Xastayı güldürməğə. (M.T., səh. 18-19)

YALVARA-YALVARA

Ey ağalar, yar yanına,
Gəldim, yalvara-yalvara.
Ta bir gecə sübhə kimi,
Öldüm yalvara-yalvara.

Baş endirdim iltimasa,
Məni qoydu qəmli yasa,
Al yanaxdan bir cüt busə,
Aldım yalvara-yalvara.

Xasta Hasan bu çağında,
Sinəsi həsrət dağında,
Bir gecə yar otağında,
Qaldım yalvara-yalvara. (İ. Ə., səh. 1)

V.H. nəşrində misra fərqləri belədir: 3-də “sübhə kimi”- “savağadək”, 4-də “Öldüm”- “Qaldım”, 5, 6, 7-də “Kimə gedəm iltimasa, Oyanmışam şirin səsə, Hər yanaxdan bir cüt busə”, 10-da “həsrət”- “düyün”, 11-də “otağında”- “qonağında”. (səh.45.)

QOSMALAR

AĞI GÖZDƏR

Bəyzadalar məclisinə gələndə,
Axlı kamil olan, əyağı gözdər.
Usdadınnan nəsyət alan kimsələr,
Axlı kamil olan, əyağı gözdər.

Dəli könül, öz yerində paşasın,
Qannı fələh, kimi qoydun yaşasın?
Ay annamaz, niyə çıxdın başa sən?
Axlı kamil olan, əyağı gözdər.

Xəstə Hasan dəryalara dalanda,
Şirin canı eşq oduna salanda,
Ömür keçif vədə tamam olanda,
Bu yazıq canım o ağı gözdər. (İ. A., səh.2)

M.T. variantında misra fərqləri belədir :1-də “gələndə“- “varanda“, 4-də “kamil“-“ziyət“, 6-da “qoydun yaşasın“- “qoydun başa sən“, 7-də “niyə çıxdın“- “nə sürörsən“, 10, 11, 12-də “Pirlər pirinnən nəsiyət alanda, Vədəm tamam olub əcəl gələndə, Axırda bir əşir ayatı gözdər“ . (səh.31-32).

T.Q. nəşrində misra fərqləri belədir: 3-də “nəsyət“- “xəsiyət“, 4-də “Bilir nə söyləyir oyağı gözdər“, 8-də “Səhf saldı dər ilə ayağı gözdər“, 11 və 12-də: “Vədə gəif, ömür tamam olanda, Bu biçarə canım, o ağı gözdər“. (səh. 346.)

V.H. nəşrində 4, 8, 11, 12-ci misralar **T.Q.** nəşrində olduğu kimidir. (səh.37.)

AZAD OLUR

Əzəl bahar, yaz ayları gələndə,
Bülbül sitəminnən gül azad olur.
Nəşəsinnən ayrı düşən sonalar,
Şana dəyməmişdən tel azad olur.

Al, yaşıl geyinif gəlinnər, qızdar,
Sürmələlif qaş, kirpiklər, o gözdər,
Gəlməsə durnalar, ötməsə qazdar,
Üzməsə sonalar göl azad olur.

Xəstə Hasan xocaların xocası,
Könlüm evi evliylar bacası,
Bu gün əziz gündü - bayram gecəsi,
Bəylər sitəminnən qul azad olur. (İ.A., səh.32)

M.T. variantında misra fərqləri belədir :1-də “Əzəl bahar“- “Fəsli bahar“, 2-də “sitəminnən“- “sədasınnan“, 3,4-də “Nəcəvətdən ayrı düşüb telləri, Dəyməsin şanadan tel azad olu“, 5-də “Al, yaşıl geyinif“ -“Geyinmiş, qurşanmış“, 6-da “Sürmələlif qaşdar, kirpiklər, gözdər“, 7, 8-də “Uçmasın durnalar, ötməsin qazdar“, “Üzməsin sonalar, göl azad olu“, 10-da “Könlüm isdər övliyələr bacası“, 12-də “sitəminnən“ - “dusdağınnan“. (səh. 33)

T.Q. nəşrində misra fərqləri belədir: 9-da “Xəstə Hasan xonçaların xonçası“, 11-də “Könlüm evi evliylar baxçası“. (səh. 347)

V.H. nəşrində 9 və 11-ci misralar **T.Q.** nəşrində olduğu kimidir. (səh. 29)

AY HASAN

Ağam gəldi, dedi: müjdələr olsun,
Şad olsun ürəgin, səvin, ay Hasan!
Hax Tala yer-göyün şürünən dolsun,
Şad olsun ürəgin, səvin, ay Hasan.

Əgər ki söyləsəm, keçən nağılı,
Harıxlarda axan sular soğulu.
Çox şükür Xudama verdi oğulu,
Şad olsun ürəgin, səvin, ay Hasan.

Alimlər oxuyar əzbər “Yasin”i,
Mələklər qatında tutar bəhsini.
Haqqın qədəriylə verdi səsini,
Şad olsun ürəgin, səvin, ay Hasan.

İzin alıb bizim əvə girəllər,
Gəlib sənə gözaydınığı verəllər.
Beşigin üsdünə saçı sərəllər,
Şad olsun ürəgin, sevin, ay Hasan.

Xasta Hasan oxur əzbərə “Yasin”,
Dolandır başına qurbanı, kəsin.
Çağır qomşuları paylasın, yesin,
Şad olsun ürəgin, sevin, ay Hasan.

(M. T., səh. 21)

BAX BİRİSİNƏ

Əvvəl dörd kitabdan, hər bir hesabdan,
Siftə qələm çalmış Hax birisinə.
Kəbeyi şərifdə, Sami mehrabda,
Oxuyur katiblər: bax birisinə.

Əzizim, Həbibim “Ya Rəsul!” - dedi,
Əyyub dərdə düşdü “yara sil” - dedi,
Axdı qanlı hicran “yarasil” - dedi,
Niyə nəhlət endi, bax birisinə.

Xasta Hasan deyər: bir budağ üstə,
Bayqunun məskəni bir budağ üstə.
İki alma bitmiş bir budağ üstə,
Biri söylə verdi, bax birisinə. **(M.T., səh. 34)**

BƏGİM MƏNİM

Gözüm açtım haqqa kəlmə deməgnən,
Dillərim açıldı, a bəgim mənim.
Haqqın nəсібinnən toprax yeməknən,
İzanım açıldı, a bəgim mənim.

Pirlər üstümə bütün gəldilər,
Hər təfədən mənə suval verdilər.
Cavab kəlməsini doğru aldılar,
Dillərim açıldı, a bəgim mənim.

Badeyi verdilər mənim dəsdimə,
Bir də baxdım yarım gələr üsdümə.
Zalımlar girdilər mənim qəsdimə,
Ayırdılar yarım, a bəgim mənim.

Qismatım olsaydı yarıdan qaldım,
Bu fəni dünyadan murat alardım.
O zamanda telli sazı çalardım,
Ayırdılar yarım, a bəgim mənim.

Xastayı sınaqdan pirlər keçirdi,
Hər türlü bulağın suyun içirdi.
Qıyamat, ayrılıx aldı qaçırdı,
Ayırdılar yarım, a bəgim mənim.

(M.T., səh. 2)

BƏNDİNİ

Yağmur yağdı daldeyləndim yığına,
Yel döndərdi məni aldı altına.
Birdən rast gətirdi yarın bağına,
Hayıf oldu bulamadım fəndini.

Xapdan gözümlə açdım “İllalah!” dedim,
Cənnət təamını mən şirin yedim.
Yanı ki, Quranı bilərdim kəndim
Hayıf oldu görəmmədim kəndini.

Pirlərin xocasını mən oxutdu,
Noxdalayıb bu beynimə toxutdu.
Hər bir sözü qulağıma axıttı,
Hasan söylər yerin göyün bəndini.

(M.T., səh. 2)

BİLMERƏM

Cavannıx dövranı yaxşı keçirdim,
İndi qocalığa dözə bilmerəm.
Yadıma çox düşör gəzdigim yerlər,
Tüşülmüş qılçalar, gəzə bilmerəm.

Sən mənim rühümsən, ay mina gərdən,
Oynadıb aqlımı aparma sərdən,
Demə qocalıbsan, dolan gəl hərdən,
Əlim ətəyinnən üzə bilmerəm.

Xasta diyər yaşım səksəni geşdi,
Günbəgün əsməgə başladı başım,
Tor gördü gözdərim, töküldü dişim
Bir az öykələrəm, əzə bilmerəm.

(M.T., səh. 22)

BİR GÜNƏŞ

Yetişdi hesablar, doldu mətləbə,
Şükür üstümüzə çaldı bir günəş.
Cılpaqdı cəsədim, zəifdi atım,
Genə derlər, min, dağları bir gün aş.

Nə oğuldu, nə uşaxdı, nə bala,
Nə xətadı, nə qəzadı, nə bəla.
Könlüm yoxdu nə şəkərə, nə bala,
İstədilər içirələr bir gün aş.

Baxtı siyah taleyimdə oldugün,
Açammazdar bağladığım ol dügün,
Eşitsələr Xəstə Hasan öldüğün,
Çağırallar, gəl, məzarı bir gün aş.

(V. H., səh. 46)

Ş.M. şeirin son bəndindən istifadə edib. O da V.H. nəşriylə eynidir (səh. 155)

BU GECƏ

Üzün boyli, mina gərdan, sultanın,
Gəlib ta qoynuma girsən, bu gecə.
Aylar, günnər həsrətini çəkərəm,
O sinən sinəmə vursan bu gecə.

Gəl səninən qurax xəlvət otağı,
Doldursun badyanı, dolansın sağı,
Naşı xoryat neyçün dərər bu bağı,
Bir bağmançı gətir dərsin, bu gecə.

Xasta Hasan yara verdi sələmi,
Sağ olsun cananım, cümlə ələmi,
Qadir Mövləm belə çevir qələmi,
Səvəni səvənə versən, bu gecə. (M. T., səh. 20)

Ş.M. nəşrində şeir belədir: 1 misra “Başına döndüyüm sələmi-salatın”, 2-də “Gəlib ta”- “Soyunub “, 3-də “Aylar, günnər”-“İllərilən”, 4-də “O sinən sinəmə vursan”- “Sinəni sinəmə sarasan”, 5-də “Gəl səninən qurax xəlvət”-“Nazlı dilbər, xəlvət edək”, 6-da “Doldur piyaləni, qoy dursun sağı”, 7-də “Naşı bağban dərə bilməz bu tağı”, 8-də “Bircə qədəm basıb dərsən bu gecə”, 9-da “Hüsnü mat eylədi cümlə ələmi”, 10-da “Qadir Allah böylə çalsın qələmi” . (səh.147-148)

BU SARAYLARI

Leylü-nahar gəzər aləmi aşkar,
Qara bulut kimi bu sarayları.
O şah ilə şahmarının əlinnən
Əcəb kim becərib bu sarayları ?!

Eşqin ürüzgarı bu canda əsər,
Qazı yoxdu, şəriəti kim kəsər ?!
Nə usda var, nə balta var, nə kəsər,
Əcəb kim becərib bu sarayları ?!

Xasta Hasan dərsin alı gündə beş,
Dost bağına dolanıram gündə beş.
İldə iki, ayda dörddü, gündə beş,
Kim başa gətirdi bu sarayları ?! (İ. Ə., səh. 1)

İ.A.variantında misra fərqləri belədir:1-də “Leyli pünhan gəzər, xeyir əşkara“, 3-də “Ya dağının, ya şahının əlindən“, 4 və 8-də “Ya Rəbb, kim becərdi bu sarayları?!”, 5, 6-da “Eşqin yeli bu sinəmdə nə əsər, Molla yoxdur, bə şəriyəti kim kəsər?”, 9, 10-da “ Xəstə deyər: dərsim aldım gündə beş, Dolandım dost bağın gündə beş”, 12-də “Bəs kimlər dolandı bu sarayları?!”

M.T. variantında **İ.A.** variantı kimidir. Aradakı fərqlər belədir : 1-də “xeyir“ - “səhər“, 9-da “Xasta Hasan dərsin aldı gündə beş“, 12-də “Əcəb kim becərib bu sarayları“ kimidir.

V.H. nəşrindəki misra fərqləri belədir :1-də “Leyli-pünhan gəzər, aləm aşkarə“, 3-də “O şahin şahmarın əlindən çarə“, 4, 8 və 12-də “Kim bacara bildi bu sarayları ?!”, 6-da “Qazı yoxdu” -”Molla yox ki“, 10-da “Dost bağına dolanıram“ - “Dolanıram dost bağını“, 11-də “Həftədə bir, ildə iki, gündə beş” (səh.31.)

DADIMA MƏNİM

Çox şükürlər olsun şahlar şahına,
Yetiştirdi bu halda dadıma mənim.
Göndərdi, üstümə gəldi ərənnər,
Bir sevgi saldılar yadıma mənim.

Toprax verdi mənə, bir gözəl yeyim,
Yoxdu simli sazım mən sizə deyim,
Əynimə geydirdi qəm paltar-geyim,
“Xasta”yı artırdı adıma mənim.

Pirlər mənə qat-qat dəri soydular,
Söylətdilər söhbətimnən doydular.
Mənim adım Xasta Hasan qoydular,
Dedim ki, yetişsin dadıma mənim.

(M. T., səh.3)

DEDİ

Ərkinən daş atdım o nazlı yara,
Ajıxlanıf mana “dəlisən?!” – dedi.
Dedim: bir busə ver, o gül üzünən
“Ajalın yetəməmiş, ölüsən!” – dedi.

Dedim: Qurban olum sənin əyninə,
Üzüm sürtüm buxağına, əyninə.
İzin ver əl aparım qoynuna,
Dirşəyin göstərif: “Alısan?!” – dedi.

Xəstə deyər: Bu qız dağ ceyranıdı,
Doqqazdan gələndə məni tanıdı.
Əl köksünə çəkif məni yanıdı,
“Bir bizim məhliyə gəlisən” – dedi. (İ.Ə., səh. 2)

A.İ. variantında misra fərqləri belədir: 4-cü misrayla 8-ci misraların yerləri dəyişikdir. 6, 7-də “Üzüm sürtdüm köynəyinin əyninə, Bir rusxat ver əl aparım qoynuna”. (səh.26)

T.Q. nəşrindəki misra fərqləri belədir: 1-də “Ərih çiyidini atdım bu yara”, 3-də “Dedim: bir busə ver, o gül yanaxdan”, 7-də “Rusğat ver də, əl aparım qoynuna”, 10-da “Əlini köhsünə çəkif yanıdı”. 4- lə 8-ci və 10-la 11-ci misranın yeri dəyişikdir. (səh. 344)

V.H. nəşrində 1, 3, 7, 10, 11-ci misralar **T.Q.** nəşrində olduğu kimidir. (səh.36)

M.T. variantında şeir belədir:

Bir fiskeynən nazlı yara daş atdım,
Qayıtdı geriyə “dəlisən?” – dedi.

Bir busa istədim al yanağınnan,
Çəvirdi dirsəyin “alısan!” –dedi.

Bu nə sevdaydı, sınaı məni?!

El- ulus içində qınadı məni.
Əl dögdü sinəyə, yanıdı məni,
“Bir bizim məhləyə gəlisən”, – dedi.

Xasta Hasan der: ayırdılar gülümnən,
Gözüm açdım qurtulmadım zülümnən,
Öləncən kimsə almaz əlimnən,
“Qapımda babamın qulusan” –dedi. (səh.28)

ƏFƏNDİM

Aləm bilir eşq atəşi məndədi,
Bilmiyənnər xilaf sanar, əfəndim.
Bir yar ki, yarınan ilqar eylədi,
İlqarınnan necə dönər, əfəndim.

Aləm bilir sənin adın Dədə bəy,
Nəslin olub əvvəlindən zadə bəy.
Öldür məni, verməynən yada bəy,
Hər görənnər əhsan sanar, əfəndim.
!d' ! ld

Mən Xəstəyəm bağda bostan əkərəm,
Dırqınada² bir gözələ nökərəm.
İndi canü-dildən bir ah çəkərəm,
Tamam çarşı-bazar yanar, əfəndim.

(İ.A., səh. 30)

M.T. variantında misra fərqləri belədir: 1-də “Aləm bilir”- “Mən bilerəm”, 3-də “Bir can kı bir cana, ixrar verəndə”, 5-də “Aləm bilir sənini”- “Özün bir ağasan”, 6-da “Nəslin olub əvvəlindən”- “Aləm bilir sənini əslin”, 7, 8-də “Özün öldür, məni vermə yada, bəy, Görən səni kimlər qınar, əfəndim”, 11-də “İndi canı-dildən”- “Şimdi

GETDİ

Şükür, ayax qoydu yar bizim yerə,
Kırpıqları oxdu, qanım da getdi.
Camalın şöyləsi yaxıf aləmi,
Sanasan məleykə donunda getdi.

Eldə belə gözəl olmaz həmişə,
Hüsnün şöləsindən gözdər qamaşa.
Küllü Alosmana saldı tamaşa,
Üçgüllü vəzirin yanında getdi.

Xəstənin yarısın ay gözəl Fədi,
Artırdın dərdimi eylədin dəli.
Göylərin ölkəri, elin sərdəri,
Sən getdin, cəsətdə canım da getdi.

(İ.A., səh. 61.)

M.T. variantında misra fərqləri belədir: 2-də „oxdu“- „neşdər“, 3-də „camalın“- „üzünün“, 4-də „Üç tüğlü vəzirin yanında“, 5-də „olmaz“- „çıxmaz“, 6-da -, „şöləsinən“- „xalınan“, 8-də „Sanki bir məleykə donunda getdi“, 11-də „Aləmin ölkəri, elin sultanı“, 12-də „Çürüdü cəsətim, canım da getdi“. (səh. 28)

T.Q. nəşrində misra fərqləri belədir: 10-da „Öldürməhdi məni, xəyalın nədi“, 10-cu misra 11-in yerində olduğundan 11-ci misra yoxdur. (səh. 345)

V.H. nəşrində misra fərqləri belədir: 3-də „yaxıf“- „yıxıf“, 6-da „şöləsindən“- „işığından“, 10 və 11-də „Öldürməhdi məni, xəyalın nədi, Artırdın dərdimi dəli eylədin“. (səh. 34)

GƏRƏK

Bizdən salam olsun ustad olana,
Haqqın divanında nə demək gərək?
Orucu tutmağa, namaz qılmağa
Yarın məşhər günü nə demək gərək?

Məhərrəm ayı da denməz hər aya,
Cəbrə düşər imdad gələr araya.
Səhrada bir meyit düşsə araya,
Molla bulunmasa nə demək gərək?

Xəstə Hasan dəryalara dalanda,
Təbib sənsin yaralarım saranda.
Əzrayıl göz önən mehman olanda,
Dilim bəndə düşər, nə demək gərək.

(V.H., səh. 30)

GƏLDİ

Dərya qırağında durub gəzərkən,
Əlimə bir alma dalı ras gəldi.
Can qurban eylərəm ay alma dalı,
Könlül istədiyi yara ras gəldi.

Əlində tutordu altınnan tası,
Silindi köylümün qalmadı pası,
Ağ sinən üstüdü Bulqur yaylası³,
O sinən sinəmə düz iras gəldi.

Xastıya dönübən nazar eylədi,
Xastayı canınnan bezar eylədi,
Səksənnən, doxsannan bazar eylədi,
Yanıldı sayısı yüz iras gəldi. (M.T., səh. 4)

İ.A. variantında misra fərqləri belədir: 1-də “Dərya kənarını güzar eylədim“, 3-də „İstədim almasın dərəm, döşürəm“, 4-də „yar ras gəldi“-“nar ras gəldi“, 7-də „Qoynunu yoxladım əskar libası“, 8-də “Sinəsi sinəmə kar ras gəldi“, 3-cü bənd isə belədir: Xəstə deyər müştah oldum telinə, Şəkər əzib dəhanına, dilinə, İstədim ki, dəvam edəm yoluma, Gördüm ki, qarşıdan yar ras gəldi.(səh. 4)

F.Ç. Aşıq İlyas Dadaşovdan topladığı variant belədir:

Dərya kənarında sənəy avlənən,
Əl atdım, əlimə alma dalı ras gəldi.

³ Axısqada yaylaq adı. Aşıqlar bu adı Bulqur yaylası kimi də oxuyurlar.

Sənə qurban olum, ay alma dalı,
Gönül ey sevdiceyi yarı ras gəldi.

Əlində hey tuturdu altunnan tası,
Silinsin, köylümün qalması pası,
Ağ sinən üstü, ay gözəl, Bulqar yaylası,
Sinən bu sinəmə düz ras gəldi.

Baxıb belə ey mənə nazar eylədi,
Xəstəyi canınnan bezar eylədi,
Doxsan doqquzundan diyer belə bazar eylədi,
Yanıldı sayısı yüz rast gəldi. **(səh.2)**

GƏLİYER

Könül, səni müjdəliyim savaxdan,
Budur üzü xallı yarım gəliyer.
Əzələri, məzələri, ləbləri,
Dili şəkər-ballı yarım gəliyer.

Ay qız, əbruların gərdənnən aşar,
Bad əsəndə incə belə sarmaşar,
Alların o xala nə xub yaraşar,
Boyu səlvi boylu, yarım gəliyer.

Xasta Hasan der: nə tərs baxdın üzümə?
Malım yoxdur özüm qurvan özünə.
Hərcayısan, inanmaram sözünə,
Qaşı fitnə, telli yarım gəliyer. (M.T., səh. 27)

İ.A. variantında misra fərqləri belədir: 3, 4-də “Alı al yanaxdı, qaymax dodaxdı, Dodaxları ballı yarın gələyür”, 2-ci bənd “Gözəllik dünyada sənə yaraşır, Zülfərin qaldırır gərdənə aşır, Yel dəyəndə incə belə dolaşır, Ağ buxağı xallı yarın gələyür”, 9-da “Xəstə deyər, niyə baxdın üzümə”, 11, 12-də “Bivəfasan, inanmıram sözünə, Yüz min fitnə-felli yarın gələyür”. (səh. 25)

T.Q. nəşrindəki misra fərqləri belədir: 3-də “Yanaxlar qırmızı, Xırtız alması”, 4-də **İ.A.** variantındakı kimidi. 7-də “o xala”- “xalına”, 8-də “səlvi boylu”-“çinar dallı”, 3-cü bənd isə yoxdur. (səh. 344)

V.H. nəşri **T.Q.** nəşrindəki kimidir. (səh. 79)

GƏRƏK

Ey ağalar, sizə nəyi söyləyim,
Bu yeyib içməyə işləmək gərək.
Yuxu gəlməz yar sevənin gözüne,
Hərdən bir hekayə başlamaq gərək.

Şən olsun dostumun bağçası, bağı,
Dərəydim gülünü keçməsin çağı.
Qızıl alma olub yarın yanağı
Hərdən bir, hərdən bir dişləmək gərək.

Xəstə deyər, ördək ilə qaz gəlir,
Qış ayları gedir yenə yaz gəlir.
İgid necə sevdiyindən vaz gəlir,
Hərdən bir könlünü xoşlamaq gərək.

(İ.A., səh. 55)

GƏTİRƏR

Səhərdən uğradım dostun bağına,
Bülbül avazını gülə gətirmiş,
İyit odur sirrini verməz ellərə,
Qəlbində xayını dilə gətirməz.

Bir cavana öyüt versən heç almaz,
Çox insan da kəndi qədrini bilməz,
Elə bir dilim var yerində durmaz,
Aqibət başıma bəla gətirər.

Xasta Hasan qalıb müşgüllü halda,
Eşq olmasa bülbül ötərmə dalda,
Bilmerem ki, nə var bu şirin dildə,
Havada uçanı yola gətirər. (M.T., səh.36)

GİZLƏNƏR

O hansı quşdur ki, yaz gələr bağa,
Onun hörmətindən nur yağar dağa.
Bir süsən, bir sümbül, bir də ki, cığa,
Üçü də bir olsa teldə gizlənər.

O hansı quşdur ki, anasın əmər,
Bizə də göstərər şəmsinən, qəmər.
Bir şalı, bir çuxa, bir də ki, kəmər.
Üçü də bir olsa, beldə gizlənər.

Xasta Hasan tərif eylər ağca qız,
Ağzı şəkər, dodaxları balca qız.
Bir davat, bir qələm, bir də ki, kağız.
Üçü də bir olsa əldə gizlənər. (M.T., səh. 41)

İ.A. variantında „hansı“-„necə“ ilə əvəzlənib. (səh. 55)

GÖZƏL

Ömrü bada verdin, günü talana,
İndi sən ömrümün ayağı, gözəl.
Sənnən qeyri mənim yeyib-içdigim,
Tamam mənə oldu ay ağı, gözəl.

Get bazara, gəl qəbrimi qazana,
İyit odur malı özü qazana.
Qurtarubdu su tökgünən qazana,
Otur, biç kəfinim, o ağı, gözəl.

Xasta Hasan diyər: Xasta sinnidi,
Gey-qurşan əyninə, xasta sinnidi,
Ölüm haxdan gələr xasta sinnidi,
Gəl kəsmə üsdümnən ayağı, gözəl.

(M.T., səh. 21)

GÖZƏLLƏR

Gözəllərin dərgahına uğradım,
Birər-birər bəri varın, gözəllər.
Bəriyə varanda can təzələnir,
Haq veribdi bu güzarı, gözəllər.

Kiminiz xınalar əzdirin üzə,
Kiminiz şəkərlər qatdırın sözə,
Üz tutub nəzərlər çevirin bizə,
Sevindirin dostu-yarı, gözəllər.

Xəstə Hasan deyər dürdür sözümüz,
Gözəllərdə qaldı iki gözüümüz,
Baxa-baxa bir aşığa üzümüz,
Yetirməyin zəhrimara, gözəllər.

(V. H., səh. 28)

Ş.M. nəşrində 3-çü bənd verilib. Onunda ikinci misrasındakı „Gözəllərdə“-„çəmənlərdə“ kimidir.(səh. 147)

GÜRCÜ QIZI

Təprətdin yaramı, artırdın dərdimi,
Nə gündə yarandın, ay gürcü qızı.
Ömür binəsisən, könül dirəgi,
Sənə qurban olsun can, gürcü qızı.

Artırdın sinəmdə hicranı, dağı,
Yığılmış mələklər, dolanar sağı,
Qoynun içi səkkiz cənnətin bağı,
Sənə qurban olsun can, gürcü qızı.

Xastasan⁴ der : sən yanıma gəlməsən,
Ağlayaram, göz yaşımı silməsən,
Əgərki dərdimə illac bulmasan,
Səni məhşərəcən yan, gürcü qızı.

(M.T., səh. 36)

⁴ Murtaza Tursunovdan toplanmış şeirlərdə bəzən Xasta Hasan qısaldılmış şəkildə Xastasan kimi də işlədilir.

QALDI

Mənim özüm öz özümə eylədim,
Külü alıb öz gözümə teylədim.
Pirlərin önündə mən tərs söylədim,
Onunçün yığvalım tərsinə gəldi.

Qismat verdi, onu bütün yemədim,
O diyən sözlərə mən “hə” dimədim.
Sonra durub öz-özümü qınadım,
Pirimin dedigi gerçəgə gəldi.

Hasanam, yanerəm əlimə gəlməz,
Bedasıl olannar nəsihət almaz.
Bu fani dünyadi, heç kəsə qalmaz
Onunçün görüşmək mənşərə qaldı.

(M.T., səh. 4)

QƏDƏRİM MƏNİM

Ay ağalar, sınıx könül alandım,
On səkkizdə eşq oduna qalandım.
Haqqın hikmətiylə səhrə dolandım,
Olmadı heç şeydən kədərım mənım.

Naxış vurub bəzətsinnər xanamı,
Çifdər oğlum qoy şennəltsin binamı,
Xavar alan olsa doğma atamı,
Ovannı İsgəndər pədərım mənım.

Xasta Hasan qəmli-qəmli söylərəm,
Qara xançal vurub bağrım teylərəm.
Səksən üçdə ömür tamam eylərəm,
Oxunmaz tarixi qədərım mənım.

(M. T., səh.23)

Ş.M. kitabında bu şeirini üçüncü bəndini çap edib. Onun da 1-ci misrası “Xasta Hasan”-“Mən Xastayəm” kimidir. (səh.133)

QIZDARIN

Fəsli bahar, yaz ayları gələndə,
Açılar qoynunda gülü qızdarın.
Dumurçux-dumurçux tər buxağınnan,
Axar ləblərinnən balı qızdarın.

Hürülərin, pərilərin eşisiz,
Bu qərib gönlümün qəm yoldaşısız.
Əlli qızın, yüz gəlinin başısız,
Qucmağa yaraşar belı qızdarın.

Xasta Hasan öldüğümü bilsələr,
Səlib verib səlatımı qırsalar.
Məzarimi yol üstündə qursalar,
Gələndə uğrasın yolu qızdarın. (M.T., səh.18)

İÇİNDƏ

Əvvəl dörd kitabdan, hər bir hesabdan,
Yığımı min nə var Quran içində?
Neçə min əlifdi, edəllər izhar,
Neçə min ayatdı, Quran içində?

Neçə min əlifdi, neçə mindi zal?
Neçə min qaf-kafdı, neçə mindi dal?
Neçə min kənzdi, neçə min dəlal?
Neçə min maddədi „Fürqan“ içində?

Neçə min surədi, becər onu yaz,
Neçə min hərifdi, neçə mindi söz?
Əgər becərməsən istərəm bir saz,
Neçə min nöqtəsi Quran içində?

Neçə min əlifin birdi nişanı?
Neçə min Rusdamı, rəsmi-zamanı?
Neçə min Zülfüqar münkir divanı?
Neçə min sərdarı meydan içində?

Neçə min yaxında əhli-bafadar?
Neçə min cannara yetişər səmər?
Kənzin-künzün əhvalınnan xavar al,
Xasta kimdi kövnü məkan içində?

(M. T., səh.15)

İÇİNDƏDİ⁵

Səndən xəbər alım, ey kamil usta
Cənnətin çırağı nə içindədi?
Kim piltəsin saldı, kim çəkdi yağın,
Kim aldı dəstinə, nə içindədi?

.....
.....
.....
.....

Xəstə bu sözləri bilməsə deməz,
Eşqin dəryasına dalmasa deməz,
Pirlərdən dərşini almasa deməz,
Dünyanın ətrafı nə içindədi? (**İ.A., səh. 22**)

T.Q. (səh. 357) və V.H. nəşrləri İ.A. variantıyla eynidir.
(səh.80.)

⁵ Şeirin bir və ya bir neçə bəndi unudulub.

KAMALLIDI

Bir cüt gözələ rast gəldim aranda,
Qadir Allah saxla, necə cannıdı.
Hər biri də bir-birinə oxşuyur,
Bilmirəm şiyədi, yoxsa sünnüdü?

Birisi bəzənif ala,qumaşa,
Biri vəsmə yaxıf o qələm qaşa,
Birisi əyilir kəsəyə, daşa,
Birin səri çox dumannıdı.

Biri çalmasını əyri çalayır,
Bir yavaş-yavaş yaxın gələyir,
Birisi birinnən xəvər alayır,
O da cavab verir: “İmirhasannıdı.”

Biri deyir: bu Xəstəyi vurayım,
Biri deyir: qol-qanadın qırayım,
Biri deyir: nəslini sorayım,
Birisi birindən yek kamallıdır. (İ.A., səh.15)

T.Q. nəşrindəki misralar arasında fərq belədir: 1-də “Bir cüt“-„üç-dörd“, 3-də „Hər biri də“- „Canı yanmış“. (səh. 351)

V.H. şeirə “Daşqullar gözəlləri” adını qoyub, mətn isə

T.Q. nəşriylə eynidir. (səh. 35)

M.T. variantında şeir belədir:

Bir çüt gözəl rast oldu aranda,
Qadir Mövlam qıyma neçə cannıdı.
İkisi də bənzər biri birinə,

Bilməm qızılbaş, yoxsa sünnüdü
Biri bizə yaxın gəliyer,
Biri çalmasını əyri çaliyer,
Birisi birindən xəvər alıyer,
Biri cavaf verir: İmirhasannıdı
Biri al geyinif, ayaxdan başa,
Biri sürmə çəkif kipriğə, qaşa,
Birisi əyilər kəsəgə, daşa,
Birisi birindən yek kamallıdı.
Biri çox gəzifdi aranı, dağı,
Biri çox yeyifdi qaymağı, yağı,
Birin qolunda qızıl qolbağı,
Biri dal durmağa çox gümannıdı.
Biri deyir: Bu Xastayı vurayım,
Biri deyir: Qol-qıçını qırayım,
Biri deyir: Sadağını qurayım,
Birisinin səri çox dumannıdı.(səh. 39)

KİM İDİ?

Adəmnən əvvəl bu fani dünyaya,
O zaman Süleyman olan kim idi?
Hökmətdə əyləşən, höküm eyləyən,
Hatıfdən nidası gələn kim idi?

O zaman şəriəti kimlər oxudu,
Kaç millətdə can var, cəsəd yoxudu,
Adəmnən əvvəldə siğə yoxudu,
Oruc tutub, namaz qılan kim idi?

O kim idi çıxdı Turun dağına?
Kim Həzrət Məhəmmədi aldı qucağına?
O kim idi girdi cənnət bağına?
Cənnətin açarın verən kim idi?

Xəstə Hasan sığınıbdı o Haqqa,
Haqq divanda haqqı verməz nahaqqa,
Üç min, üç yüz əlli dəyqəlik vaxtda,
Söylə, mağallaqda qalan kim idi?

(V.H., səh. 42)

MAŞALLAH

Təzədən bir gözəl çıxdı aləmə,
Al yanağa, gül buxağa maşallah!
Onun gözəlliyin aldım qələmə,
Bədir sifət, ay camala maşallah!

İsmin Mələkdir, yoxsa Salatın,
Xətəmin zərnişan, sırması altın,
Qaldır niqabını aç, Güləbatın,
Dal gərdəndə, sarı teli, maşallah!

Xəstə pir əlindən içifdi bada,
Gözəllər əlinnən gedərəm dada.
Daha tərif olmaz bundan ziyada,
İndi baxdı gülə-gülə maşallah. (**İ.A., səh.20**)

M.T. variantındakı misra fərqləri belədir: 2, 3-də “Belə axıl, ol kamala maşallah, Gərək hüsnün dəftər ala qələmə” (**səh. 41**)

T.Q. (səh. 353-354) və **V.H. (səh. 39)** nəşirləri **İ.A.** variantıyla təxminən eynidir.

MƏNASI NƏDİ?

Sabah səhər vaxtı bir yıldız atdı,
Ay sihab edibən gün yerə batdı.
Əzrayıl Məkkədə səcdəyə getdi,
Səcdəyə getmənin mənası nədi?!

O kim idi mindi eşqin atını,
Söylə mənə onun əsil zatını.
Kim ağzına aldı kəndi ətini,
Ağzına almanın mənası nədi?!

Xastasan xarmana endürən sapdı,
Kim idi sifdəsi cənnəti çapdı,
Kim idi ifdidən zülmatı tapdı,
Zülmat bulmanın mənası nədi?! (M.T., səh. 35)

MƏNİM

Ay ağalar, sizə tərif eyləyim,
Nədəndir çəkilməz bu nazım mənim?
Təmizdi əlfamız, pakdır sözümüz,
Hayıf ki, görməyir bu gözüüm mənim.

Dəryada işləməz yelkənsiz gəmi,
Ürəkdə olmasın dərd ilə qəmi,
Ulu məclislərdə yapaydım dəmi,
Əlimdə olaydı bu sazım mənim.

Mən Xəstəyəm, oxuyardım, yazardım,
Qəvvas olub dəryalarda üzərdim,
Çarx misali bu dünyanı gəzərdim,
Neyləyim, tutmayır bu dizim mənim!

(V.H., səh. 26)

Ş.M. nəşri (səh 133) **V.H.** nəşrilə eynidir.

MUYLARIN

Mənim sonam cəlvə verib özünə,
Darayıb gərdana tökər muyların.
Görən həsrət, görməyənnər qiyamət,
Bu qədər sitəmə yetər muyların.

Şan verib şanədən, cığalı başdan,
Yan verib yanınnan, tökülüb döşdən,
Müjgan kirpiklərin o qələm qaşdan,
Enər dal gərdəndə yatar muyların.

Xəstənin sevdiyi növbəhar fəslə,
Binədən gözəldi onnarın nəslə,
Necə yaxtı xan Kərəmi xan Əslə,
Məni də yandırar bətər muyların.

(İ.Ə., səh. 2, səh. 18)

İ. A.variantı İ.Ə. variantı ilə eyni olsa da İ.A.da “muyların” əvəzində “tellərin”dir.(səh. 46)

V.H. nəşrində 11-ci misra “Necə Xan Kərəmi yıxdı Xan Əslə” kimidir.(səh. 32)

E.A. nəşrindəki şeir İ.Ə. nəşrilə eynidir. Yalnız 10-cu misrada “Binədən”-“Əzəldən” sözü ilə əvəzlənib.(səh.76)

Ş.M. nəşrində də şerin son bəndi verilib. Orada “Binədən”-“Əzəldən” kimidir. (səh. 147)

NEYLƏSİN?

Səhərdən uğradım mən bir gözələ,
Dedin: ay qız, götür suyun təzələ.
Saraldı gül rəngi, döndü xəzələ,
Düşdü əldən, sındı qalyan neyləsin?

Bizim yerlər çayır-çəmən, meşədi,
Al yanağa qızılgülü döşədi,
Altun döyül, gümüş döyül, şişədi,
Düşdü əldən, sındı qalyan, neyləsin?

Xəstə Hasan, nə istərsən bu qızdan?
Tər tökülür al yanaxdan, gül üzdən,
Kəs qiymətin, pulun alyınan bizdən,
Düşdü əldən, sındı qalyan neyləsin?

(D.D., səh.2)

İ.A. variantındakı misra fərqləri belədir: Bəndlərini sonu “Əldən düşdü, qalyan sındı, neynəsin ?!” kimidir. 2, 3-cü “Saraldı irəngi, döndü xəzələ, Özün dedin: “Götür suyun təzələ“, 10-da “o üzdən“- “gül üzdən“, 11-də “pulunu“- “indi“.(səh. 38)

V.H. nəşrində ikinci bənd yoxdur. **İ.A.** variantıyla eynidir, yalnız 11-də “indi“ sözünün yerində **D.D.** variantında olduğu kimi “pulunu“dur. (səh. 78)

NƏDİ?

Din Məhəmməd dini tapdığım tapı,
Yıxılmaz Mövlamın apdığı yapı,
On iki bağçada qırx səkkiz qapı,
Qapısında duran iki qul nədi ?

Qıldan incə derlər Siratın yolu,
Önündə dövləti, ardında alı,
Üç yüz altmış altı, səbinin dalı,
Dalında açılan iki gül nədi ?

Xasta Hasan diyər dünyanı gəzdim,
Oxudum “Yasin”i, əzbərə yazdım,
Haqqın hikmətilə bir gəmi düzdüm,
Gəmi nədi, dərya nədi, sel nədi ?

(M.T.,səh. 38)

OLSUN

Ay bosdançı, sənə qarğış eylərəm,
Dilərəm bosdanın tarı-mar olsun.
Cənabı Rəbbidən ensin bir xışım,
Çiçək teləkləri suya qarq olsun.

Görüm Allah sənə qəzəb eyləsin,
Bosdanını ellər dildə söyləsin,
İncitdin aşığ, ona neynəsin,
Eşidənnər sənnən nüfukar olsun.

Xasta Hasan diyər: fağıram, fağır,
Gözlərin kor olsun, qulağın sağır,
Bosdanına düşsün hokkadan ağır,
Tarı-mar eyləsin biri qalmasın. (**M.T., səh. 29**)

M.T. 9 aprel 1984-cü ildə mənə yazdığı məktubda son misra „Dünyə sən qoy başına dar olsun“ şəklindədir. (**səh.8**)

OYNAMASIN⁶

Geyinib - kecinib toya gedənnər,
Amanat, amanat yar oynamasın.
Cavandı oynamax ona xoş gedər,
Yüngüllük eyləyib tez oynamasın.

Dostla, düşmən yığılıban baxallar,
Ağ əllərə əlvan həna yaxallar,
Töhmət edər, başımıza qaxallar,
Kəlağay altından göz oynamasın.

Xasta Hasan deyər: ala göz yarım,
Sənə qurban olsun dövlətim, varım,
Demirəm oynamasın, oynasın yarım,
Ədalı-ışvəli naz, oynamasın. (İ.Ə., səh. 2)

V.H. nəşrində misra fərqləri belədir: 1, 2, 3-də “Gözəllər bəzənmiş toya gedərlər, Sizlərə amanat, qız oynamasın, Yığılıflar rica, minnət edərlər“, ikinci bəndi “El-ələm yığılıb ona baxarlar, Yaxşı ada yaman adlar taxarlar, Oynadırlar, sonra başa qaxırlar, Al vala altından göz oynamasın“, 9-da “deyər“- “der ki“, 10-da “Sənə qurban olsun- Qurban olsun sana“, 11-də “yarım“-“xanım“, 12-də “Kəmərdən aşağı diz oynamasın“. (səh. 27)

A.k.d. nəşrində misra fərqləri belədir: 1-də “Gözəllər bəzənif toya gedəllər“, 3-də “Mən bilirəm irca mehnət edəllər“, 4-də “ Yüngüllük eyləyib“- “Acala eyliyif“, 5-də “Oğrun oğrun dost bağınnan baxallar“, 7-də “Sabah töhmət

⁶ Bir çox aşiq və şairlərimizin bu mövzuda şeiri var. Şerilər çox qarışıqdır. Bunlara aydınlıq gətirmək yeni bir araştırmamızın mövzudur.

edər, başa qaxallar“, 8-də “Yüngüllük eyliyif çox oynamasın“, 12-də “Əla göz altından qaş oynamasın“. (**səh. 118-119**)

D.Düzgün. Mustafa Geceyamazın Ərzurum çevrəsindən, Aşıq Hüseyin-Fikret Karadumandan toplayaraq nota alib TRT-də səsləndirdiyi şeiri Türkiyəli araşdırıcı Dilaver Düzgünün 2010-cu ilin martın 4-də “İnternetin ilk yerel gazetesi Erzurum” da çap etdirmişdir. Nəşrində misra fərqləri belədir: 1-də **V.H.** nəşrilə eynidir, 2-də „Amanat, amanat“- „Sizlere emanet“, 3-də „Ben bülürem reca minnet ederler“, ikinci və üçüncü bəndlər isə aşağıdakı kimidir:

Düşmanlar oturmuş bize baxarlar.
Gonca güllər al yanağa takarlar.
Sonra söyler başımıza kakarlar.
Dodağın altında dil oynamasın.

Ben seni sevmüşəm sevgülü yarım,
Sizlere qurbandır bu şirin canım.
Demirem oynamasın, oynasın hanım,
Kara kaş altında göz oynamasın.

Songül DüNDARın çap etdirdiyi şerin birinci bəhdi **V.H** nəşrilə eynidir. İkinci və üçüncü bəndlər isə aşağıdakı kimidir:

El-alem yığılıp ona baxarlar
Yahşı demez yaman adlar takalar.
Oynatırlar, sonra başa kakarlar
Karakaş altında göz oynamasın

Hasta Hasan der ki, sevgili yarım,
Kurban olsun sana devletim varım.
Demem oynamasın, oynasın hanım.
Topuktan yukarı, diz oynamasın.

Murat Çobanoğludan toplanaraq <http://ozanlar.biz/hasan-h.html> saytına qoyulmuş variat isə aşağıdakı kimidir.

Güzeller bezenmiş toya giderler
Sizlere emanet kız oynamasın.
Yığılırlar, rica minnet ederler
Yüngüllük eyleyip tez oynamasın.

El -alem yığılıp ona bakarlar
Yahşi adna yaman adlar takarlar.
Oynatırlar, sonra başa kakarlar
Al vala altında göz oynamasın.

Hasta Hasan der ki, ala göz yarım,
Kurban olsun sana devletim varım.
Demem oynamasın, oynasın hanım.
Kemerden aşağı, diz oynamasın.

PƏRİŞAN

Çıxdım bu dağlara, seyran eylədim,
Gördüm yar gəzdiyi yerlər pərişan.
Durdum öz-özümə fikir eylədim,
Bir bən deyiləm də ellər pərişan.

Ahu-zar çəkərəm bursalı dağlar,
Yarından ayrılan of çəkər, ağlar,
Saralmış tənəklər, veranadı bağlar,
Bülbülün qonduğu dallar pərişan.

Xəstə Hasan, öldüyünü duysalar,
Yığılsalar, bir araya gəlsələr,
Məzarımı yol üstündə qursalar,
Məzara boylanın yollar pərişan⁷.

(V.H., səh. 40)

A.H. nəşrindəki misra fərqləri belədir: 4-də “ellər”-
“aləm”, 8-də “pərişan”-“zərişan”, 12-də “Bəlkə-bəlkə yolu
düşə qızların. (səh. 197-198)

A.H. və **A.P.** nəşri **A.H.** nəşriylə eynidir. (səh. 183)

⁷ Bu şeirin üçüncü bəndi Murtuza Tursunovdan toplanmış “Qızların”
rədifli şeirin üçüncü bəndilə oxşardır.

YENGƏ

Maşalla, a yengə, gəlin gətirdin,
Bu Hasanı muradına yetirdin.
Şadlıx ilə toylarını ötürdün,
Toylar artsın kəndimizdə⁸, a yengə.

Şahın meyvasını yengələr aldı,
Ordakı yığnağa bir şadlıx saldı.
Böyüklər dedilər: “gözəl toy oldu”,
Toylar artsın kəndimizdə, a yengə.

Xastasan toyunu çox şad keçirdi,
Hər gələnə şirin, şərbət içirdi.
Sağdıçı da yüz duvağı qaçırdı
Toyların artsın kəndimizdə, a yengə

(M.T., səh. 18)

⁸ Axsqa ağzında adətən “köv”- “köy” işlədilir. Nədənə burada Murtuza Tursunov “kəndimiz” deyə oxuyur.

YÜZ ACAR İNDİ

Səksən min qəzəldi, doxsan min xəzəl,
Yetişdi hesaba yüz açar indi.
Açıb gözəlliyin bəyan eyləsin,
Nerədə bürünüb üz, açar indi.

Dəli könül deyər, bir gözələ bax!
Çaş tüşmə gözdərim, bir gözələ bax!
Yüz çirkin sevməynən, bir gözələ bax!
Bir qədər səbr eylə, üz açar indi.

Min aləmdi yetmiş millət, bir qapı,
On beş evdi, beş molladı, bir qapı,
Xasta Hasan bənd eylədi bir qapı,
İstəsən gətirin yüz açar indi. (İ.Ə., səh. 1)

İ.A. variantında misra fərqləri belədir: 2, 3, 4-də “Hesaf-ladım gördüm yüz açar indi, Əgər gözəlliyin bizə göstərsə, Bir müddət dayansax, üz açar indi“, 7-də “Yüz çirkin sevməynən“-“Yüz də çirkin sevsən“, 8-də 4-cü misra təkrarlanır, 9-da “ Min aləmdi“-“Aləm bilir“, 11-də“ bənd“-“ zərb“. (səh.7)

V.H. nəşrində misra fərqləri belədir: 2-də “Yetişdi“-“Yetirdim“, 4-də “Nerədə“-“Gör harda“, 7-də “sevməynən“-“sevincə“, 8-də “qədər“-“mahal“, 9-da “Min aləmdi“-“Yüz min aləm“. (səh.38)

M.T. variantında misra fərqləri belədir: 2,3-də **V.H.** nəşrindəki kimi, 4-də **V.H.** nəşrinin 8-ci misrası kimi, 9-da “ Aləm bilir“ – “Bir aləmdi“, 11-də “zərb“-“bənd“. (səh. 9)

BİR-BİR ÇƏK !

Məni bir salatın dəvət elədi,
Dedi: oğlan, al badanı bir-bir çək⁹.
Aşiq bir-bir çək,
Bir-bir doldur, bir-bir cək.
At zülfün, kəmənd elə
Sal boynuma bir birçək¹⁰.
Dişləmişəm, ləblərini incidif,
İncidifsə dişlərimi bir-bir çək¹¹.

Sin səhərdən oxun atdın bir yerə,
Qalxdı göyə, gəldi endə bir yerə.
Mən aşiq bir yerə,
Dara zülfün bir yerə,
Dəstələyim telini,
Düzüm çin-çin bir yerə.
Hər ikimiz dərdi qoyax bir yerə,
İnanmasan inci gətir bir-bir çək.

Sonam, səni görməyəli yay indi,
Ya büyüdü, ya sabahdı, ya indi.
Mən aşiq yay indi,
Ya bir azdan, ya indi,

⁹ Burada suyu başına çəkdi ifadəsindən gələn içmək anlamındadır.

¹⁰ Burada saç anlamındadır.

¹¹ Burada çəkmək, çıxarmaq, qoparmaq anlamındadır.

Hilal qaşın təhrindən,
Usta quruf yay indi.
Bu Xəstənin dilədiyi ya indi
Bir yanaxdı, bir buxaxdı, bir birçək. (İ.A., 51)

V.H. nəşrində misra fərqləri belədir:1-də “Bu gün bir nazəni dəvət eylədi“, 3,4,5-də “Mən əzizinəm, bir-bir çək, Bir-bir doldur, bir-bir çək, At zülfün kəməndini“, 7, 8-də “Dedi : dişliyibsen üzüm incidif, Dedim : götür dişlərimi bir-bir cək“, 9-da “Sin səhərdə oxum atdım bir yerə“, 11-də “Mən əzizinəm, bir yerə“, 13,14,15,16-da “Soyunaq soğan kimi, Gəlsən girək bir yerə, İkimiz də dərdi qoyaq bir yerə, İnan-mırsan sinci gətir bir-bir çək“, 19-da “Gözəl səni görməyəli ay indi,“ 21-də “Mən əzizinəm yay indi.“ (**səh. 47**)

Ş.M.nəşrində şeirin son bəndi var. O da belədir :

Sonam, məni gördükcə gəl ya indi,
Gizli sirrim aşıkara yay indi,
Aşiq deyər ya indi,
Ya sabahdı, ya indi,
Hilal qaşın qəhrində,
Qurtulmuşdur ya indi,
Bu Xəstənin istədiyi ya indi,
Bir yanaxdı, bir buxaxdı, bir-bir çək. (**səh.157**)

BİRDİ BİR!

Bizi yoxdan var eyləyən, Qəni Sübhan birdi bir.
Abu, atəş, xaki, baddan xəlq olun can birdi bir.
Bir qətrədən xəlq eyləyib, on səkkiz min aləmi,
Canlı, cansız hər nə varsa, külli cahan birdi bir.

Bir budaqda beş alma var, birisi şikəstədi,
Otuz hacı, yeddi dəvriş, birisi güldəstədi,
Üç yüz altmış beş ruzgarı, on iki bürc üstədi,
Gecə-gündüz gərmiş eylər, mahitaban birdi bir.

Xəstə Hasan sözlərini yəqin alıb verəcək,
Bizi yoxdan var eyləyən, qılı qıldan seçəcək,
Məğrubdan məşruqa hamı o divana gələcək,
Padışahlar padşahı, hökmü-sultan, birdi bir.

(V.H., səh.55)

Türkiyəli araşdırıcı **Dilaver Düzgünün** Milli Kitabxanada 06 Mil Yz Cönk 154 nömrə ilə qeyd olunan cümkəndən aldığı şeiri 2010-cu ilin martın 4-də “İnternetin ilk yerel gazetesi Erzurum”da çap etdirmişdir. Şeir aşağıdakı kimidir:

Bizi yoktan var eyleyen gani sübhân birdir bir
Abu, atəş aşkı olan gönül insan birdir bir
Bir meniden halk eyledi on sekiz bin âlemi
Can ile cinni içinde cümle cihan birdir bir.

Bir ağaçta iki elma, ikisi bir kimsedir
Sekiz derviş, otuz hacı, birisi gül üstedir
Üç yüz altmış altı gündür, on iki burç üstedir
Leylû nehar gerdiş eyler mah-ı tâbân birdir bir.

Bu biçare Hasta Hasan bugün yarın göricek
Hasım hasıma gelince anda sual sorıcak
Eğer maşrık, eğer mağrib bu divana gelicek
Padişahlar padişahı, ulu sübhân, birdir bir.

BİR SU VER

Sallanıban bağdan gələn, ey maralım, bir su ver.
Malım-mülküm sənin olsun, küllü varım, bir su ver.
Vücudumu atəş aldı, dumanım ərşə çıxıb.
Qurudu dilim-damağım, dili-fəraqım, bir su ver.

Gözəllər xətri əzizdi, bir-birindən seçməyəm.
Versələr dünya malını, səvdiyimdən keçməyəm.
Yad əlindən abu-həyat olursa da içməyəm.
Özün doldur, öz əlinlə, ey maralım, bir su ver.

Xəstə Hasan gəldi deyə çağırarlar adımlı.
Eşq ucundan yandı cismim, eşidin fəryadımı.
Neyləyirəm dünya malın, almadım muradımı.
Qaşıl hal, abu zülal, ləbi ballım, bir su ver.

(İ.Ə., səh. 1)

M.T. variantında misra fərqləri belədir : 1-də “ey maralım”- “dahi yarım”, 2-də “Yerişin canımı aleyer, dil əzbərim bir su ver”, 3-də “Bir ataş saldın sərimə, tütünüm çıxar ərşə”, 4-də “Sənə qurban malım, mülküm, küllü varım bir su ver”, 5-də “Gözəllərin əziz xətrini”, 6-da “Abu həyat doldursalar yad əlinnən içməyəm”, 8-də “Öz əlinlə özün doldur, növcəvənim, bir su ver ver”, 10, 11,12-də “Dəmir yanar kömür olar eşitsəz fəryadımı, Hax talanın hikmətinnən alaydım muradımı, Ləbi ballım, şirin dillim, dil əzbərim bir su ver”. (**səh. 17**)

V.H. nəşrində misra fərqləri belədir: 3-də “Vücudumu atəş aldı”-“Vücudumu aldı ataş”, 10-da “Yandı canım, keçdi ömrüm, eşidin fəryadımı”. (**səh. 51**)

N.O. nəşrində misra fərqləri belədir: 1-də “Sallanıb qarşıda duran dilfkarım, bir su ver“, 2-də “sənin olsun“-“sənə qurban“, 3-də “Canıma bir atəş düşdü, tütünüm arşe çıkar“, 4-də “Yandı bağrım, oldu püryan can-cigərim, bir su ver.“ Üçüncü bəndlə **İ.Ə.** variantındakı ikinci bənd eynidir. 9-da “çağırarar“-“söylədilər“, 10,11, 12-də “Yanar demir kömür olur, eşidin fəryadımı, Zalım fələk qoymadı ki, alam mura-dımı, Bu Xəstəyə vermə cəfa, incə bellim, bir su ver“

N.O. variantında ikinci bəndə başqa vantlarda rast gəlmə-diyimizə görə burada veririk.

Aşıqların ezberinde gözeldir hikayeti,
Gözellerin gerdanında duhağdır zekaati,
Abi-gövserde görmedim men bu dadı-lezzeti,
Ağzı şeker, dili qaymak, sitamkarım, bir su ver. (**səh.106**)

BU GÜN

Nazlı yardan namə gəldi, üzüldü canım bu gün.
Açmışam yarə məlhəmin, hanı loğmanım bu gün?
Adularım çar guşədə bəkliyir yollarımı.
Əllərində tiği-şəmşir, tökərlər qanım bu gün.

Qara bağrım şan-şan oldu, ya çürür, ya dəlinə.
Sevəni sevənə ver ki, düşməsin yad əlinə.
Öldürürsən özün öldür, vermə cəllad əlinə.
Bu dərdlərə əlac eylə, şahı-sultanım, bu gün.

Bu dünya fani dünyadır, qalmadı Süleymana,
Xəstənin cürmü-günahın əfv eylə, ya Rəbbina.
Şükür olsun ol Xudama, səd həzar həmdü səna.
Şərəfim islam yaratmış, qani Sübhanım, bu gün.

(V.H., səh. 52)

GEDƏR

Ayax kəsmə dos kövünnən, nazlı yar əldən gedər.
Naşı bağban bağ bəsleyif, heyva, nar əldən gedər.
Aşnanın tərgini qılıb, meylini vermə yada.
Yad gəlib aşna olunca, aşna yar əldən gedər.

Gecə, gündüz gün dolanar, gərdiş eylər ayınan.
Ağ üzündə qoşa xallar, düzülüfdü sayınan.
Məğrüllənmə dəli könül, qonuş hər gədəynən.
Bir gün olar dəvrin dönər, dəvlət-var əldən gedər.

İsdə səni isdiyəni, keçmə onnan heç necə.
Nazlı yar qəzəbə gəlib, ələ gəlməz heç necə.
Xasta diyər saxla məni, hax qonağı bir gecə.
Ay dolanı, illər keçər, ixdida əldən gedər.

(M.T., səh.19-20)

GƏLƏR

Ay ağalar, fani dünya, dövr edib dolana gələr,
Dolanarkən ay ilə gün o axır zamana gələr.
Axır zaman bilsəydi iyidin o zaman soralar suçun.
Həzrəti İsmayıl üçün, qoç, quzu qurvana gələr.

Dörd kitaba qələm çalax, bu sözdən nəsihət alax,
Axırda imana gələk,.....
İmanı hər yetən bilməz, səbəbin hər yetən bilməz,
Xəstə, günün belə getməz, bir gün sıra sana gələr¹².
(İ.A., səh.23)

¹² Şeirin ikinci bəndi tamam unudulub, üçüncü bəndin də vəzn və qafiyəsi pozulub.

HƏVƏSİNNƏN

Yaxşı olar baş qoyasan, bir gözəlin qucağına.
Yanağın bu yanağına, dodağın o dodağına.
Tutasan əllərinən, dolanasan otağına.
Yuxun da gəlməz yatasan, belə yarın həvəsinnən.

Qarannıxda dadı olmaz, məşhəlini yandırasan.
Həmi sağa, həmi sola, müleyimcə döndərəsən.
O sənnən küşk tutacax, başargınən sən yıxasan.
Yuxun da gəlməz yatasan, belə yarın həvəsinnən.

Xasta deyər: Ey camaat, heç kəs qınamasın məni.
Cavan ikən, görə-görə tərək etmək olmaz dünyanı.
Nə olaydı pambıx kimi, quyuğa bənzər canı.
Yuxun da gəlməz yatasan, belə yarın həvəsinnən.

(İ.A., səh.6-7)

M.T. variantındakı şeir belədir:

Xoş olur baş qoyub yatmaq bir gül əndam qucağına,
Oturdasan qucağında, həm sağına, həm soluna,
Tutasan əllərinən, dolanasan otağına.
Yuxu da gəlməz yatasan belə gözəl havasınnan.

Sarı saçlar qılan-qılan, hörə bütün cəm eyliyə,
Əl qoyanda dos bağına dadı-fıryat, qan eyliyə,
Soyuna soğan təki, iki canı bir eyliyə,
Yuxun da gəlməz yatasan, belə yarın havasınnan.

Ölü kimi yatmıyasən, bir qəvəhət işliyəsən,
Hənəklətib, qucaxlaşır, həm öpüf, dişləyəsən.
Göstərsə dovşan qulağın, diksinibən qorxmıyasən,
Yuxu da gəlməz yatasan belə gözəl havasınan.

Söhbətə şəkər qatıb, şirin dilin yağlıyasən,
Bir gecə yanında qalasan, meylin ona bağlıyasən,
Əgərdəki ayırsalar dura zarı-zarı ağılıyasən,
Yuxu da gəlməz yatasan, belə yarın havasınan.

Ay ağalar, mən çəkdim bir gözəlin cəfasını,
Ta ki, tifil çağlarımnan çəkdim dərdi-bəlasını,
Qurasan top-tüfəngi, alasan hər qalasını,
Xasta Hasan qurtula onun dərdi-bəlasınan.

(səh.8-9)

KİMDƏ VAR?!

Ey fələk, sənin əlinnən bu sitarə kimdə var?!
Mənim kimi sinə dağlı, bəxti qara, kimdə var ?!
Ol həbib, fəxri aləm Mustafanın eşqinə,
Durum dolanım başına, dərdə çarə kimdə var?!

Hər kəsdənin bir dərdi var, mənimkindən yən betər.
Bir sayisi başa varıp, biri min olub yatar.
Can evində binə salıp, birisi yanar turar.
Həkim gəlməz, məlhəm sevməz, belə yara kimdə var?!

Gəl biçara Xəstə Hasan qonuşma namərdinən.
Çalış ki, dost olasan bir Əli comərdinən.
Çox aşıqlar gəldi keşdi, illah Kərəm dərdinən.
Belə ataş, belə sövdə, bizdən sonra kimdə var?!

(İ.Ə., səh.1)

İ.A. variantında misra fərqləri belədir: 3-də “İki səhvər, bir Məhəmməd Mustafanın eşqinə“, 6, 7-də “Birisi yaxamdan tutar, birisi yanımdan ötər“, “Dolubdur ömür günlərim, biri min olmuş yatar“, 8-də “məlhəm“-“loğman“, 9-da “Ey Xəstə, Hasan sən də ki, qovuş o bir mərddən“, 11-də “çox“- “neçə min“, 12-də “Məndən sonra belə atəş, belə alov kimdə var ?!“
(səh.6)

V.H.nəşrində misra fərqləri belədir: 3-də **İ.A.** variantı ilə eynidir, 5-də “kəsdənin“-“kimsənin“, 6, 7-də “Birisi sinəmdə sizlər, birisi yanar, tütər, Hər tərəfdən vədələnməmiş- biri min olmuş yatar“, 8-də “Həkim gəlməz“ -“Təbib görməz“, 9-da “qonuşma“- “danışma“, 10-da “Çalışgənə dost olasan bir əhli

comərdinən“, 12-də “İnnən belə belə atəş, belə nara kimdə var.“ (səh. 53)

M.T. variantında misralardakı fərq belədir: 2-də “kimi”- “təki”, 3-də **İ.A.** variantıyla eynidir, 5-də “mənimkindən yən betər“- “mənimkindən beşbetər“, 6, 7-də “ Birisi sinəmdə sızlar, bax biri yanar tutər, Canımda binə salmış, biri beş olmuş yatar, 9-da “Gəl biçərə Xəstə Hasan“- “Xəstə Hasan der bu dünyada“, 10-da “Çalış ki“ -“sən çalış ki“, 11-də “Çox aşıqlar“- “Neçə aşix“, 12-də “Bizdən sora belə atəş, belə yara, kimdə var ?!“ (səh.7-8)

A.H. nəşrində misra fərqləri belədir: 3-də **İ.A** variantındakı kimidir, 4-də “Durum“-“varem“, 5-də “kəsdənin“-“keşin“, “yən betər“, “beş-betər“, 6, 7, 8-də “Birisi sinəmdə yanar, birisi də yanub tütər, Təbib gəlməz, məlhəm olmaz, yürək qanı axıb gedər, Bizdə olan belə yarə, belə həsrət kimdə var ?“, 9-da “Gəl“-“der“, 10-da “bir Əli comərdinən“-“əhli dil comərd ilən“, 12-də “Belə çarə, belə yarə, belə həsrət kimdə var ?“ (səh. 196)

A.H. və **A.P.** nəşri **A.H.** nəşrilə eynidir. (səh.181)

Ş.M. nəşrində şeirin son bənddən istifadə edilib. O da belədir :

Gəl beçərə Xəstə Hasan, danışma namərđiynən,
Cəhd eylə ki, dost olasan əhli dil comərđiynən.
Çox aşıqlar gəldi, getdi Əsli-Kərəm dərđiynən,
Bizdən sonra belə atəş, belə nara kimdə var?

(səh.33, səh.161)

MƏN

Səyyad oldum seyrə vardım, tor qurdum tərlana mən.
Getdi qışım, gəldi yazım dönmüşəm gülşənə mən.

MƏNDƏDİ

Əylən, oğlum, xəbər verim pərli-peykan məndədi.
Yüz açar olsa açılmaz, bağlı dükkən məndədi.
Könül istər sevgisini, düşmüşəm ahu-zara.
Ustadımdan ögüt aldım, ədəp-ərkan məndədi.

Bir zamannar çox geyindim bəylərin xalatını.
İxtiyar çağında ginə mindim eşqin atını.
Açsam gizli mətahımı, mən bəzər qiymətini.
İnci, mərcan, yaqut, zümrüt, bəvhəri-kan məndədi.

Xəstə Hasan al sazını, ağır "oldaş, gəl" deyu.
Süsən sümbül, nûş, ig, d. r

E.A. nəşrinin **İ.Ə.** nəşrindən kiçik fərqi bunlardır : 9-da “yoldaş gəl deyü” -“qardaş gəl deyü“, 10, 11-də “deyü“-“deyi“, 11-də “Nabələt aşxırlar“- “Çox aşxırlar“.(**səh. 76.**)

O.Ö. nəşrində misra fərqləri belədir:1-də “Gəl aşiq xəbər alayım gövhəri kan məndədi”. 2-də “Yüz açar gətirsən açılmaz dükkən məndədi”, 3-də “Bu gün genə gözüm görməz ah bu könlüm nerdədi?”, 4-də “Ustadımdan ögüt aldım”-“Ustadımdan dərs almışam”, 6-da “İxtiyar çağımda ginə”-“Bu gün ixtiyar çağımda”, 7-də “kim bilər”-“ bilməzsən”, 8-də “Yaqut, zümrüt, ləli- gövhəri, inci məndədi”, 3-cü bənd isə belədir : “Səfil Nuru, al sazını çağır “qardaş, gəl“ deyü, Şeyda bülbul, mor menekşe, boynun əymiş “gül“ deyü, Çox aşxırlar gördüm satar qarğayı bülbul deyü, özüm yoxum, şiri-şahin tülək tərən bəndədi“ . (**səh.9-10.**)

Ş.M. şeirin birinci və üçüncü bəndindən istifadə edib. Əvvəlki misralar eynidir. Sonuncu iki misra belədir:

Çox aşxırlar gördüm, heyhat gözəmməz düz yol deyə,
Əhli mərifət ustaları dara çəkən məndədi.(**səh.161.**)

ÜSDÜNDƏDİR

Yer altında qızıl öküz ürüzgar üsdündədir,
Hax Talanın bir nişanı peyğəmbər üstündədir.
Ömər, Osman, Abubəkir, şafaətçi ya Rəsul.
Bu dünyanın dörd ətrafı bir şahmar üsdündədir.

Ol yaradan Allah ki, çox mal verib vəliyə,
Çox malın çox əziyyəti var, onçun verməz dəliyə.
Asdanımsan-deyib, əlini çək ki, çəkdi Əliyə
Heç kafıra boyun əyməz, Zülfüqar üstündədir.

Xəstə Hasan, bu sözləri sən deyibsən nəsihət,
Oturanda zikir eylə, yatanda vəsiyyət.
İnsandan insanlıq qalıb, heyvandan xəsiyyət.
Doldu sinim, keşdi günüm, ixtiyar əldən gedər.

(İ.A., səh.54)

ÜSDÜNDƏDİR

Bu dünya belə qurulub, dövlət-var üstündədir,
Harın, Qarın mal bəslədi tarı-mar üstündədir.
Adam ata, Havva ana, götürüb atdılar cənnətdən
Qorxum budur yoldan aza, şeytan-şər üstündədir.

Bir anadan xəlv olunduq, başqa-başqa dinimiz,
Əcəb mənşər günü nə cür olar halımız.
Allahın əmridi, bir qıl olar yolumuz
Altı qazan, üsdü körpü, o da nar üstündədi.

Xəstə Hasan, qulluğuna bir gün gələr Əzrayıl
Dörd kitabı dörd guşədən təslim edər Cəbrayıl.
Haqqın əmri belədir, bir gün durar İsrayıl,
Əl əlində, əl döşündə, o da sur üstündədir. (İ.A., səh.54)

M.T. variantında misra fərqləri belədir: 2-də “mal bəslədi“- ”mal qazandı“, 3-də “götürüb atdılar cənnətdən“-“ atdılar ol cənnətə“, 4-də “yoldan aza“- “budur yalladalar“, 5-də “Bir ataynan bir anadan“- “Bir anadan xəlv olundu“, 6-da “Əcəb mənşər günü nə cür“-“Yarın məhşər hax divanda həp bir“, 7-də “Göz görməz, ayaq tutmaz nə çətindi yolumuz“, 11-də ”Hax taladan əmir gəlsə, şindi qalxar İsrayıl.” (səh.32)

V.H. nəşrində misra fərqləri belədir: 2-də “Ərül-qərül mal qazanır tarımar üstündədir“, 3-də ikinci yarısı “atdılar ol cənnətə“, 4-də birinci yarısı “ Qorxuram ki, aldanalar“, 5-də birinci yarısı “Bir anadan törəmişik“, 6-da birinci yarısı “Yarın haqqın divanında“, 7-də “Göz görəmməz, ayaq tutmaz, nə çətindir yolumuz“, 9-da “Xəstə Hasan, sözlərimi dinləyəne nəsihət“, 10-da “Yatanda eylə salavat, qalxanda et vəsiyyə“, 11-də “Göydən yağmadı rəhmət, yerdən qalxdı bərəkət“, 12-də “Kecdi günüm, doldu sinnim, ixtiyar üstündədir”.(səh.48)

YATASAN

Gözəldə cəlvə çox olu, qusuruna qalmıyasan,
Xəlvətdə düşə əlinə, döşün altda almıyasan?!
Öpəsən, qucasan, götürəsən xəlvət yerə,
Döşürəsən əlvən yataq, sarılıban bir yatasan.

Qolun salasan boynuna, danışib söylüyəsən,
Danışdırasan, söylədəsən, güldürəsən gülmüyəsən,
Düşərsən nəzərdən çox yuxucul olmıyasan.
Gördün ki, çox hicab edir, vəcehinə bir hicab atasan.

Eylə ki gətirdin mərhəmətə, qayıl ol şirin söhbətə,
Daha baxma deməyinə, çox çəm-xam eləməyinə,
Yavaş-yavaş əl atasan, hüsnün bağın açasan.
Birdən əl atasan göbəyinə, sarılasan bir yatasan.

Xəstə Hasan mən ölüm bu sözdər dəyməzmi
dünya malına?
Yetik olasana halına, altın üzük düzdürəsən barmağına.
Toy tədarükü görəsən, hər əksikliyinə baxasan.
On iki batman cəmdəyini şarp üstünə salmıyasan.
(İ.A., səh.12)

D.D. variantında misralar arasında fərq belədir: 4-də “Bir yar ola, xəlvət otaq, sarıla bir yatasan”, 6-da misra yarımşıqdı “Danışdırasan, söylədəsən” yoxdur, 8-də “vəcehinə bir hicab atasan” - “vəcihinə bir licab atasan”, 11-də “hüsnün”-“köysün”, 12-də “Aşağıdan əl atasan köbəyinə, sarılasan bir yatasan. (səh.1)

YÜZDƏ BİR

Abu çeşmə göllərində sona da bir, qaz da bir.
Süsən sünbül, mor mənəvsə, bülbül ötər yazda bir.
Vaqif dərtədən xəbərdardı, gövhərin qiyməti yox.
Qul Qaranı, Qara Zülal, Aşıq Ömər sözdə bir.

Qurbanı haqq aşığıdır - daima xamnan sökər,
Dəstinə alıb qələmi, xətdinə bir xəstə çəkər.
Çöllü İsmayıl tacıdı, cannan qəsəvvət tökər.
Kərəm ki, yandı ataşa, od da birdi, köz də bir.

Molla Xəlis dəlalətdə içdi eşqin badasın.
Küfdadiya da verildi onnan da ziyadasın.
Urfanı dərya-ümmandı, keçmək olmaz adasın.
Aşıq Seyfi, Usta Polat, Dəli Tamo sazda bir.

İcmədim eşqin badasın, həm oxuyam, həm yazam.
Böylə getməz bu ürüzgar, həlbət gələr bir ayam.
Sənə min iki yüz on səkkiz, yoxdur tarixin sayam.
Çox aşxırlar gəldi, getdi, Xəstə Hasan yüzdə bir.

(İ.Ə., səh.1)

İ.A. variantında misralar arasında fərq belədir :1-də “gö-
lərində“-„çaylarında“, 2-də “ mor mənəvsə“-„tər bənövşə“, 3-
də „dərtədən xəbərdardı, gövhərin“-„hər dərdədən qanandı,
Gövhərin“, 4-də „Qul Qaranı, Qara Zülal“- „Qul Qarani qərəz
eylər“, 6-da „Dəstinə alıf qələmi“-„Çöllü Fidan qələm alıf“,
7-də „Çöllü İsmayıl tac idi“- „Qul İsmayıl baş tacıdı“, 8-də
“Aşıx Polad kamıl usda, Dəli Tamı sözdə bir“, 9-da „dəla-
lətdə“-„həvəs ilə“, 10,11,12-də „Küfdadi bir dəryadı keçmək

olmaz adasın, Urfanıyada verdiblər onnandan ziyadasını, Kə-rəm yandı eşq oduna, od da birdi, köz də bir“, 14-də „ürüzgar, həlbət gələr bir“-„zamana, vallah düzələcək“, 15-də „Min iki yüz on dörd sənə, tarixim yoxdur ki, sayam“, 16-da „Çox aşxılar“-„yüz min aşxı“(səh. 35-36)

M.T. variantında misralar arasında fərq belədir: 1-də “Abu çeşmə göllərində sona”- “Abu çeşmim göllərində ördək”, 4-də “Qara Zülal”- “qərəz eylər”. İkinci bənd **M.T.** variantında yoxdur. 9-da „Molla Xəlit xəyalətdən içib eşqin tasını“, 10-da „Küfdadiya da verildi“-„Ürhanıya qismət etdi“, 11-də „Urfanı dərya-ümmandı“-„Küfdadı bir dərin dərya“, 12-də „Aşiq Seyfi, Usta Polat“-„Aşx Polad kamil usta“, 13-də „İçmədim eşqin badasın“-„İçdim üşqin tasını“, 15-də „Min iki yüz qırx ikidi, tarixim yoxdu sayam“, 16-da „Çox aşxılar“-„Neçə aşxı“(səh.22)

T.Q. nəşri **İ.A.** variantıyla (səh. 249-250.) eynidir.

V.H. nəşrində misra fərqləri belədir: 3, 4-də “Vaqif hər dərdən qanandır, gövhərin qiyməti yox, Qul Qaranı qərəz eylər, Aşiq Ömər sözdə bir,” 10,11,12-də “Güftadiyə vermiş-dilər ondan da ziyadasın, Urfanı haqq aşığıdı, görmüşüh əda-sını, Usta Polat kamil usta, Dəli Tamo sazda bir,” 15-də “İli min iki yüz on dörd, hesab yox ki, sayam.” (səh.49)

E.A. nəşrinin **İ.Ə.** variantı ilə elə bir ciddi fərqi yoxdur. **E.A.** Gövhərini şəxs adı kimi Türkiyə orfoqrafiyasının qaydalarına uyğun Gövhər‘i kimi verir. İrfanının adını da Ürfanı kimi yazır.(səh.74.)

O.Ö. nəşrində iki bənd **İ.Ə.** variantı ilə eynidir, 3-cü bəndin son misrası belədir: „Aşiq Sefi, Dəli Tamo, Usta Polad sözdə bir“, son bəndin ilk misraları isə belədir: „İçmişəm eşqin gölündən həm oxuya, həm yazam, Sənə bin iki yüz doxsan, hesabı yox ki, sayam“(səh.11-12.)

Ş.M. nəşdində 3-cü misrada „qiyməti“-„əvəzi“, 10, 11-də „Güftadiya vermişdilər ondan ziyadəsini, Ürfanı haqq aşığıdır, keçilməz adasın.“(**səh.110.**)

M.Ç. dan toplanmış və nəşr edilmiş, saytlara qoyulmuş variant **İ.Ə.** yazıya alınmış variantdan iki misrası ilə fərqlənir: 11-də „Ufrani hak aşığıdır keçilmez nidasını“, 15-də „Yılı bin üç yüz on sekiz hesabı yok ki sayam“

S.Dündarın çap etdirdiyi variant **M.Ç** toplanmışla eynidir.

ALLAHIN ASTANINA

Həm kərimdən, həm alimdən, həm qüvvətli, həm də uca.
Gecə-gündüz könlüm istər, dilim eylər iltica.
Qapında bir ac doyduzasan, elə bir getdin Haca,
Cəbrayıl ki, vəhy gətirdi, “ay Rəsul, gəl sən Mehraca”
Xətəbin nişan verdi, Allahın aslanına.

Cimcimədən yol eyləyib, Qəhqəha kəmənd atan,
Məhəmməd Əli Mürsəlin Abu Talıbdır atan,
Gecə-gündüz cəng eyləyib qolunda qana batan,
Sayılı bərşdan qurtarıb, başın nəffara satan,
Yoxdur ki, sənin kimi ər, ərənnər meydanında.

Aşiq oldum, dünya gəzdim, doymadım dünyadan hələ.
Onun tər camalına cənnətdən alma gələ.
Almanın çarpa qılasan, əlində üzüm qala,
Bü dünya belə yaranıb, çoxların yola sala,
Gəl ey Xəstə Hasan, üz vurmagingan, çıx sofu damanına.

(İ. A., səh. 13)

M.T. variantında şeirin hər bəndi dörd misradır. 2-ci, 8-ci, 14-cü misralar yoxdur. Misra fərqləri isə belədir: 1-də „Həm alimdən, həm kərimdən, həm ulusan, həm uca“, 2-də „Cəbrayıl ki, vəh gətirdi“ - „Cabrayıl xavar gətirdi“, 4-də „Xətəbin“ - „Xatəmən“, 6-də „Cim-cimədən“ - „Göy çimənnən“, 9-da „başın nəffara satan“ - „çufuda başın satan“, 10-da „Yoxdur ki, sənin kimi ər“, - „Onnan qeyri gəlməyibdi“, 11-də „Bu dünyaya köç eyliyən bir gün də düşər yola“, 13-də „Almanı çarpara qılıb əlində üzüm dilə“, 15-ci „Xasan Hasan üz vurasan çıx Sofu damanına“ kimi verilib. **(səh.31)**

ƏYRİ

Bu gün mən bir pəri gördüm: yerir, yürür, gəzir əyri.
Tut yükünü, al bacını, qurma mənən bazar əyri.
Ovçusan ovun gözlə, qoymaginan təzər əyri.
O səvəfdən yaş gözümdə durmaz: gələr, axar əyri.
Sənəm əyri, sonam əyri, cəhənnəmdə yanam əyri.

Hər kimin dövləti çoxsa, bu dünya mənəm deyər,
Hər kimin dövləti azsa, çörəyini yavan yeyər,
Hər kimin dövləti yoxsa, ah-zar edər, ömür kecər,
O səvəfdən yaş gözündə durmaz: gələr, axar əyri.
Sənəm əyri, sonam əyri, cəhənnəmdə yanam əyri.

Gecələri çox uzundur: yata bilməm, yerim dardır.
Dönərəm o yan, bu yana, heç bilmirəm nə xəyaldır.
Mənə derlər Xəstə Hasan, sevdigin sox zülümkardır.
O səvəfdən yaş gözümdə durmaz: gələr, axar əyri.
Sənəm əyri, sonam əyri, cəhənnəmdə yanam əyri.

(V. H., səh.56-57)

DEY., M+L+R

QUL QARANIYLA XƏSTƏ HASANIN DEYİŞMƏSİ

BAX

Qul Qaranı:

Ey könül, oyan qəflətən o dəm bu dövrana bax.
Hər savax tezdən ərşə çəkilən ol karvana bax.
Göydə mahdı, yerdə murğu, onun ixtiyarı var,
Dünya heç kəsə qalmadı, hanı Süleymana bax.

Xəstə Hasan:

Bizi yoxdan var eyləyən ol qanrı Süleymana bax.
Abı, ataş, xaki, baddan xəlq olunan insana bax.
İnsan üçün layiq bildi cənnəti rizvanını.
Onun qəsdi-qərəzi olan ol məlun şeytana bax.

Qul Qaranı:

İbrahim ki, oğlunu apardı Ərəfətə,
Dedi: Ata, qolum bağla, sənə verrəm əziyyəti.
Xışmla bıçağı çəkdi ol Həcər-ül Əsfətə
Kim gətirdi, kim götürdü ol qoçu qurbana bax!

Xəstə Hasan:

Hax taladan nida gəldi, „İncil“ endi İsaya,
„Zabur“ Davuda verildi, „Abu Tövrat“ Musaya
Məhəməd durdu qıvlaya, Məryəm girdi kilisaya
Məhəmmədin hümmətinə oxunan Qurana bax!

Qul Qaranı:

Otuz iki fərz içində oxunanı bilməli,
Sayminə səcdə et də, həm salavat qılmalı,
Qaranı yüz yaşasa da, axır bir gün ölməli,
Bizi yoxdan var edənin yazdığı fərmana bax.

Xəstə Hasan:

Hasan deyər qiyamatda suru çalan kim oldu,
Əzrayıl ki, can alandı, onun canın kim aldı,
Gələndə ölüm bazarı, tarixlər tamam oldu,
Xudam qismət eləsə, beş əşrə Qurana bax.

(İ.A., səh.8)

V.H. nəşrində misra fərqləri belədir: 1-də “o dəm“-„bu dəm“, 2-də “Səhər-səhər asimana çəkilən ol karvana bax”, 4-də “Heç kimsəyə dünya qalmaz, hanı, Süleymana bax“, 5-də “tanrı“ -“qanı”, 6-da “xəlv olunan”- “yaratdı”, 7-də “Adəmi Havvası ilə sakın etdi cənnətə”, 10-da “Dedi: Baba, bağla qolum, səni sallam zəhmətə“, 11-də “Xışma gəldi çaldı sikkən, ol Həcər-ül Əsvətə“, son bənddə qəfiyə “kim olu, kim alı, tamam olu“ (**səh. 61-62**).

M.T. variantında misra fərqləri belədir: 2-də “Hər savax tezdən ərşə”-“Hər səhərdən asimana”, 4-də “Dünya heç kəsə qalmadı”- “Kimsəyə qalmadı bu dünya”, 5-də “eyləyən ol tanrı sübhana”- “edənin yazdığı fərmana”, 6-da “xəlv olunan”- “yaratdığı”, 7, 8-də “Adamı sakın eylədi cənnətin rizvanına, Onların qədi qərəzi bu ləin şeytana bax”, 9-da “apardı”- “gətirdi”, 10-da “Dedi: baba, bağla qolum, səni vermem əziyyəyə”, 13-də “taladan nida gəldi”-“buyurdu Cəbrailə”, 16-da “Qurana”- “fırqana”, 18, 19-da “Fəhmini əda edibən salatını qılmalı, Qul Qaranı min yaşasan axır məfda olmalı”, 21-də “Xəstə Hasan der: mənşər günü sur düdüyün kim çalar? ”,

23, 24-də “Dolandı canım baratı tarixim tamam olar, Hax taladan nəşib olan bir əşir Qurana bax”. (**səh.10**)

F.Ç. variantında misra fərqləri belədir: 1-də “Nə yatıfsan dəli könül, xudam bu dövrana bax”, 2-də **V.H.** nəşrilə eynidir, 3-də və 4-də “Dəryada mah, göydə muğru həp onun əmrindəyken. Fani dünya kimə qaldı, hanı Süleymana bax”, 5-də “tanrı” “bəni”, 6-da “xəlv olunan” “yaratdığı”, 7-də “ Adəm isə eylədi cənnəti rizvanına,” 8-də “ol ləin” - “ay bəyim bulay,” 9-da “apardı”- “götürdü,” 10-da “Dedi: qollarımı bağla səni vermiyim zəhmət”, 11-də “Xışmla” - “Xışnan”, “Əsfətə”-“nisbətə”, 12-də “göndərdi”- “gətirdi”, “gətirdi” -“götürdü”, 13-də “Hax buyurdu Cəbrayıla, “İncil” endi İsayaya”, 14-də “abu” - “dəxi”, 18-də “Fəhmini adəm edibnən salatını qılmadım”, 19-da “Qaranıyam, yüz yaşasax axır məftar olmalı”, 22-də “Xəstə deyer: ay aşix, suru kim çalar”, 23,24-də “Dolufdu ömrümün(dövrümün) baratı tarixlar tamam olar”, “Qadir Allah nəşib etsə bir arşın Qurana bax! “ (**səh.1-2**)

E.M. variantında misra fərqləri belədir: 1,2,3-də:”Ey Qarani, nə yatıfsan oyan bir dəli dövrana bax.Yerdə murğu, göydə mahu hamı onun əmrindədir, Qalmadı bu dünyada hanı Süleymana bax”, 5-də “ol qanrı Süleymana”- “o tanı sübhana”, 6-da “xəlv olunan”-“yaranan”, 7-də “Adəmi sakın eyləyif cənnəti rizvanına”, 8-də “məlvun”-“ləyin”, 9, 10-da “İbrahim İsmayılı götürdü Ərəfətə, Qollarını bağlayıb onu saldı zəhmətə”, 11-də “Xışmla bıçağı çəkdi”- “Xışma gəldi sikkə çəkdi”,12-də “Kim göndərdi, kim gətirdi qoç-quzu qurbana bax!”, 13-də “Hax taladan nida gəldi”-“Hax buyurdu Cəbrayıla”, 14-də “abu”-“taki”, 15-də “Məryəm girdi kilisaya”-“uruxban girdi Musayə kilsayə, 16-da “Məhəmməd şəriətində oxunan firqata bax”, 17, 18-də “Bir igid yaxşı oxusa Haqqı yaxın bilməli, Salatını yad edibən iltəkini qılmalı”, 19-da “Qaranı yüz yaşasa da”- “Ey Qaranı, yüz yaşasan”, 21, 22, 23, 24-də “Pir əlindən badə içdim Haqqı yaxın bilirəm, Hifdimdə əzbər etdi vaxt tımı

qılıram, Gəl biçarə Xəstə Həsən....., Hər vaxt göməyimdir o Şahimərdan mənim”. (səh.3-4.)

E.A. nəşrində yazılıb : “Şenlik dayısı İbrahimle Tiflise yapıqları bir gezide Borçalının Kasımlı köyünə gələrək Samed bey adındakı bir ağanın evinə müsafir olurlar. Aşıqlara, aşiq meclislerine çox meraklı olan Samed bey Tiflisin böyük aşığı Abbası çağirtaraq kendi evində Şenliklə dəyişdirir“ .

Deişmədə Aşıq Abbas Qul Qaranının Xəstə Hasanla qaşılasmada dediği bağlamayı oxuyur və Şenlik də bağlamayı açır. **E.A** nəşrində Qul Qaranının bağlaması belədir :

Ey könül, uyan, qafletten sohbete bak, deme bak.
Her seherde asumana çəkilen ol karvana bak.
Deryada mahi, gökte murğu, onun emrinde iken,
Kalmadı bu dünya bakı hanı Süleymana bak.

İbrahim ki, İsmayılı götürdü Arafata.
Dedi: baba qolum bağla, seni koymam eziyyete.
Qeyze geldi bıçak vurdu ol Hecer-ül Esvede
Kim getirdi, kim götürdü ol koçu, kurbana bak!

Otuz iki farz içinde okunanı bilmeli,
Sevmine secde eyleyip hem namazın qılmalı,
Qul Qaranı yüz yaşasa axır mevt olmalı,
Bizi yoxdan var edənin yazdığı fərmana bak.

(səh. 78-79)

Ş.M. nəşrində dördüncü bənd belədir:
Haqq buyurdu Cəbrailə, „İncil“ endi İsaya,
„Zabur“ Davuda dəxi, „Tövrat“ da Musaya,
Məhəməd durdu qıbləyə, onlar girdi kilisaya,
Məhəmmədin hümmətinə oxunan Qurana bax!

(səh.163.)

QARA HEY!

Qul Qaranı:

Əlifba içində, hərf arasında,
Bir xədd gördüm çəkiliydi qara¹³ hey!
Mən əzizinəm, qara hey!
Qış gəldi bax, qara hey!
Qaradan boyax olmaz,
Boyanıydı qara, hey!
Namərd seyraquvun bafası olmaz,
Dolanar dünyanı üzü qara hey!

Xəstə Hasan:

Deyillər ki, bu dünya beş gündü.
Mən bilirəm, beş günü də qara, hey!
Mən əzizinəm qara, hey!
Oxu dərsin qara, hey!
Əzəindən kim çalıfıdı,
Ağ üstünə qara, hey?!
Sağlıx xəbərimi yara versələr,
Dost sevinər, düşmən geyər qara hey!

Qul Qaranı:

Üstümüzdə Kərəm kanı bir dura.
Dəvət eylə, dost minsin bir dura.
Mən əzizinəm bir dura,
Bir yeriyyə, bir dura.

¹³ Burada qərəm, həmişə anlamında

Sərraf odur dür seçə
Qiymət vura bir düra.
Əliyyən Mürtəza mindi bir dura.
Qabağında sarvanıydı qara hey!

Xəstə Hasan

Xəstə düşdüm, döşək üstə dər saldım.
Cəfa çəkdim dünya üçün dər saldım.
Mən əzizinəm dər aldım.
Eşiyinə dər saldım.
Eşitdim seyraquv gəlir,
Onun üçün dər aldım.
Əqli kamil ustadan dər aldım.
Oxumuşam əlif, əbcət, qara hey!

Qul Qaranı:

Haqq əmr etdi canlı-cinli yaransın.
Əyyub sağlığında gördü yarasın.
Mən əzizinəm, yarı sin.
Yarı mimdi, yarı sin.
Cismim ataş albdı,
Qırağında yar isin.
Qaranı der: şavaatçı, ya Rəsul,
Cünahkarlar gələr üzü qara hey!

Xəstə Hasan:

Sizlərdə qaydadı yara deməzlər,
Yarın sirrin yara deməzlər?
Əzizim yara deməzlər,
Yarı yara deməzlər,

Axır həsrət ölərəm,
Dərdi yara deməzlər.
Xəstənin dərmini yara deməzlər,
Görər məzarımı, geyər qara hey!(İ.Ə., səh.2)

İ.A. variantındakı misra fərqləri belədir: 2-də “O nədir ki, yazılıfdı qara hey?!” , 3,4,5,6, 7, 8-də “Eləmi, arasında, Mən aşığam arasında, Ölsəm məzarım qazın, O ağ məmən arasında, Seyrağubu gördüm dostun bağında, Sifəti ilə, qismət ilə, qara hey!”, 9-da “Deyillər bu dünya”-“Mən deyirəm bu dünya”, 13, 14-də “Seyrağubu görmüşəm, Sufat ilə qamətin qara hey!, 15-də “yara versələr” -“getsə dost yanına”, 17, 18-də “İnsan odur qiymət qoya, bir dura, Hörmət etdim izzət ilə bir dura”, 21, 22, 23-də “Alim ona deyərəm, Qiymət qoya bir dura, Əliyi mindirdilər Döldülə”, 25-də “Qaranıyam, heç bilmirəm çarasın”, 29, 30, 31, 32-də “Cəsəd od alif yandı, Ətrafında gəl isin, On bir övladıyla ya Şahi Mərdan, İmdad eylə heç olmasın qara hey”, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40-da “Bayqu məskən salıb, yara deməzlər, Leylidən Məjlumdur yara deməzlər, Aşix, yara deməzlər, Sirri yara deməzlər, Sizlərdə necə qaydadı, Dərdə çara deməzlər, Axır həsrət ölləm yara deməzlər, Baxarsan ki, məzarımdı qara hey!”(səh. 9-10.)

M.T. variantındakı misra fərqləri belədir: 1-də “Əlifba”-“Əlif be“, 2-də “Bir xədd”-“nəsnə“, bənddəki çıxğa belədir: “Mən əlif arasında, Mim əlif arasında, Dedim : ay qız, mən ölsəm, Qaz məmən arasında“, 7 və 8 isə belədir “^{Seyrağubu} gördüm dostun bağında, Cəsətilə, qamətilə, qara hey!“, 9-da “Mənə dellər fani dünya beş gündü“, 12-də “dərsin”-“hərfin“, 15-də “Əgər dostə getsə sağlıq sədəmiz“, 18-də “Bir yeriyyə, bir əylənə, bir dura“, 23-də “Alıyı ki mindirdilər Döldülə“, 25-də “dər”-“tər“, 26-da “dünya üçün”-“dünyada“, 33-də “İki cansız bir cannıdan yarısın“, 39, 40-da “Gəndi qazi, şafağatçı

ya Rəsul, İzzət dilər mənşər günü qara hey!“, son bənd isə belədir: “Bayqu məskan salmış, yara deməzdr, Bu zəvvə dərdimə çarə, deməzdr, Əzizim, yara deməzdr, Dərdi yara deməzdr, Bilmerəm bu nə adətdi, Dərdə çarə deməzdr, Xastanın öldüğün yara deməzdr, Birdən görər məzarımdı, qara hey!”(səh.12-13)

V.H. nəşrindəki misra fərqləri belədir: çığalarda “əzizi-nəm”-“aşığam”, 3, 4, 5, 6, 7, 8, “Mən aşığ arasında, Mim əlif arasında, Dedim məzarım qazdır, öləndə sin arasında, Seyraquvu gördüm dostun bağında, qamətilə, sifətilə, qara hey!”, 9-da “Deyillər ki”-“Aləm bilir”, 10-da “beş günü”- “hər beşi”, 13-də “çalıfdı”-“çəkib”, 18-də “Qadir sübhan nicat verdi bir dura”, 21-də “dür”-“zər”, 23-də “Əlini də mindirdilər Döldülə”, 24-də “Qabağında sarvanıydı”- “Sarvanıydı qabağında”, 25 və 26 misraların yerləri dəyişikdir, 28-də “Eşiyinə”-“həqiqətdən”, 29-da “Eşitdim”-“bildim”, 31-da “Əqli kamil”-“əhli-mərifət bir“, 33-də “İki canlı bir cansızdan yarisın”, 34-də “sağlığında gördü”- “gördü sağlığında“, 35-də “Mən əzizinəm”-“Qaranıyam”, 37-də “Cismim ataş albdı”-“Cismimə atəş düşüb”, 38-də “Qırağında”-“kənarında”, 39-da “Qaranı der”- “Gəldi qazı”, 40-da “Ərəsətdə izzət dilər qara hey”, 41-də “Sizlərdə qaydadı”- “Xəstə Hasan dərdi”, 42-də “bağrım başın həsrət yara, deməzdr”, 44-də “Yarı”-“könlüm”, 45-də “Sizlərdə nə qaydadı”, 47-də “Axır həsrət ölləm yara deməzdr” 48-də “məzarımı”-“qəbrimi”.(səh.58-60)

E.M. variantındakı misra fərqləri belədir: 2-də “xədd”-“hərif“, 3, 4, 5,6,7, 8-də “Mən aşıq arasında, Mim əlif arasında, Mən öləndə məzarım, qaz sinən arasında, Seyrağıbı gördüm dostun bağında, Tamamıyla, sufatıyla qara hey”, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16-da “Mən bilirəm, bu dünya beş gündür, Aləm bilir beş günü də qara hey, Mən aşıqəm qara hey, Oxu dərsin qara hey, Əvvəl ağ üstünə, Kim çəkifdi qara hey”, 20, 23, 24, 25-də “Bir yeriye, bir əylənə, bir dura, Sərraf odu zər

seçə, Qiymət qoya bir dü-rə, Əliyi ki, mindirdilər bir dura”, 34-də “İki canlı bir cansızdan yaransın”, 35-də “Qaranıyam yarı sin”, 37, 38, 39, 40-da “Cəsədimə bir od saldın, Kəna-rında yar isin, Kəndi qazı şəfaətçi ya Rəsul, Ərəsətdə izzətinlə qara hey”, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48-də “Xəstənin dər-dini yara deməzdər, Bayqu məskən salıb yara deməzlər, Aşıq yara de-məzlər, Sirri yara deməzlər, Sizzərdə nə qaydadı, Axır həsrət ölləm yara deməzdər, Yar gəlib görsə məzarımı qara hey”. Şeirdə 21, 22-ci misralar yoxdu. **(səh.6-7)**

VER XAVAR

Qul Qaranı:

Əylən uşax, xavar alem : o kimlərdi ver xavar.
Səkkiz cənnəti əzizi, o kimlərdi ver xavar?
O kimiydi on iki yaşında getdi girdi cənnətə,
Hansı bağa su verildi, o bir kannan ver xavar.

Xasta Hasan:

Əylən usdad, xavar verem: o bağmannan al xavar.
Səkkiz cənnət əzizi, o rizvannan al xavar.
İdris peyğəmbər on iki yaşında getdi girdi cənnətə,
Doqquz ay ana rəhnində o bir kannan al xavar.

Qul Qaranı UƏ

Diçl

Xasta Hasan:

Günəş kimi şölə verən cənnətdə Tub ağacının şövləsidi,
Canı yoxdu, qanı yoxdu, ol Musanın hasasıdı,
Kəndi sarı, səlbi qara ol Salehin dəvəsidi.
Bir qayadan xalq olundu, o bir kannan al xavar.

Qul Qaranı:

O kimiydi, anaynan buldu biri-birini?
O kimiydi, kəndi əlinnən kəndi kəsər sərini?
Atasız gəldi dünyaya, əmdi ana şirini,
Bilsək nədən xalq olundu, o bir kannan ver xavar.

Xasta Hasan:

Xasta Hasan, anaynan buldu biri birini,
Əzrayıldı, kəndi əlinnən kəndi kəsər sərini,
Atasız gəldi dünyaya, əmdi Məryam şirini,
İsa ruhdan xalq olundu, o bir kannan al xavar.

(M. T., səh. 13-14)

V.H. nəşrindəki misra fərqləri belədir: 1-də “Bizi yoxdan var eliyən ol sübhandan ver xəbər”, 2-də “o kimlərdi”- “o qılmannan”, 3-də “O kimdi ki, hüllə biçir insanın sufatına”, 4-də “Qoqquz bağa su bağlayan o bağbandan ver xəbər”, 5-də “Bizi yoxdan var eyləyən ol sübhannan al xəbər”, 6-da “o rizvannan”- “o qılman”, 7, 8-də “O İdrisdi hüllə çəkir insanın sufatına, Doqquz bağa su bağlayan o bağmannan al xəbər”, 9-da “din əzizdi sən də tutsan”- “haqdı ki, mən tutmuşam”, 10-da “Əzəl başdan kim”- “Əngiddə kimlər gördü”, 12-də “Məkanın bul məskəmində”- “Arayıb məkanı bulan”, 13, 14, 15-də, “Məhəmməd dini haqdı, mən tutmuşam o dini, Qabil öldürdü Habili, gördü Əzrayıl zəhmimi, Həzrət Yunus iki yol

gördü ana rəhnini”, 16-da “dərya, məskanı”-“ümman məkanı”, 5 və 6-cı bəndlər yoxdur. 7 və 8-ci bəndlər isə belədir:

Qul Qaranı:

Qaranı der söylə, kimlər buldu biri-birini?
Kimiydi kəndi əliynən kəndi kəsər sərini?
O kimdi atasız gəldi, əmdi ana şirini,
O ki, nədən xalq olundu, ol divannan ver xəbər.

Xəstə Hasan:

Hasan der, Adəmnən Havva buldu biri birini,
Əzrayıl kəndi əliynən kəndi kəsər sərini,
Həzrət İsa atasızdı, əmdi ana şirini,
O ki, nurdan xalq olundu ol divannan al xəbər.

(səh.63-64.)

İ.A. Şeirin vəznı, hecası, hətta bəzi yerlərdə qafiyəsi də pozuqdur. Buna görə də fərq çox olduğundan şeiri bütöv veririk:

Qul Qaranı:

Səndən xəbər alım, ay kamil usdad,
Ol rizvanından ver mənə xəbər.
Sevimlidi səkkiz cənnət əzizi,
O bir candan ver mənə xəbər.
On iki yaşında oldu cənnətdə,
Doqquz bağa su verdi
.....
O gözəl bağbandan indi ver xəbər.

Xəstə Hasan:

Al cavabın deyim, ay kamil usdad,
O rizvandan al xəbər.
Sevimlidi səkkiz cənnət əzizi,
O bir candan al xəbər.

İdris peyğəmbər oldu cənnətdə,
Doqquz ay olubdu ana qarnında.

.....
O gözəl bağbandan indi al xəbər.

Aldı Qaranı:

Dinlərdən hansı din ucadı ki, sən tutasan o dini.
Bu dünyada əvvəla kimlər gördü Əzrayılın cəngini.
Kəndi sarı, səlvi qara, o da kimin dəvəsi de onunu.
De görək nədən xəlq olundu, bir o candan verginən xəbər.

Aldı Xəstə Hasan:

Əvvəl Allahdı, dində Məhəmməd, mən də tutaram o dini.
(ləntdə pozuqluq olduğundan deyişmənin son misralarını
köçürə bilməmişəm). (səh.10-11)

E.M. variantında misra fərqləri belədir: 1-də “Bizi yoxdan var eyləyən ol sübhannan ver xəbər“, 3-də “O kim idi hüllə biçif insanın sufatına“, 4-də “Doqquz bağa su bağlayan o bağmannon ver xəbər“, 5-də “Bizi yoxdan var eyləyən o sübhannan ol xəbər“, 6-da “rızvannan al”- “qılmannon ol“, 7, 8-də “İdrisdir hüllə biçir insanın sifətinə, Doqquz bağa su bağlayan o bağmandan ol xəbər“, 9-da “Dinlərdən hansı əzizdi mən tutam adını“, 10-da “Əzəl başdan“-”əngifdidə“, 12-də “Məkanı bu məkanın bil o bir cannan ver xəbər“, 13-də “Dinlərdən Məhəmməd dini əzizdi mən də tutmuşam o dini“, 14-də “Habil vurdu Qabil öldü”-“Qabil öldürdü Habil“, 15-də “Həzrət Yunus iki yol gördü ana rəhnini“, 16-da “Məkanı umman məkanı canna ol xəbər“, 17, 18, 19, 20-də “Qaranı ana ilə buldu biri-birini, O kim idi atasız gəldi dünyaya əmdi ana şirini, O ki, nədən xəlq olunub, o divandan ver xəbər“, 21, 22, 23, 24-də “Xəstə Həsən ana ilə buldu biri birini, Əzrail kəndi əliylə kəndi kəsdi sərini, Həzrət İsa atasız gəldi dünyaya, O ki, nurdan xəlq olundub, o divandan ver xəbər”. (səh.4-5)

SƏKKİZ¹⁴

Qul Qaranı:

Harda bir ağac var, de adı nədi?
Nədən kök atıb da beçəsi neçə?
Neçə min budaqdı, neçə min yarpaq?
O budaq üstündə meyvəsi neçə?

Xəstə Hasan:

Cənnətdədi ağac, adı Tubadı,
Nurdan boy atıbdı, beçəsi səkkiz.
Beş min budağı var, on min yarpağı,
O budaq üstündə meyvəsi səkkiz.

Qul Qaranı:

Şirin canım qurban ola o cana,
Bir arif istərəm, mətləbi qana,
Yeridim yetişdim neçə bağbana,
Bağbanı kim idi, bağçası neçə?

Xəstə Hasan:

Mən deyirəm canım qurban o cana,
Nə var ki, burada ariflər qana,
Getdim çatdım Hasan, Söyün bağbana,
Bağbanı onlardı, bağçası səkkiz.

Qul Qaranı:

Qaranı dərđini kimə söyləsin,

¹⁴ Şeirin ilk bəndləri yoxdur.

Bir aşiq istərəmbəyan eyləsin,
Neçə dəmxanadı tərif eyləsin,
Nədən qapısı var, otağı neçə?

Xəstə Hasan:

Qaranı dərdini mənə söyləsin,
Xəstə Hasan bir-bir bəyan eyləsin,
Cənnət dəmxanasın tərif eyləsin,
Zəbərcatdan qapı, otağı səkkiz.

(V.H., səh. 65-66)

XƏSTƏ HASANIN USTA POLADLA DEYİŞMƏSİ

OYNASIN

Usta Polad:

Bir mələk paltarı geyən yengələr,
Gətirin əyaxda gəzən oynasın.
Kərəm kimi məni saldı odlara,
Dərdimə bir dərman yazan oynasın.

Xasta Hasan:

Bir mələk paltarı geyən yengələr,
Gətirin daldadan baxan oynasın.
Yanağı bəcəstan, kəndi gülüstan,
Bağrımın başında süzən oynasın.

Usta Polad:

Əyninə geyifdi zər mintənəni,
Daha bəyəmiyir heç kimsənəni,
Əlində tutuyor altın tənəni,
Ağ buxağ altına düzən oynasın.

Xasta Hasan:

Pəri tək geyinib, huri tək gəzər,
Aşnasın görəndə gözlərin süzər,
Tər lan tək ötüşər, sona tək süzər,
Ağ əllərə xına yaxan oynasın.

Usta Polad:

Könlüm quşu heç enməzdə havadan,

Mən Poladı unutmayın duvadən,
Şux məmələr baş verifdir yaxadən,
Ömrümün binasın pozan oynasın.

Xasta Hasan:

Oldürün Xasdeyi, verin yarını,
Almayın ahını intizarını,
Alın əldən küllü varını,

Q12.48 Tsun 36er Tpa (0.000) Ka (0.000) T-0.320.428 akm 08 TD 14.0

VERƏR

Usta Polad:

Eşid sözlərimi, ay cavan aşix,
Bu məclisə gələn başı-can verər.
İfdida eyləyif sən verərsən cavaf,
Məclis əhli sənə xoş nişan verər.

Xəstə Hasan:

Al cavabın deyim, ay kamil usdad,
Mənə dərsi ol Şahi Mərdan verər.
Bir zərbə göstərəm ürüzgarına,
Gözlərin yaş yerinə qan verər.

Usta Polad:

O nədir ki, gedər, gəzər izi yox,
O nədir ki, söhbəti var, sözü yox,
O nədir ki, cəsədi var, gözü yox,
Nəyi gələr ölkəmizə şan verər?

Xəstə Hasan:

O balıxdı, gedər gəzər izi yox,
O yalandı, söhbəti var, sözü yox,
Oruc, namaz cəsədi var, gözü yox,
Adı gələr ölkəmizə şan verər.

Usta Polad:

O kimdir ki, ilqarında durmadı?
O kimdir ki, zövqü-səfa sürmədi?

O kimdi ki, üç ay ömrə varmadı?
Öz kəfənin özgələlərə don verər.

Xəstə Hasan:

Harın, Qorun ilqarında durmadı.
O, qatırdı zövqü-səfa sürmədi.
İpək qurdu üç ay ömrə varmadı,
Öz kəfənin özgələlərə don verər.

Usta Polad:

O nədir ki, suya girər islanmaz?
O nədir ki, sudan çıxar paslanmaz?
O nədir ətin kəssən səslənməz?
O kimdir ki cansızlara can verər?

Xəstə Hasan:

O günəşdi suya girər islanmaz,
O altundu su altında paslanmaz,
O məftədir ətin kəssən səslənməz.
Haxdan əmir gəlsə, ona can verər.

Usta Polad:

Aşır Polad bu sözlərdə usdadı,
Həm ustadı, zarıncıdı, xəstədi.
Yerin altda sular nəyin üstədi?
Nəyin üstə durar, nəyə san verər?

Xəstə Hasan:

Xəstə Hasan bu sözlərə ustadı,
Həm ustadı, zarıncıdı, xəstədi.

Yerin altı sudur, hava üstədi,
Hava üstə durub haqqa san verər.(İ.A., səh. 20)

M.T. variantında 1 və 2-ci bəndlər yoxdur. 4, 5, 6-cı “O nədir ki, cəsədi var, gözü yox, O nədir ki, heç hesabda sözü yox, Baxar olmaz doğruluğa yön verər?”. 26-da “Həm ustadı, zarıncıdı, xəstədi” sualına 30-da “O loğmandı, zarıncıdı, xəstədi” cavabı verilir. 29-da “Nədən qərar aler, nəyə yön verər?”, 31-də “sular nəyin”- “o su rüzgar”, 32-də “Haxdan əmir gəlsə, ona yön verer”. (səh.42)

T.Q. nəşri demək olar ki, **İ.A.** variantıyla eynidir. Yalnız 7 və 8-ci bəndlər yoxdur. (səh.355-356)

V.H. nəşri demək olar ki, **İ.A.** variant və **T.Q.** nəşrilə eynidir. Orada da 7 və 8-ci bəndlər yoxdur. (səh.71-72)

İSTƏRƏM

Xəstə Hasan:

Başına mən dönüm, ay kamil ustad,
Canım ustad, səndən bir söz istərəm.
Nə belə durubsan o qəmli yasda,
Canım usta, səndən bir söz istərəm.

Usta Polad:

Al cavabın deyim, ay cavan aşıx,
İstəsən sözünə cavab verərəm.
Nə bir qəmdəyəm, nə də bir yasda,
İstəsən sözünə cavab verərəm.

Xəstə Hasan:

Kimin hümmətişən, kimin qulusan?
Xeyrini, şərini kimdən bilisən?
Kimin məssəvində namaz qılısan?
Canım usta, səndən bir söz istərəm.

Usta Polad:

Məhəmməd hümməti, haqqın quluyam,
Xeyrimi, şərimi ondan bilirəm.
İslam məssəvində namaz qılıram.
İstəsən sözünə cavab verərəm.

Xəstə Hasan:

Bir ilin namazı neçə ürkətdi?
Neçəsi fəzldi, neçə sünnətdi?

Neçə iddahədi, neçə qamətdi?
Canım usta, səndən bir söz istərəm.

A"lx Polad!n dediyi b nd yoxdur

Xəstə Hasan:

Xəstə deyər bu sözləri açasan,
Ağıllısan, ya dəlisən, necəsən?
Yol gəzirsən bu məclisdən qaçasan,
Canım usta, səndən bir söz istərəm.

(İ.A., səh. 21-22)

M.T. variantında birinci və ikinci bəndlər yoxdur. “Canım usta, səndən bir söz istərəm”-“Söylə, usta, səndən bir söz istərəm”, son bənddəki “gəzəsən”-“axtarırsan”, “Canım”-“Gətir canım” kimidir.(səh. 42-43)

T.Q. nəşri **İ.A.** variantıyla eynidir. Yalnız “İstəsən sözüne cavab verərəm” misralar “Ver sual, al cavabı deyirəm” əvəzlənib. (səh. 356-357)

V.H. nəşri **İ.A.** variantıyla demək olar ki, eynidir. “Canım usta, səndən bir söz istərəm”- “Canım usta, sözdərimə cavav ver” şəkilində, 3-cü misra “Niyə qəmlənifsən, qalıfsan yasında”, 6 və 8-ci misralar “Ver sual, al cavabı deyirəm” kimidir. (səh.73-74)

XƏSTƏ HASANIN İRFANI İLƏ DEYİŞMƏSİ

DÖRTDÜ, DÖRD

İrfani:

Aradım, yoxladım könül şəhrini,
Gördüm bu könlümdə yenə dörd qardı.
O dördün birini qaldırdım atdım,
Baxdım gerisində yenə dörd qaldı.

Xəstə Hasan:

Ol yaradan bu dünyanı xəlq etdi,
Nişangahı dörd qıvladı, dörtdü, dörd.
Yoxdan var eylədi cəmi insanı,
Abı, ataş, xani, baddı dörtdü, dörd.

İrfani:

Oxudum, oxudum mətləbə çatdım,
Bir bəzirgan tafdım yarısını satdım.
İndi də o dördün ikisin atdım,
Yenə baxdım gerisində dörd qaldı.

Xəstə Hasan:

Yoxdan var eylədi cümlə aləmi,
Endi fəriştələr, çəkdi qələmi,
Məhəmmədə gəldi haqqın salamı,
«İncil», «Tövrət», «Zabur», «Quran» dörtdü, dörd.

İrfani:

İrfani deyər bu sözləri alana,
Eyvallahım var təcnişi bilənə,
Üçünü atdım, birini aldım qələmə,
Dörtədən dörd tulladım yenə dörd qaldı.

Xəstə Hasan:

Dövr edər bu dünya dönər, ha dönər,
Bir gün olar çıra bəndindən sönər.
Xəstə Hasan sinənə Əzrayıl qonar,
Dörd kimsə aparar, yenə dördü, dörd.

(İ.A., səh.33-35.)

M.T. variantında dördü dörd əvəzinə “çar qaldı” işlədilir. Bu da bəzən vəznə pozur. Başqa misralardakı fərqlər isə belədir: 5-də “Qadır mövlam xəlq eylədi cahanı”, 7-də “Dörd nəsnədən xəlq eylədi Adamı”, 9-da “mətləbi” -“dərslərə”, 10-da “təpdim”- “buldum”, 11-də “İndi də” -“qaldırdım”, 12-də “Baxdım çar altında gənə çar qaldı”, 13-də “Qadir Allah xəlq eylədi aləmi”, 15-də “Göydən endi Haqqın o dörd kəlamı”, 18-də “Usda derəm bu sözdəri qanana”, 20-də 12-ci misra təkrarlanır, 21-də “Bu fanı dünyadır dönər ha dönər”, 22-də “çıra bəndindən sönər” -“Haqqın qəndili sönər”, 24-də “Götürər dörd kimsənə çardı çar”. (səh.35.)

T.Q. nəşrindəki misra fərqləri belədir: 5-də “Yaradan yaradif cümlə cahanı”, 7-də “Salamat çəkiliş qurdu dünyanı”, 8-də “baddı”-“bad da”, 9-da “çatdım”- “yetdim”, 12-də “Yenə baxdım”-“ baxdım”, 13-də “Yox bir yerdən xəlq elədi insanı”, 14-də “Endi fəriştələr”- “məleykələr endi”, 18-də “təcnişi”-“bu işləri”, 20-də “Baxdım guşəsində gənə dörd qaldı”, 24-də “Xəstə Hasan”-“Ay Xəstə”.(səh.348-349.)

V.H. nəşri **T.Q.** nəşrilə eynidir. (səh.67-68.)

XASTA HASANIN AŞIQ SEFİLİ İLƏ DEYİŞMƏSİ

GƏRƏK

Aşıq Sefili

Əglən, usdam, səndən xəvər alayım,
Yarın mənşər günü nə demək gərək?!
Orucun tutmayan, namaz qılmayan,
Haqqın divanında nə demək gərək?!

Xasta Hasan

Göylər para-para oldu, yerə töküldü,
Günahgar quluna Məhəmməd gərək.
Gənə eşqin dəryasında söküldü,
Yarın, məhşər günü şafaqat gərək!

Aşıq Sefili

Məhsum kimi dərin çəksə daraya,
Təbibsən, ilac eylə yaraya.
Savaxdan bir meyit düşsə araya,
Molla bulunmasa nə demək gərək?!

Xasta Hasan

Ürəgim yaradı, cigərim oxlar,
Kədərım artıb da, dərdim çoxlar,
Əhli kamil sözün bəndini yoxlar,
Fərz ilə sünnət salavat gərək!

Aşıq Sefili

Sefilim də dəriyalara dalanda,

Yel qaldırıb, mah camalı solanda,
Əzrail döşünə pəncə çalanda,
Dillər fəndə gələr, nə demək gərək?!

Xasta Hasan

O qanatsız uçan kəsik başıydı,
Sələtlə Ərasət öz qardaşıydı.
Əzrayılı bilmiyənnər naşıydı,
Xastasan der: salavat gərək! **(M.T., səh. 37)**

***VALEH HACILAR N+, R.ND+ “M1XT+LIF
,E.RL+RD+N PAR3ALAR” BA, LI5I ALTINDA
VER.L+NL+R***

CANIM

Payız dədəm, qış qardaşım, yaz baçım,
Deyirəm dəm ola yayılan canım.
Açmadım bədənım eldən ayıfdı,
Çıxıf tənəşürə yayılan canım.

(səh.75.)

LAZIMDI

Hər gördüyün kəsi insanımı sandın,
İnsanda bir təmiz maya lazımdı.
Bir insanda əsil astar olmasa,
Onu qonuşdurmaq nəyə lazımdı.

(səh. 76.)

* * *

Mərd əlindən şillə yedim qəm deyil,
Namərdin dilindən kəm yaramız var.
Mən mərdi xoş dedim, fələk namərdi,
Düşdük bir davaya məhkəməmiz var.

(səh.77.)

Bu parçaları V.Hacılat Muş-Bulanık qarapapaqlarının
www.bulaniksevdasi.com saytıdan götürülmüşdür.

ŞEİRLƏRİNİN YARANMASI HAQQINDA SÖHBƏTLƏR

Aşıq İsgəndər Ağbabalıdan toplanmış variantlarar və onun Aşıq İlyas Dadaşovun söylədiyi variantla fərqi.

XƏSTƏ HASANNAN QARANININ DEYİŞMƏSİ

Xəstə Hasanın bığ yeri yenicə tərliyiirdi. İl pis gəldi, qütlıq oldu. Dolu tüşdü, çörək az oldu. Xəstə Hasanın atası İskəndər kişi Qarxanlı Nağı bəydən 10 put da sələm verməklə 50 put buğda aldı. O ilin qışını birtəhər başa vurdular. Yaz gəldi, İskəndər kişi gördü yox, balam, əkin-biçinlə nə ailəsinin qış urzusunu yığa bilər, nə də borcunu verə bilər.

Odur ki, muzdurluq etmək fikrinə düşdü. Oğlu Hasan dedi: «Oğul, gəl hərəməz bir yerdə işləyək. Bəlkə Nağı bəyin borcunu verib, özümüzə də bir gün ağılıya bildik». Ata, oğul ikisi də gəldilər Xavet kəndinə.

Hasana demişdi: «A bala, çörəyi hələ bişirməmişəm. Get danaları otarmağa, çörək bişən kimi uşaxlardan göndərərəm».

Gün günortadan dönmüşdü. Çörək gətirən hələ yoxuydu. Günortanın istisində danalar böyükləklənib hərəsi bir tərəfə qaşmışdı. Hasanda təqət qalmamışdı danları qaytarıf bir yerə yığsın.

Hasan bir də baxdı ki, bir kişi yedəyində at dərənin qasından çıxdı. Ona çatanda salam verif dedi:

– A bala, burada neyliyirsən?

Hasan dedi:

– Dana otarıram.

Kişi dedi:

– Bəs hanı danalar?

Hasan dedi:

– Qaçdılar kəndə tərəf. Mən də qaytarammadım. Ona görə ki, acam.

Onda kişi Hasana bir istəkan qara torpaq verib dedi:

– Ye, xurmadı!

Kişi gedəndən sonra Hasan baxdı onun verdiyi pay elə şirindi. Hamısını yedi. Gedib bir bululun altda yatdı.

Gün döndü, axşam oldu. El gördü danalar günortadan gəlif, ama axşam oluf Hasan gəlmeyif. Başdadılar axtarmağa. Tapa bilmədilər. Səhərisi yenə özü axtardılar, tapa bilmədilər. Ata-anasına xəbər göndərdilər ki, oğlunuz itif.

Ata-anası də gəlif Hasanı nə qədər axtardı, tapa bilmədi. Gəlif yenə Hasana axırıncı dəfə çörək verməli olan qarıdan xəvər aldılar. Qarı da necə vardı eləcə danışdı.

Üç günüydü Hasan yoxa çıxmışdı. Çoxu əlini üzsə də ata-anası hələ də oğullarını tapmaq ümidiylə dağı-daşı axtardı. Haman qarı ki, axırıncı kərə Hasana çörək verməliydı, getmişdi

çöldə otunu yığmağa. Gördü bululu uçuf. Ot yerə dağılıf. İstədi otu komalıyif bululu düzəltsin, dırmıx ağır bir şeyə toxundu. Qarı gördü Hasan bululda yatıf. Oyardıf kəndə gətirdi.

Ata-anasının dalınca muştuluqçu göndərdi. Ata-anası, hamı xəbər aldı:

– A Hasan, niyə bululda yatıfsan? Kəndə gəlmıyifsən?

Hasan dedi:

Xəstələnmişdim, kəndə gəlməyə halım olmadı.

Haman vaxtdan adım qaldı Xəstə Hasan.

İskəndər kişi Hasanı evə gətirdi. Dedi:

– Oğul, cəhənnəmə - gora, birtəhər dolanıraq. Bəyin borcunu da düzəldib verərik. Gəl daha daniya getmə.

Hasan razı qalmadı. Özünə bir köhnə saz aldırdı, çöldə darıxmasın. Yenə Xavetin danasına getdi.

Ay dolanıf, gün keçirdi. Hasan da çöldə dana otaranda darıxmasın deyə sazını dısqıldadırdı. Bir gün gəlinnər-qızdar çayda paltar yuyurmuşlar. Hasan da danaları suvarmağa gətiribiş. Gəlinnər - qızdar onu görüf gülüşürlər. Bir gəlin deyir:

– Ay qız, bu aşıq mənə tərif qoşmağa gəlif.

O birisi deyir:

– Yox mana tərif deməyə gəlif.

16-17 yaşlı bir qız deyir:

– Niyə mana demir ki, sizə deyir. O da əzab, mən də.

Xasta Hasan gəlinnərin, qızdarın ona irişgənd etdiyini başa düşüf köhnə sazı sinəsinin üstünə endirif deyir:

Dərya kənarını güzar eylədim,

Əlimə bir alma dal ras gəldi.

İstədim almasın dərəm, döşürəm,

Könlüm istədiyi nar ras gəldi.

Əlində tutufdu altundan tası,
Silinsin köylümün qalması pası,
Qoynunu yoxladım, əşkar libası,
Sınənəsi sinəmə kar ras gəldi.

Xəstə deyər, müştah oldum telinə,
Şəkər əzib dəhanına, dilinə.
İstədim ki, dəvam edəm yoluma,
Gördüm ki, qarşıdan yar ras gəldi.

Hasan sözünü deyif danaları apardı otarmağa.

İndi də eşidin Qarxanlı Nağı bəydən. Nağı bəy Ağyallı
Söyünlə qardaşdıq olmuşdu. Bir gün Nağı bəy Söyünə dedi:

– Ay Söyün, isdiyirəm qapı-baca nökrərimi evləndirəm.

Söyün dedi:

– O sərsəmdi, kimi alsan evi yıxılar.

Nağı bəy dedi:

– Gərək elə qız alam, adnan.

Doğurdan da Nağı bəy nökrinə Çıldır mahalından elə bir
qız aldı - dünya gözəli. Adı da Gülgəz. Xalx çox hayıfslandı
ki, belə gözəl bir qız nadana qismət oldu.

İndi də eşidin aşıx Qaranıdan. Qaranı Nağı bəyin aşığıydı. Bir
gün Qaranı çayxanada bir yoldaşıyla çay içirdi. Yoldaşı dedi:

– Ay Qaranı, deyən ağan nökrəni evləndirif.

Qaranı dedi:

– Başı ölsün ağamın. Dünya gözəlini gedif sarsağa gətirif.
Mənim kimi bir aşığa gətirsə, hamı bərəkallah deyərdi.

Həmin adam çayxanadan çıxan kimi gedif Nağı bəyə
xəvər verdi. Nağı bəy də hirsələnif Qaranını öldürtdürmək isdi-
yir. Həmin gün Söyün qardaşı Dəli Bayramnan Nağı bəygilə
qonaq gəlir. Nağı bəy fikrini Söyünə açır. Söyün deyir:

– Yox, öldürtdürsən də, öldürsən də hamı səni vayqanı tutacax. Aşığın hörməti el arasında çox olar. Onu hörmətdən salsan, ölumdən betər olar. Aşığı da hörmətdən aşığ salar. Elə bir aşix tap gətir ki, Qaranını pisikdirsin.

Nağı bəy deyir:

– Ağillı məsləhətdi. Əmbə, bu tərəflərdə elə aşix yoxdu ki, Qaranın qabağında duruş gətirə. Nəinki onu bağlaya.

Dəli Bayram dedi:

– Xavətdə bir danaçı tanıyıram. Sazı da var. Əmbə, elə sözlər oxuyur, nə yerdə var, nə göydə. Qaranını bağlasa, o bağlıyar.

Nağı bəy Dəli Bayramı göndərdi Xavətə.

İndi deyim Qaranıdan. Qaranı saz əlində gəlirdi ki, Nağı bəyin məclisində oxusun. Həyətə yaxınnaşanda gördü Gülgəz su gətirir. Qaranı dedi:

– A Gülgəz, dayan sənə bir-iki kəlmə sözüm var.

Nağı bəynən Söyün də həyətdəydilər. Qaranın dediyini eşidəndə əl atdı silaha ki, onu vursun. Söyün qoymadı. Dedi:

– Səbrini bas, görək aşıxdı nə deyir.

Qaranı sazı sinəsinə basıf sudan gələn Gülgəzə görək nə dedi:

Başına döndüyüm, qurvan olduğum,
Yoxdu sənin kimi, yaxası Gülgəz.
Alışib oduna büryan olduğum,
Olarımı sənintək həvəsi Gülgəz.

Can qurban eylərəm o uca boya,
Gözəllik yaraşır qamətə, soya,
Bəzəkli-düzəkli aparam toya,
Yoxdur sənin təkisi sonası Gülgəz.

Qaranıyam oxumadım hecəmi,
Yuxum gəlmir, yatammıram gecəmi,
Çox gəzdim dünyanı, Azərbaycanı,
Öldürür qaşların qarası Gülgəz.

Qaranı gəlir, Nağı bəyin evinə. Məclis qurulur. Başdıyır çalır-oxumağa. Hamı Qaranını tərifləyir. Belə olanda Nağı bəy deyir:

– Qaranı, bir azdan bura bir aşix gələcəy. O sənə qıfılənd deyəcəy, açdın aşığımsan, yox açamadın, gərək gözümlə səni görməsin.

Qaranı dəyişməyə razılaşır. Çapar xəbər gətirir ki, Dəli Bayram gəlir, yanında da bir aşix. Tez Qaranını yapıncının altında gizdədirlər. Dəli Bayram da Hasanı dana otardığı yerdən götürüb gətirir düz məclisə. Nağı bəy dedi:

– Ay aşix, elə bir söz oxu ki, mən ağlıyam.

Xəstə Hasan dedi:

– Birin deyəcəm, istər ağla, istər gül.

Nağı bəy deyir:

– Ay oğul, o necə sözdür istər ağlar olsun, istər gülər?

Xəstə Hasan dedi:

– Bəy sağ olsun, icazə verin deyim.

Bəy icazə verir. Aldı görək Xəstə Hasan nə dedi:

Ey fələk, sənın əlindən bir sitarə kimdə var?!

Mənim kimi günü keçmiş, baxdı qara kimdə var?!

İki səlvər, bir Məhəmməd ol divanın eşqinə,

Durum dolanım başına, dərdə çara kimdə var!?

Hər kəsdənin bir dərdi var, mənimkindən yem betər,
Birisı yaxamdan tutar, birisi yanımdan ötər,
Dolubdur ömür günlərim, biri min olmuş yatar,
Həkim gəlməz, loğman sevməz, belə yara kimdə var!?

Ey Xəstə Hasan, sən də ki qovuş o bir mərdinən,
Çalışgınan dost olasan bir Əli comardinən,
Neçə min aşix gəldi-getdi, illah Kərəm dərdinən,
Məndən sonra belə atəş, belə yalov kimdə var!?

Nağı bəy dedi:

– Oğul, doğrudan da ağlatdın məni. İnsaf deyil sənin kimi
sənətkar dana otarsın. İndi elə bir söz de ki, gülüm.

Aldı Xəstə Hasan:

Yaxşı olar baş qoyasan, bir gözəlin qucağına.
Yanağın bu yanağına, dodağın o dodağına.
Tutasan əllərinən, dolanasan otağını,
Yuxun da gəlməz yatasan, belə yarın həvəsinən.

Qarannıxda dadı olmaz, məşhəlini yandırasan,
Həmi sağa, həmi sola, müleyimcə döndərəsən.
O sənnən küşk tutacax, başargınən sən yıxasan.
Yuxun da gəlməz yatasan, belə yarın həvəsinən.

Xəstə deyər: Ey camaat, heç kəs qınamasın məni,
Cavan ikən, görə-görə, tərək etmək olmaz dünyanı.
Nə olaydı pambıx kimi, quyruğa bənzər canı.
Yuxun da gəlməz yatasan, belə yarın həvəsinən.

Xəstə Hasan oxuduqca məclisdəkilər gülüşdü. Nağı bəy
də unutmuşdu Qaranını. Qaranı da dözəmmiyif yapıncını tər-
pədirdi. Xəstə Hasan yapıncının tərpendiyini görür. Hasanın
yapıncıya diqqət yetirdiyini görən Nağı bəy deyir:

– Çobannarın yapıncısıdı, atmışıq ora. Sən çalıb oxuma-
ğında ol.

Aldı görək Xəstə Hasan nə dedi:

Səksən min qəzəldi, doxsan min xəzəl,
Hesafıladım gördüm yüz açar indi.

Əgər gözəlliyin bizə göstərsə,
Bir müddət dayansan, üz açar indi.

Dəli könül duyər, bir gözələ bax!
Çaş düşmə gözdərim, bir gözələ bax!
Yüz də çirkin sevsən, bir gözələ bax!
Bir müddət dayansan, üz açar indi.

Aləm bilir: yetmiş millət, bir qapı,
On beş öydü, beş molladı, bir qapı,
Xəstə Hasan zərb eylədi bir qapı,
İstəsən gətirsin yüz açar indi.

Qaranını yapıncının altından çıxardılar ki, bağlamanı aş-
sın. Nə qədər fikirləşdi 15 ev, 5 molla, bir qapı nə olan şeydi,
tapamıadı. Qaranı dedi:

– Bağlama deməyə nə var, çətini onu aşmaxdı. İndi mən
bağlama deyəcəm. Hünəri var, qoy Xəstə Hasan aşsın.

Xəstə Hasan dedi:

– Bağlamanı de gəlsin.

Aldı Qaranı:

Ey könül, oyan qəflətən o dəm bu dövrana bax.
Hər savax tezdən ərşə çəkilən ol karvana bax.
Dəryada mah, yerdə murğu, hamı onun əmrindədi.
Dünya heç kəsə qalmadı, hanı Süleymana bax.

Aldı Xəstə Hasan:

Bizi yoxdan var eyləyən ol tanrı, sübhana bax.
Abı, ataş, xaki, baddan xəlq olunan insana bax.
İnsan üçün layiq bildi cənnəti rizvanını.
Onlarla qəsd-i-qərəzi olan ol məlun şeytana bax.

Aldı Qaranı:

İbrahim ki, İsmayılı apardı Ərəfətə
Dedi: Ata, qolum bağla, sənə verrəm əziyyəyə
Xışmla bıçağı çəkdi ol Həcər-ül Əsfətə
Kim gətirdi, kim götürdü ol qoçu qurbana bax!

Aldı Xəstə Hasan:

Hax taladan nida gəldi, «İncil» endi İsaya,
«Zabur» Davuda verildi, «Abu Tövrat» Musaya.
Məhəməd durdu qıvlaya, Məryəm girdi kilisaya.
Məhəmmədin hümmətinə oxunan Qurana bax!

Aldı Qaranı:

Otuz iki fərz içində oxunanı bilməli,
Sayı minə səcdə et, həm salavat qılmalı. Min dəfə səcdə et
Qaranı, yüz yaşasan da axır bir gün ölməli,
Bizi yoxdan var edənin yazdığı fərmana bax!

Aldı Xəstə Hasan:

Hasan deyər qiyamatda suru çalan kimi idi?
Əzrayıl ki, can alandı onun canın kim aldı?
Gələndə ölüm bazarı tarixlər tamam oldu.
Xudam qismət eyləsə, beş əsrə Qurana bax!
Qaranı öz-özünə dedi ki, gəl bu uşağı cığalı təcnisnən sına.

Aldı Qaranı:

Əlif-bey içində, hərif arasında,
O nədir ki, yazılıbdı qara hey?!
Eləmi arasında,
Mən aşığam arasında,

Ölsəm, məzarım qazın
O ağ məmən arasında.
Seyraquvu gördüm dostun bağında,
Sifəti ilə, qismət ilə, qara hey!

Aldı Xasta Hasan:

Mən deyirəm bu dünya da beş gündü,
Mən bilirəm beşini də qara hey!
Mən aşığam qara hey!
Oxu dərsin qara hey!
Seyraquvu görmüşəm
Xufat ilə qamətin qara hey!
Sağlıx xəvərimi yara versələr,
Dost söyünər, düşmən geyər qara hey!

Aldı Qaranı:

İnsan odur qiymət qoya, bir dürə,
Hörmət etdim izzət ilə bir dürə.
Mən aşığam bir dura,
Bir yeriyə, bir dura,
Sərraf ona deyərəm,
Qiyət qoya bir dürə.
Əliyi mindirdilər Döldülə,
Qavağında sarvanıydı Qara hey!

Aldı Xəstə Hasan:

Xəstə düşdüm döşək üstə dər saldım,
Cəfa çəkdim dünya üçün dər aldım,
Eyləmi dər aldım,
Eşiyinə dər saldım,

Eşitdim seyraquv gəlir,
Onun üçün dərs aldım.
Ağlı kamil bir ustadan dərs aldım,
Oxumuşam əlif, əbcət, qara hey.

Aldı Qaranı:

Qaranıyam, heç bilmirəm çarasın,
Əyyub sağlığında gördü yarasın.
Aşix deyər yarısın,
Yarı mimdi, yarı sını
Cəsəd od alıb yandı,
Ətrafında gəl isin.
On bir övladıyla Şahi Mərdan,
İmdad eylə heç olmasın qara hey!

Aldı Xəstə Hasan:

Bayqu məskən salıb, yara deməz də,
Leylidən Məjlumdur yara deməz də,
Aşix, yara deməz də,
Sirri yara deməz də,
Sizlərdə necə qaydadı,
Dərdə çara deməz də.
Xastanın öldüyünü yara deməz də,
Baxarsan ki, məzarımdı qara hey!
Qaranı gördü cığalı təcnisə də Hasan cavab verdi, öz-
özünə dedi ki, gəl buna bir qıfıl bənd də, məclisi qoyub qaçsın.

Aldı Qaranı:

Səndən xəbər alım, ay cavan oğlan,
Ol rizvanından ver mənə xəbər.

Sevimlidi səkkiz cənnət əzizi.
O bir candan ver mənə xəbər.
On iki yaşında oldu cənnətdə,
Doqquz bağa su verdi
O gözəl bağbandan indi ver xəbər.

Aldı Xəstə Hasan:

Al cavabın deyim, ay kamil usdad,
O rizvandan al xəbər
Sevimlidi səkkiz cənnət əzizi,
O bir candan al xəbər.
İdris peyğəmbər oldu cənnətdə
Doqquz ay olubdu ana qarnında
Gözəl bağbandan indi al xəbər.

Aldı Qaranı:

Dinlərdən hansı din ucadı ki, sən tutasan o dini.
Bu dünyada əvvəla kimlər gördü Əzrayılın cəngini.
Kəndi sarı, səlvi qara, o da kimin dəvəsiydi onunu.
De görək nədən xəlp olundu, bir o candan verginə xəbər.

Aldı Xəstə Hasan:

Əvvəl Allahdı, dində Məhəmməd mən də tutaram o dini.
(Ləndə pozuqluq olduğunda dəyişmənin son misrələrini
köçürə bilməmişəm– Ə.Ş.)

Nağı bəy deyir: - Xəstə Hasan, halal olsun ananın verdiyi
süd sənə. Sən deyilənlərin hamısına cavaf verdin. Ərşdən-
gürşdən çox dediniz. İndi elə bir şey oxu ki, hamımızın könlü
şad olsun.

Aldı Xəstə Hasan sazı bir duvaqqappa-gözəlləməsi dedi:

Gözəldə cəlvə çox olar, qüsurlu qalmayan.
Xəlvətdə düşsə əlinə, düşün altda almayan?!
Öpəsən, qucasan, götürəsən xəlvət yerə.
.....sarıla bir yatasan.

Qolun salasan boynuna, danışdırasan, söylədəsən,
Güldürəsən, gülməyəsən, düşərsən nəzərdən
Çox yuxucul olmayasan.....
Gördün ki, çox hicab edir, vəcehinə bir hicab atasan.

Eylə ki, gətirdin mərhəmətə, qail ol şirin söhbətə.
Daha baxma demiyəsən çox qəm-xəm eləməyinə.
Yavaş-yavaş əl atasan hüsnün bağın açasan.
Birdən əl atasan göbəyinə, sarılasan bir yatasan.

Xəstə Hasan mən ölüm, bu sözlər dəyməzmi dünya malına,
Yetik olasan yaram halına, altın üzük düzdürəsən barmağına,
Toy tədarükün gördürəsən, hər əskikliyinə baxasan,
Müşkül halda köçməyəsən, mərhəmətlə,
On iki batman cəmdəyini şarp üstünə salmayasan.

(Ləndə pozuqluq olduğundan arada bir boşluq yaranır.
Sonda aşağıdakı şeiri deyir– Ə.Ş.)

Həm kərimdən, həm alimdən, həm qüvvətli, həm də uca
Gecə-gündüz könlüm istər, dilim eylər iltica,
Qapıda bir ac doydurasan, elə bir getdin Haca,
Cəbrayıl ki vəhy gətirdi, ay Rəsul, gəlsən Mehraca.
Xətəbin nişan verdi, Allahın astanına.

Cim-cimədən yol eyləyib, Qəhqaha kəmənd atan
Məhəmməd, Əli Mürsəlin Abu Talıbdır atan,

Gecə-gündüz cəng eyləyib qolunda qana batan,
Sayılı borşdan qurtarıb, başın nəffara satan
Yoxdur ki, sənin kimi ər, ərənlər meydanında.

Aşıq oldum, dünya gəzdim, doymadım dünyadan hələ,
Onun tərcümasında cənnətdən alma gələ.
Almanın çarpa qılasan, əlində üzüm qala.
Bü dünya belə yaranıb, çoxların yola sala
Gəl ey Xəstə Hasan, üz vurmaginan, çıx sofu damanına.

(Lent pozulduğundan sonunu köçürə bilmədim– Ə.Ş.)
**Söylədi: Aşıq İsgəndər Ağbabalı(Gülməmmədov),
Naxçıvan şəhəri, 24 mart 1983-cü il**

S.Peterburqda yaşayan araşdırıcı Faiq Çələbinin aşıq İlyas Dadaşovdan lentindən aldığı variant Aşıq İsgəndər Ağbabalının söylədiyi variantla oxşardır. Fərqləri qeyd edirik: Dastan-rəvayətdə də hadisələr Xavet kəndində cəryan edir. Burada İskəndər Ağbabalının söylədiyi variantda olmayan Xəstə Hasanın «Kimdə var», «...Üz açar indi», Qaranının «Gülgəz» şeriləri var.

Rəvayətdə Xəstə Hasanı Hasanın 12-13 yaşı olduğu söylənilir və Nağı bəyin yanına gətirməyə gedən Qarapapax Ağ-yol Söyün uşağa–yəni Xəstə Hasana deyir: “Nədən çəkinir-sən. Sən mənim öz bajımın oğlusan”.

Xəstə Hasan çöldə yatanda danalar taxılı yediyinə görə sahibinə 16 put arpa borclu qalır.

Rəvayətdə Hasan Qaranının üstünə gələndə deyilir: Xası gəlir aşığın havarına.

S7yl y ni: A"!q .lyas Dada"ov. Alma at!.

Aşıq İsgəndər Ağbabalının söylədiyi bu variant, Mur-taza Tursunovun söylədiyi ilə müqaisəli verilmişdir.

XƏSTƏ HASANNAN ASIQ POLADIN DEYİSMƏSİ

Aşıx Poladın Gürcüstanın Daşdıqullar kəndində bir toy işi vardı. Toy yeddi gün, yeddi gecə davam edəcəkdi. Toy sahibi də bir az Aşıx Polada yaxın adamıydı. Aşıx Poladı çağırıbmışdı məclisini aparmağa. Aşığın maması qızı Salatın oğlan yengəsiydi. Qız yengəsi isə Hürü adlı birisiydi.

İndi deyək Xəstə Hasannan. Xəstə Hasan Axırkələyin Levis kəndində yaşayırdı. Ora da dağ yeridi. Havası gözəl, suları bal kimi olsa da yaylax yeridi, gah yaz gej gələr, gah dolu yağar əkin-biçini koriyardı. Bura əkin-piçin yeri olmasa da çörəklərini çıxarmax üçün dağı-daşı əkirdilər. O il də qıt gəlmişdi. Dolu düşmüşdü, çörək qıtlığı yaranmışdı. Kəndin sayılan-seçilən adamlarından Pıçan adlı bir kişi vardı. Onun da iki boyun öküzü, bir həmir mazı vardı. Həmin kənddən beş kişi hazırlaşdı ki, Pıçanın aravasıyla gedif arannan arpadan, buğdadan, qarğıdalıdan alıf gətirsinnər. Pıçanın Gorarxdan bir tanışını varıydı, umudu ona gəlirdi.

Xəstə Hasanın atası İskəndər də oğlunu onnara qoşdu. Oldular altı nəfər. Hərəsi də bir çuval aparırdı ki, on put taxıl tutardı. Onnar yola düşüf gəlif çatdılar Daşdıqullar kəndinə. Gördülər toy səsi gəlir. Kəndin qırağında haravanı əylətdilər. Beş kişi kəndə yetik olmağa getdi. Dedilər, bəlkə elə burdan aldix. Görarxa getməyə ehtiyacı qalmadı. Xəstə Hasanı da qoydular haravanın yanında.

Gejə yol gəldiklərindən Xəstə Hasan heç yatmamışdı. Tək qalan kimi başdadı əsnəməyə. Gördü ki, yuxu onu aparır, öküzdər də yorulub yatır. Haravanın içində çuvalın 2-3-nü altına sərdi, 1-2-də başının üstünə kögəliy eləyib yatdı. Öküzdər qalxıf otdaya-otdaya gəlib bir kişinin əkininə düşdü. Yediklərini yedilər, yemədiklərini də ayaxlarının, haravanın təkərlərinin altında qalíf çıǵnandı.

Sən demə bu zəminin sahıvının da aman-zaman bir qızı vardı, özgə uşağı yoxdu deyə çox ərkəsöyündü. Ata-anası həyət-bacaya göz-qulaq olmağı qıza tafsırif getmişdilər toya. Qızın da başı qarışmışdı qonşunun qızdarınnan oynamağa. Qızdar bir də onda xəvər tuturlar ki, harava zəmidə tutar qoymuyuf. Qızdar başı alovlu qaçılar haravanın üstünə. Əllərinə keçən daş-kəsəklə öküzdəri vurub zəmidən çıxarmağa çalışırlar. Səs-küyə Hasan yuxdan oyanır. Qızdar onu da daş-kəsəyə tutuflar ki, niyə zəmini korluyuf. Xəstə Hasan görür qızdar onu daşa basdıqca biri o birinə deyir:

– Az, bəlkə sünnüdü, yazıxdı vurma.

O birisi deyir:

– Sünnü olsa belə iş tutmaz, yəqin şeyədi.

Xəstə Hasan görür yox, belə getsə qızdar daş-kəsəklə onun əhədini kəsəcəklər, alır görək nə deyir:

Bir cüt gözələ rast gəldim aranda,

Qadir Allah, saxla necə cannıdı.

Hər biri də bir-birinə oxşuyur,

Bilmirəm şeyədir, yoxsa sünnüdü?

Qızdar görür, Xəstə Hasan oxuyur özdərini yığışdırırlar. Daş-kəsək atmağı da yaddan çıxarıf qaş-gözdərinə sığal verirlər. Zəmi sahıvının qızının isə hirsı soyumuyubbuş. Kəsəyin

ikisini öküzdərə vuranda birini də Hasana vururmuş. Aldı görək bunnara Hasan nə deyir:

Birisi bəzənif ala-qumaşa,
Birisi vəsmə yaxıb qələm qaşa,
Birisi əyilir kəsəyə-daşa,
Birisinin səri çox dumannıdı.

Qızdarın birisi dedi:

– Xəbər alın görək, bu oğlan haralıdı. Belə söz qoşur.

O birisi dedi:

– Mən tanıyıram, imirhasannıdı. Elə bunnarın peşəsi axşam-savah bizim yerləri otarmaxdı. Qızdar yerə əyildilər ki, daş-kəsək götürüf atsınnar. Aldı Xəstə Hasan görək nə dedi:

Biri çalmasını əyri çalayır,
Biri yavaş-yavaş yaxın gəleyir,
Birisi birindən xəbər alayır,
Birisi-birindən yek kamallıdı.

Biri deyir: Bu Xəstəyi vurayım,
Biri deyir: Qol-qənətin qırayım,
Biri deyir: Nəslini sorayım,
Biri cavab verir: «İmirhasannıdı».

Qızdar yenə əl atırlar daş-kəsəyə. Toya sonradan gələnlər zəmi sahıvına deyillər:

– Ay Məhəmməd kişi, sənin o qızının 14-15 yaşı var. Bə ayıf döyülmü yoldan keçəni daşa tutur.

Məhəmməd kişi deyir:

– Gərək o qız ki, hayasızdız etdi, onu öldürəsən.

Məhəmməd kişi hirsdi-hirsdi gələndə qızı qaçır qabağına kövrələ-kövrələ taxılı göstərib deyir:

– Ata, hələ gör bu oğlan bizim yeri nə günə salıf?!

Məhəmməd kişi belə baxdı, gördü zəmidə heç idarə qalmı-yıf. Hirsinnən sifəti dümmağ ağardı. İstədi Hasanı döysün, gördü o da bərk peşmançılıq çəkir. Yazığı gəldi döymədi. Haravalı-zaddı həyətinə gətirdi. Gördü Hasan da dümappağ ağarıb dedi:

– A bala, heç qorxma, oldu keşdi. Bir istəkan çay iç. Bir de görüm hardan gəlif-hara gedirsən?

Xəstə Hasan başına gələnnəri danışdı. Məhəmməd kişi dedi:

– A bala, qorxma. Qəza adam başına gələr. İndi deyərik yoldaşların da çağırallar.

Pıçangil qarğıdalı alıb gəlirlər. Görüllər harava qoyduqları yerdə yoxdu. Ora harava, bura harava, görüllər harava bir həyətdədi. Gəlillər ora. Məhəmməd kişi onların da öyə gətirir. Pıçan görür Hasan ədəb-ərkanla oturuf çay içir. Bərk acığı tutur. Deyir:

– Yaxşı, bəs sən bu kəndə belə yaxın tanışın varıydı, onu niyə bizə demirdin. Bizi salırdın dağa-daşa.

Xəstə Hasan başına gələni bir-iki kəlməynən onnara deyir. Yoldaşları istiyir pul yığır Məhəmməd kişiye vesinnər, zi-yannığı ödəsinnər. Məhəmməd kişi pulu almır. Əmbə, Hasa-nın adını eşidəndə deyir:

– A bala, sən aşiq Xəstə Hasan döysən ki?

Yoldaşları işarə edir ki, düz tapıfsan. Məhəmməd kişi çay-çörək yeyənnən sonra qonaqları da götürüb gəlir toya. Toyda-kılar biləndə ki, Xəstə Hasan da burdadı Aşiq Poladdan xahiş eyliyirlər icazə versin Xəstə Hasan da bir-iki ağız oxusun. Aşiq Polad Xəstə Hasan adını eşidən kimi yerindən dik sıçırır deyir:

– Onu mən göydə axtarırdım, yerdə əlimə düşdü. Ya Al-lah ona verə, ya mənə. Gərək deyişək.

Aşiq Polad üzünü Levisdən gələnnərə tutuf xəvər alır:

– O, Xəstə Hasan deyilən aşiq hansınızsınız?

Xəstə Hasan dinmir. Hamı elə bilir Xəstə Hasan Aşır Poladın qorxusundan özünü danır. Onun susmasının səvəvinə Pıçan kişi başa düşüf, dedi:

– Aşır Polad, biz burya məslis aparmağa, aşırılığ eləməyə gəlməmişik ki, sənnən də deyişək. Biz buruya taxıl almağa gəlmişik. Öy sahibi də bizi burya aşır yox, qonax gətirif.

Bu sözü eşidəndə Aşır Poladın ayağı yer aldı. Pıçanın təhə-töyrünə baxdı, gözü onu yedi. Dedi:

– Nəyə gəlifsiniz, nədən ötrü gəlifsiniz onu bilmirəm, gərək deyişək.

Pıçan gördü Aşır Polad əl çəkənə oxşamır, bir bəhanə gətirif, dedi:

– Hasanın sazi burda yoxdu. Sən ki, onnan deyişməyi belə çox istiyirsən sazını vur qoltuğuna, gəl Levisə. Gəl mənim qonağım ol, həm o yaylaxların gözəl vaxtıdır, oranı bir gəz, həm də deyiş.

Aşır Polad əl çəkmiyif dedi:

– Mənim iki sazım var. Birini qoymuşam o küncə götür düş meydana.

Pıçan gördü Aşır Polad əl çəkmir. İstədi onu qorxuza. Dedi:

– Aşır Polad, Hasan mən döyləm, hamımızdan arxada gələndi. Xəstə Hasana vergi veriflər. Bağlıya bilməzsən məclisdə, elin-günün içində xar olarsan!

Aşır Polad dedi:

– Aşır ki, aşırdan icazəsiz onun məclisinə gəldi, gərək deyiş. Deyişməsəm deyəllər Aşır Polad qorxusundan özünü görməməzdiyə vurdu. Onnan sonra mən elin içinə çıxıv aşırılıx eliyə bilmərəm.

Pıçan gördü bu xına, o xınadan döy. Döndü Hasana baxdı. Hasan da döndü onnarı toya gətirən Məhəmməd kişinin üzünə

baxdı. Pıçan Hasanın baxmağını o dəqiqə tutdu.Üzünü toyun ağsaqqallarına tutuf dedi:

– Biz bura özümüz gəlməmişik. Məhəmmədin qonağıyız. O, bizi gətirif.

Toydakılar elə ki, eşitdilər Xəstə Hasana vergi verilif, onun oxumağına həvəsdəri daha da artdı. Ağsaqqal-qarasaqqal Məhəmməd kişiye üz oldu ki, Xəstə Hasanın Aşix Poladnan oxumasına icazə versin. Məhəmməd kişi də halına yaxşı bələd olmadığı qonağının çətinə düşsə özünün də məclisdə pərt olacağından çəkinərək dedi:

– Mənim qonağımı heş kim güjnən nə oxuda, nə də deyişməyə çağıra bilər. Onnarın başbiləni Pıçan kişidi. O, nə desə elə də eliyəjəm.

Məhəmməd kişinin də belə deməyi Hasanı lap həvəsdəndirdi. Pıçana da elə bir güj verdi. Üzünü Xəstə Hasana tutuf dedi:

– Oğul, qorxma, gir meydana. Ölməy ölməydi, xırıldamax nə deməydi. Baxma gəlməyik. Gücün var, deyiş.

Xəstə Hasan deyir:

– Aşix Polad, o əli çıxırlı axtardığın Xəstə Hasan mənəm. Mən buruya deyişməyə yox, qarğıdalı almağa gəlmişdim.

Aşix Polad gördü Xəstə Hasan deyişmək istəmir, ayağı bir az da yer aldı. Dedi:

– Qarğıdalı almağa gələndə sözünü də öyünüzdə qoyuf gəlifsən?

Aşix Poladın bu sözünə məclisdəkilər bərk gülüşdü. Bu gülüş Hasanın yeddi qatınnan keşdi. Dedi:

– Aşix Polad, mən burada məclis aparmağa, deyişməyə gəlməmişəm. Gəl lənət şeytana de. Bu sövdadan əl çək.

Aşix Polad bərkdən güldü. Xəstə Hasan gördü yox, belə getsə özü də, yoldaşları da alt olacax. Odur ki, dedi:

– Aşix, deyişməyə mən hazır!

Aşix Polad dedi:

– Mən neçə gündü toy aparıram. Xeyli nəmər yığmışam. Malım-mülküm də var. Sən məni bağlasan, nə istəsən verə-jəm. Əmbə, sən yol adamısan, heş sazın da yoxdu ki, əlindən alam. Mən səni bağlasam nə alajam? Heç nəyin yoxdu.

Xəstə Hasan bir yerə baxdı, bir göyə baxdı, bir yoldaş-darının üzünə. Kasıblıq ona yaman yer elədi. Qərib yerdə kasıb olmaq ürəyini sızlatdı. Gözdəri doldu, az qaldı ağlasın. Onu bu gündə görən Pıçan kişi dözməyib irəli çıxdı. Dedi:

– Aşix Polad, sən də Hasanı bağlasan, o haravanı öküzləri ilə verə-jəm sənə.

Geri qayıdanda da yavaşdan Xəstə Hasana dedi:

– Aşix Poladı bağlasan haravanı öküzdəriynən verə-jəm sənə, bizi alt eləsən, yoxsa səni öldürə-jəm.

Xəstə Hasanın ürəyi açıldı, gözdəri güldü. Elə bildi arxa-sını dağa söykədi. İki aşığın deyişəcəyindən xəbər tutan məc-lis də qızıqırdı. Oğlan yengəsi ilə qız yengəsi də ortaya çıxıb məclisi daha da qızıqdırdılar. Belə olanda Aşiq Polad sazı si-nəsinə basıb meydanı fırlandı, məclisdəkiləri gözdən keçirdi, oynayan yengələrə işarəylə dedi:

– Xəstə Hasan, «Oynasın» qafiyəsiylə sözə başladıyıram. Hünərin var, gəl dalımnan.

Ey mələk paltarı geyən yengələr,

Gətirin əyaxda gəzən oynasın.

Kərəm kimi məni saldı odlara,

Dərdimə bir dərman yazan oynasın.

Aşiq Polad oxuyanda Xəstə Hasan da toyxanada bir altdan-altdan göz gəzdirdi. Gördü ki, gəlin də daldadan oğrun-oğrun toyxananı yox, bəyi süzür. Bəylə nəzərləri toqquşanda gözdəri

gülür. Məclis, aşxların deyişməsi onun heç vecinə döyül. Bar-
mağını dişdədi. Tapdım dedi. Mən də buna söz qoşaram.

Aşix Hasan görək nə dedi:

Ey mələk paltarı geyən yengələr,
Gətirin daldadan baxan oynasın.
Yanağı gülüstan, özü bəyistan,
Qoynu müşkü-əmbər qoxan oynasın.

Aldı Aşix Polad:

Əyninə geyifdi zər mintənəni,
Daha bəyəmiyir heç kimsənəni,
Döşürüb dəstinə, altın tənəni
Ağ buxağ altından düzən oynasın.

Aldı Xəstə Hasan:

Pəri tək geyinib, huri tək gəzər,
Aşnasın görəndə gözlərin süzər,
Sona tək ötüşər, tərən tək süzər,
Ağ əllərə xına yaxan oynasın.

Aldı Aşix Polad:

Könlüm quşu heç enmədi havadan,
Mən Poladı unutmayın duvadan,
Şux məmələr baş veribdir yaxadan,
Ömrümün binasın pozan oynasın.

Aldı Xəstə Hasan:

Öldürün Xastayi, verin yarını,
Almayın ahını, intizarını,
Alın əlindən küllü varını,
Ömrümün binasın pozan oynasın.

Aşıx Poladın Pəriyə ajiğı tutdu. Dedi:

– Yəqin sən üzün açıb, adını dedin. Yoxsa Hasan sizi nə tanıyırdı.

Pəri çox and-aman etdi. Dedi ki, o, heç nə demiyif. Hasan haqq aşığıdı. Onda Aşıq Polad Pəriyə hirs-lənif dedi:

– Get kənddəki yetim qız Sərvinazı bəzə-düzə gətir toya. Hasan tanısa, onda bilərəm ki, haqq aşığıdı.

Sərvinaz nə Sərvinaz! Gözəllikdə tayı-bərabəri yoxdu. Əmbə, geyməyə paltarı olmadığınnan bayır-bacaya, kənd içinnə də çıxmırdı. Ona görə də gözəlliyinnən heç kimin xə-vəri yox idi. Pəri gedib Sərvinazı bəzəyif-düzüyüf gətirir toya. Xəstə Hasanın gözü haman dəqiqə toya təzə gələni alır. Sazı sinəsinə basıb görək nə deyir:

Təzədən bir gözəl çıxdı aləmə,
Al yanağa, gül buxağa maşallah.
Onun gözəlliyin aldım qələmə,
Bədir sifət, ay camala maşallah.

İsmin Mələkdir, yoxsa Salatın,
Xətəmin zərnişan, sarması altın,
Qaldır niqabını, aç güləbatın,
Dal gərdəndə sarı teli, maşallah.

Xəstə pir əlindən içifdi bada,
Gözəllər əlinnən gedərəm dada.
Daha tərif olmaz bundan ziyadə,
İndi baxdı gülə-gülə maşallah.

Polad hirsə gəlib dedi:

– Ay Xəstə Hasan, indi də sənə üç kəlmə qıfıl-bənd deyəcəm. Açıdın bəxtin gətirdi, açmadın vay halına.

Aldı Aşix Polad:

Eşid sözlərimi, ay cavan aşix,
Bu məclisə gələn başı-can verər.
İfdida eyləyf sən verərsən cavaf,
Məclis əhli sənə xoş nişan verər.

Aldı Xəstə Hasan:

Al cavavın deyim, ay kamil usdad,
Mənə dərsi ol Şahi Mərdan verər.
Bir zərbə göstərəm ürüzgarına,
Gözlərin yaş yerinə qan verər.

Aldı Aşix Polad:

O nədir ki, gedər, gəzər izi yox,
O nədir ki, söhbəti var, sözü yox,
O nədir ki, cəsədi var, gözü yox,
Nəyi gələr ölkəmizə san verər.

Aldı Xəstə Hasan:

O balıxdı, gedər, gəzər izi yox,
O yalandı, söhbəti var, sözü yox,
Oruc, namaz cəsədi var, gözü yox,
Adı gələr ölkəmizə şan verər.

Aldı Aşix Polad:

O kimdir ki, ilqarında durmadı,
O kimdir ki, zövqü-səfa sürmədi,
O kimdi ki, üç ay ömrə varmadı,
Öz kəfənin özgələrə don verər.

Aldı Xəstə Hasan:

Harın, Qorun ilqarında durmadı,
O, qatırdı zövqü-səfa sürmədi,
İpək qurdu üç ay ömrə varmadı,
Öz kəfənin özgələrə don verər.

Aldı Aşıx Polad:

Aşıx Polad bu sözlərə usdadı,
Həm ustadı, zarıncıdı, xəstədi,
Yerin altda sular nəyin üstədi,
Nəyin üstə durar, nəyə san verər.

Aldı Xəstə Hasan:

Xəstə Hasan bu sözlərə ustadı,
Həm ustadı, zarıncıdı, xəstədi,
Yerin altı sudur, hava üstədi,
Hava üstə durub haqqa san verər.

Söz bu yerə çatanda Pıçan kişi dözmədi, yeridi irəli, dedi:
– Nolar biz qəriv olanda. Bu həxsızdıxdı. Savaxdan Aşıq Polad deyir Hasan cavaf verir. İndi də qoyun birini də Hasan desin.

Yeri-yerdən hamı dedi hax sözdü. Xəstə Hasana rüsxət verdilər ki, bu dəfə də o desin. Aldı Xəstə Hasan:

Başına mən dönüm, ay kamil ustad,
Canım usta, səndən bir söz istərəm.
Nə belə durubsan o qəmli yasda,
Canım usta, səndən bir söz istərəm.

Aşıx Polad güldü, dedi:

Al cavabın deyim, ay cavan oğlan,
İstəsən sözünə cavab verərəm.

Nə bir qəmdəyəm, nə də bir yasda,
İstəsən, sözünə cavab verərəm.

Aldı Xəstə Hasan:

Kimin hümmətişən, kimin qulusan,
Xeyrini, şərini kimdən bilisən,
Kimin məssəvində namaz qılısan,
Canım usta, səndən bir söz istərəm.

Aldı Aşix Polad:

Məhəmməd hümməti, Haqqın quluyam,
Xeyrimi, şərimi ondan bilirəm,
İslam məssəvində namaz qılıram,
İstəsən, sözünə cavab verərəm.

Aldı Xəstə Hasan:

Bir ilin namazı neçə ürkətdi,
Neçəsi fəzldi, neçə sünnətdi,
Neçə iddahədi, neçə camaatdı,
Canım usta, səndən bir söz istərəm.

Aşix Polad deyir:

– Sən o birisi sözdərini də de, mən hamısına bir yerdə
cavaf verəjəm.

Aldı Xəstə Hasan:

Xəstə deyər bu sözləri açasan,
Ağıllısan, ya dəlisən, necəsən,
Yol gəzirsən bu məclisdən qaçasan,
Canım usta, səndən bir söz istərəm.

Aşix Polad, cavab verə bilmir. Sazını qoyur Xəstə Hasa-
nın qabağına. Xəstə Hasan deyir:

– Aşix Polad indiyədək dediklərim üzdən idi. İndi qulaq as birini də deyim.

Səndən xəbər alım, ey kamil usta,
Cənnətin çırağı nə içindədi.
Kim piltə saldı, kim çəkdi yağın,
Kim aldı dəstinə, nə içindədi.

(Lentdə pozuqluq olduğundan burdakı bəndi yazı bilmədim– Ə.Ş.)

Xəstə bu sözləri bilməsə deməz,
Eşqin dəryasına dalmasa deməz,
Pirlərdən dərslərini almasa deməz,
Dünyanın ətrafı nə içindədi?

Amma Polad buna cavab verə bilmir. 7 gündə toydan nə nəmər yığıvsə qoyur Xəstə Hasanın qavağına. Pıçan kişi də deyir:

– A Xəstə Hasan, harava da, öküzdə də bu günnən oldu sənin. Mənim bir çuval qarğıdalımı aparsan da özün bilərsən, apamasan da. Sən ki, başımızı uca elədin, ananın südü kimi halal xoşun olsun.

Xəstə Hasan Aşix Poladın sazını da, nəmərini də özünə qaytarır. Pıçan kişi də deyir ki, sən mənə dar gündə arxa duruf, var-yoxun olan haravanı ortaya qoydun. Sənin kişiliyin, qeyrətin mənə bəsdı. Harava da sənin özünüdü.

Onun bu sözünü el yaxşı qarşılır. Ağsaqqal-qarasaqqal ondan xahiş edir ki, yeddi gün davam edən toyu da o tamam-lasın. Daha Aşix Poladda çalıb-oxumağa həvəs qalmıyır. Xəstə Hasan buna razılaşıır. Məclisi yola verir. Axırda da bir du-vaqqappa oxuyur:

Ay ağalar, fani dünya, dövr edib dolana gələr,
Dolanarkən ay ilə gün, o axır zamana gələr,
Axır zaman bilsəydi iyidin o zaman saralar suçun,

Həzrəti İsmayıl üçün, qoç quzu qurvana gələr.
(Lentdəlki pozuqluqdan bu bəndi yazı bilməmişəm– Ə.Ş.)
Dörd kitaba qələm çalax, bu sözdən nəsihət alax,
..... axırda imana gələk,
İmanı hər yetən bilməz, səbəbin hər yetən bilməz,
Xəstə, günün belə getməz, bir gün sıra sana gələr.

El Xasta Hasana çoxlu nəmər yığır. Toydan sonra onları hörmətnən yola salırlar. Levisə gələndən sonra da Pıçan kişi bir erkək kəsib qonaxlıx verir. Başdarına gələni danışır.

Aşıq İsgəndərin 1983-cü ilin martında Naxçıvanda lentə söylədiyi variantdan yazıya köçürülmüşdür. Ə.Şamilin şəxsi arxivi. İsgəndər Ağbabalıdan toplanmış materiallar, səh. 14-23.

MURTAZA TURSUNOV VARIANTI BELƏ BAŞLAYIR:

Bir gün güz vaxtı Xasta Hasan yanında altı, səkkiz adamnan gedeller Aşağı Vaçıyan tərəfinə, zəyrək almağa, qısa yağ çıxarmaq üçün. Çamışlara yağ sürtələr. O zaman gələrler kövün başında bir bulağın başına. Bulaxdan bir az oyanı öküz arabayı əgledilər. Bir ikisi deyer: „Birimiz arabanın yanında durax, qalanımız gedək gəzək, alax, sonra arabayı sürək, doldurax. Onaçaq qoy, öküz, araba burda dursun(Öküzdər) otdasın“.

Bəli, kimlər qalsın, dedilər: „Hasan ceyildi, qoy o dursun“. Oduku araba bulaxdan bir az aralı durordu. Bir vaxt sora havra suçax, arada suzuz öküzlər bir baş qaçıb bulağa gəldilər. Bulaxdan bir neçə qız su alellər. Öküzdər qaçıb gəldi bulağa düşdülər. Qızlar hərə bir tərəf qaçdı.

Kimi daş, kimi kəsək alıb Xasta Hasanın üstünə gələndə, bu yannan oğlannarın biri dedi: „Qızdar, siz onu vurmayın,

sizə tərif deyər“. Qızdar əllərində daş, kəsək tutordular, dedilər: “Desin görək“. Bunnan oğlannar dedi: “Hasan de, yoxsa kəsəknən qırallar bizi“.

Xasta Hasan görək nə dedi:

(Bir çüt gözəl rast oldu aranda,

Qadir mövlam qıyma neçə cannıdı. –beyti ilə başlayan beş bəndil qoşmanın deyir. Sonra aşağıdakı mətin gəlir– **Ə.Ş.)**

Söz tamam oldu, qızdar bir-birinnən söyləşdilər ki, gəlsəniz bu aşığı biz götürək, qoy onnar o toyda olsunnar, biz özümüz də ayrı olax.

Bu yannan kişilər dedi: “Olar”, o biri dedi: “Olmaz. Bunnarın sahabı çıxar, bir xəşərətlik çıxar”.

Bunnardan biri dedi: “Qızdar getməyimiz yaxşı, ama, dalı davalı olmuya, qorxurux. Bura bizə qərib eldi”.

O yannan bir qız dedi: “Gedək bizə, heç qorxmuyun. Sizə heç bir zaval yox”.

Bəli, bunnar getdilər Maya qızın evinə.

İndi bunnar burada olsun, biz görək o biri adamlar nə elədi.

Onnar da hansı qapıya getdi, evdə adam yox. Baxdılar olmadı, sonra birinnən danışdılr. Dedilər: “Ay qardaş, bu kövün camaatı hayana getmiş, nereye getsek heç kim yoxdu?”

O adam dedi: “Ay əmi camaat həp toydadı, bu kövün ağasının oğlu evlənmiş, toyu olur”.

Bunnar dedi: “Nerdedi toy, uzaxdımı?”

Oğlan dedi: “Hay deyın gedək, mən oraya gederim”.

Dedilər: “Ey oldu, qapı-qapı gəzmərik. Camaat orda, bizə yaxşı oldu, soruşarıx. Kimdə (zəyək) oldu diyəllər”.

Bəli, gəldi çıxdılar toy evinə, məqam ixtiyarlar bir evə, cavannar başqa evə. Bunnarı buyrum etdilər ixtiyarlar məclisinə, hardaki aşix dövrən eder. Bunnarın yadına Xasta Hasan

düşdü. Dedilər: “Ax, Xasta Hasan burda olaydı, bununan barabar çalar, çağırardı”.

Bu sözü yanındakı adam eşidər. Deyər: “Ay qarda, nə aşıxdı, hardadı?”

Bunnar dedi: “Xasta Hasandı, Qaranıynan deyişəndi”.

Bu yanındakı adam dedi: “Qoy çağırax gəlsin”.

Məclisin böyüyünə işarət etdilər, dedilər ki, Xasta Hasan buraya gəlmiş, çağırtdırax gəlsin. Toyun böyüyü adam yolladı, dedi ki, gedin kövün başındakı bulağın başında öküz-dərnən duruyor, yanındakı adamların içində, Xasta Hasan adlı biri var, onu buraya çağır, gətir.

Oraya o adam getdi. Bulax başında heç kimsə yox. Orada olan adamlardan soruşdu. Birisi dedi: “Bax o filankəsin evinə getdilər”. Haman adam getdi o qapıyı buldu. Ama, Xasta Hasanı unutdu. Yadında xasta qaldı. Çağırdı, içəridən bir qız çıxsı. Dedi: “Ay bala, burda bir Xasta var onu çağırırlar. Çağır, çıxsın”.

Qız içəri girdi, baxdı ki, hamı gülüb söylüyör, Xastamasda yox. Gəldi dedi: “Ay qadaş burda elə adam yox”.

Bu adam geri toya gəldi. Dedi: “Getdim, dedilər ki, elə adam yoxdu”. (Xasta Hasanın) toyda olan yoldaşları baxdı ki, nasıl olmaya. Dedilər: “Ay qardaş sən nasıl dedin ki, sənə elə cavab verdilər?”

O adam dedi: “Xastayı çağırdıx, dedilər: “yoxdu”.

Adamlar gülüşdü. Dedilər: “Onun adı Hasandı. Siz ləqəbini demisiniz. Onunçün elə demişlər”

O zanan öz adamlarının biri qalxdı oğlannan getdi. Çağırdılar. Qız çıxdı, dedi: “Ay qardaş vallah bizdə Xasta yoxdu”.

Gələn adam dedi: “Xasta Hasanı çağır de ki, səni qapıda çağırerlər”.

Xasta Hasanı alıb gəlirlər toya. Xasta Hasana yol verdilər, sədirə-yuxarı çıxdı. Baxdı orada bir aşix gəzer. Dedi ki, ay qardaş buranın aşığı var məni niyə gətirdiz?!”

Camaat dedi: “Zərəri yox, hər kəs öz qismətini yeyər”.

Dedilər: “Aşix Polad bu yengələri bir tərif etsəniz elə gəlini söylərsiniz”.

Aşix Polad dedi göz üstə. Belə baxdı, gəlinin iki tərəfində yengələr, ikisi də bəyaz paltarda durollar.

Aldı Aşix Polad:

(Bundan sonra Aşiq İsgəndərlə Murtaza Tursunovun söylədiyi təxminən eynidir. Murtaza Tursunov “Maşallah” rədifli qoşmadan sonra “Gizlənər” adlı bağlamanı əlavə etmiş və sonunu belə tamamlamışdır-Ə.Ş.)

Bəli söz tamama yetdi. Bunnan Oruc kişi dedi: “ Ay qardaş, ustanın ardı təhrət, abdəst görmöyüb. Nə bilir namaz nədi, sünnət nədi”.

Camaat arasından biri qalxdı, dedi: “Aşix Polad, nə dersən?”

Aşix Polad yerə baxdı, dedi: “ Mən bu aşığa tabıyam.”

Gətirdi sazı Xasta Hasanın önünə qoydu. Xasta Hasan sazı əlinə alıb Aşix Polada verdi. Dedi: “Get ağzına sığznı ye. Həm də qatırçının qatırını ürkütmə”.

Bəli, Xasta Hasanın yükünü özdəri dolduru verdi. O biri yoldaşları da kövdən alıb doldurdular. Ama, Orucun payını toy sahabı verdi.

Bunnar çıxdı, yola düşə, toy sahibı Xasta Hasana xoş gəldin diyə hörmətlə yola vurdu.

Bəli bu nağıl burda oldu tamam. Məhəmməd Müstafanın ruhuna yüz min salam.

Murtaza Tursunovun birinci varinatı. Səh. 39-43.

Aşıq İsgəndərin mənə köndərdiyi 12 vərəqli, sarı rəngli iki şagird dəftərindəki mətndən köcürdüm. Aşıq diktə edərək kiməsə yazdırdığı mətnin sonunda öz xəttilə Xəstə Hasanın və başqa aşıqların şeirləri də var.

XƏSTƏ HASANIN QARDAŞI OĞLU DƏLİ BAYRAMI TÜRMƏDƏN AZAD ETMƏSİ

Xəstə Hasan özü Əspincə rayonunun Levis kəndinnəndi. Xəstə Hasan 17-18 yaşında olanda Xavet kəndində Qaranlıx dərədə ona ilahi tərəfinnən qüvvə verilir. Xəstə Hasan kəndin danalarına gederdi. Xəstə Hasanın sevgisini bəylər Qırqına (Dırqına– Ə.Ş.)kəndində əlindən alerlar və qoymullar ki, Xəstə Hasan qızı alsın. O, özgəsi ilə evlənir.

Həmin Levis kəndində bir dənə gəlin varıydı. O, Xəstə Hasanın sevgilisinə oxşuyurdu. Həmişə onu görəndə Xəstə Hasan söz deyərdi, bacı xülusunda. Amma elə söz deyərdi ki, heç toxunan söz olmazdı. Ona görə də gəlinin qaynatası, qaynanası və həyat yoldaşı da icazə verirdilər Xəstə Hasan onnara gəlsin.

Beləliklə, Xəstə Hasan gəlif çatmışdı 65-70 yaşına. Həmin gəlinin adı da Fədi idi. Bir gün Xırtızdılar tərəfindən ərik gətirmişdilər Levisdə satmağa. Xəstə Hasan, Pıçan kişi və başqaları 4-5 nəfər ərik alırlar. Əriyi Hasanın şinelinin ətəyinə tökdülər və oturuf yeməyə başladılar. Bu vaxt həmin Fədi arvad da ərik almağa gəlirdi. Ounun gəlməsini yanındakı kişilər Xəstə Hasana maxsus dedilər ki, Fədi də ərik almağa gəlir. Xəstə Hasan baxıb gördü ki, doğrudan da Fədi ərik almağa gəlir. Onda Xəstə Hasan eşqə gəlib görək nə dedi:

Könül, səni müjdəliyim savaxdan,
Budur üzü xallı yarın gələyur.

Alı al yanaxdı, qaymax dodaxdı,
Dodaxları ballı yarım gələyur.

Gözəllik dünyada sənə yaraşır,
Zülflərini qaldırır gərdənə aşır,
Yel dəyəndə incə belə dolaşır,
Ağ buxağı xallı yarım gələyur.

Belə deyəndə Fədi hirsələnir, hirsə Xəstə Hasanın üzünə
baxır. O vaxt Xəstə Hasan deyir:

Xəstə deyər, niyə baxdın üzümə,
Malım yoxdur özüm qurvan özünə,
Bivəfasan, inanmıram sözünə,
Yüz min fitnə-felli yarım gələyur.

Bu sözü belə deyəndə Fədi hirsələnir ki, camaatın içində
niyə belə deyirsən. Fədi hirsə gəlib nöbətə durur ki, ərik
alsın. Bu vaxt Xəstə Hasan əriyi yeyir çiyidini isə Fədiyə atır.
Çiyid Fədinin əlindəki qava dəyi səs eliyir. Səs çıxanda hamı
dönüb Fədiyə baxır. Fədi əlini silkələyir və deyir ki, yaxşı, bir
də sən bizim qapıya gələrsən. Onda yenə Xəstə deyir:

Ərknən daş atdım o nazlı yara,
Ajıxlanıf mana “dəlisən”-dedi.
Dedim: bir busə ver, o gül üzünən
Dirsəyin göstərif: «Alısan»– dedi.

Dedim: Qurban olum sənin əyninə,
Üzüm sürtüm köynəyinin əyninə.
Bir rusxat ver, əl aparım qoynuna,
“Əcəlin yetəməmiş, öləsən!”– dedi.

Xəstə deyər: Bu qız dağ ceyranıdı,
Doqqazdan gələndə mənə tanıdı,

Əlini köksünə çəkif yanıdı,
“Bir bizim məhliyə gəlisən”– dedi.

Həmin bu sözləri Xəstə Hasan deyəndə Fədi hirsənif əriy
almadan gedir. Bunu görən Xəstə Hasan Fədinin könlünü
almaq üçün deyir:

Şükür ayax qoyub yar bizim yerə,
Kırpıqları oxdu, qanım da getdi.
Camalın şöyləsi yıxıb aləmi,
Sanasan məleykə donunda getdi.

Eldə belə gözəl olmaz həmişə,
Hüsnün şöləsindən gözdər qamaşa,
Küllü Alosmana saldı tamaşa,
Üşgüllü vəzirin yanında getdi.

Xəstənin yarısın, ay gözəl Fədi,
Artırdın dərdimi eylədin dəli,
Göylərin ölkəri, elin sərdəri,
Sən getdin, cəsətdən canım da getdi.

Bu söz Fədinin könlünü almaxdan onu daha da ajıxlana-
dırdı. Gedif ailəsinə pis qandırdı. Ailəsi belə bir qərara gəlir
ki, Xəstə Hasanı gülləliyələr. Sonradan fikirləşirlər ki, Xəstə
Hasan qocadı, onun əvəzinə qardaşı oğlu Dəli Bayramı tut-
duraq ki, türmədə ölsün, özüdə cavandır.

Səhəri qalxdılar məxsus Dəli Bayramla döyüşdülər. Levisin
kənd-koxası var idi. Adına Üşgüllü Vəzir deyirdilər. Həmin
Üşgüllü vəzirə 500 manat pul verdilər ki, Dəli Bayramı tut-
dursun. Üşgüllü Vəzir də pulu alıf gəldi Xosbuya bəylərinin
yanına, günahın hamısını Dəli Bayramın boynuna qoydular, elə
də Dəli Bayramı tutdular və ona səkkiz il iş verdilər. Bu zaman

Dəli Bayramın atası, anası Xəstə Hasanın yanına gəlif dedilər ki, bu işi sən elədin, sən də qurtar. Xəstə Hasan bəylərə minnətə getmədi, o vaxta qədər ki, aradan 5-6 ay keçdi.

Oruclux bayramına bir gün qalanda sazını götürüb Xosbuya bəylərinə minnətə gəldi. Gördü 40-50 bəy kefdədi. Xosbuya bəylərinin başçısı Dədə bəy idi. Xəstə Hasanı içəri çağırdı, xəbər aldı ki, nə yaxşı gəlifsən. Onda Xəstə Hasan belə dedi:

Aləm bilir ki, eşq atəşi məndədi,
Bilmiyənnər xələf sanar, əfəndim.
Bir yar ki, yarınnan ilqar eylədi,
İlqarından necə dönər, əfəndim.

Onda Dədə bəy bəylərə dedi ki, nə başa düşdünüz?

Dedilər:

– Heç bir şey. Yəqin bunun sevgilisi var.

65-70 yaşında olduğuna baxmayaraq xəbər aldılar:

– Xəstə Hasan belədirmi?

Onda dedi:

Aləm bilir sənin adın Dədə bəy,
Nəslin olub əvvəlindən zadə, bəy.
Öldür məni, verməynən yada, bəy.
Hər görənlər əhsan sanar, əfəndim.

Dedilər:

– Yox, deyəsən bunun başqa xahişi var.

Aldı görək Xəstə Hasan sözünü necə tamamladı.

Mən Xəstəyəm, bağda bostan əkəyəm,
Qırqnada bir gözələ nökəyəm,
İndi canı dildən bir ah çəkəyəm,
Tamam çarsı bazar yanar, əfəndim.

Bu sözün deyildiyi vaxtda Üşgüllü Vəzir içəri girdi.

Xəstə Hasanın Xosbuya getdiyindən xəvər tutan Fədinin qaynatasıgil bildilər ki, o Dəli Bayramı qurtartdırmağa gedif. Tez Üşgüllü Vəzirə dedilər ki, Xəstə Hasan Dəli Bayramı qurtarmağa gedif, get qoyma. Üşgüllü Vəzir gəldi ki, Xəstə Hasan saz əlində oxuyur. Üşgüllü Vəzir onun gəlif burya çıxmasına, bəylərin məclisində oxumasına bərk hirslandı. Hirs başına elə vurmuşdu ki, içəri girəndə salam verməyi də unutdu. Keçif lap yuxarıda oturdu. Bəylər çox pərt oldular ki, niyə salam vermədi. Onda Xəstə Hasan sazı götürüb görək nə dedi:

Bəyzadalar məclisinə gələndə,
Axlı kamil olan əyağı gözdər.
Ustadından nəsyət alan kimsələr,
Axlı kamil olan əyağı gözdər.

Bütün bəylər aşığın sözünə «Əhsən» dedi və güldülər. Xəstə Hasan sözünün dalını dedi:

Dəli könül, öz yerində paşasan,
Qanlı fələk kimi qoydun yaşasən,
Ay annamaz, niyə çıxdın başa sən,
Axlı kamil olan əyağı gözdər.

Üşgüllü Vəzir alt oldusa da bir söz demədi. Bəylər yenə güldü. Dədə bəy dedi:

– A Xəstə Hasan, sənə halal olsun. İndi ki, belə gözəl sözdər oxuyursan nə istəsən verəjam. Xəstə Hasan işi belə görüb sazı götürüb görək nə dedi:

Xəstə Hasan dəryalara dalanda,
Şirin canı eşq oduna salanda,
Ömür keçif vədə tamam olanda,
Bu yazıq canım o ağı gözdər.

Bü sözdən bəylərin çox xoşu gəldi. Üşgüllü Vəzir çox pis oldu və heç bir söz deyə bilmədi. Dədəbəy dedi:

– Ay aşix, nədir mətləbin aç de? Nə desən mənim gözüüm üstə! Pul desən pul, mal desən mal. Onda Xəstə Hasan görək nə dedi:

Əzəl bahar, yaz ayları gələndə,
Bülbül sitəmindən gül azad olur.
Dəstəsindən ayrı düşən sonalar,
Şana dəyməmişdən tel azad olur.

Al, yaşıl geyinif gəlinnər, qızdar,
Sürmələlif qaş-kirpiklər, o gözdər,
Gəlməsə durnalar, ötməsə qazdar,
Üzməsə sonalar göl azad olur.

Xəstə Hasan xocaların-xocası,
Könlüm öyü övliyələr bacası.
Bu gün əziz gündü, bayram gecəsi,
Bəylər sitəmindən qul azad olur.

Bəylər dedilər ki, qul kimdi, kimi azad eləmək lazımdı?
Xəstə Hasan susanda Dədə bəy deyir:

– A Xəstə Hasan, nə qul, nə adam? Sözdü adama oxşuyursan, açıx de görüm nə istəyirsən?

Xəstə Hasan deyir:

– Qardaşım oğlu Bayramı 5-6 aydı tutuflar. Səkkiz ildə işi var. Onu sizdən istəyirəm.

Bəylər bir-birinin üzünə baxıllar. Dədə bəy deyir:

– Xəstə Hasan, savax bayram günüdür, gəlif çalıb-oxuyar, bəylərin könlünü şad edərsən. Sonra da qardaşın oğlunun nədən tutulduğunu öyrənərik.

Xəstə Hasan razılaşıır. Ordan yol alır qonaqçısının öyünə. Qonaxçısının da uşağı olmurdu. Qardaşı qızını qızıdığa götür-

müşdü. Gecəni rahat yatdı, səhər əl-üzünü yuyuf əyləşdi süfrəyə. Qız da çay-çörək gətirir. Öy sahibini çay-çörəkdən sonra hörmət olaraq deyir:

– Aşır, bir qalyan çəksən pis olmaz.

Xəstə Hasanın də fikri qardaşı oğlunun yanında idi. Dər-dini dağıtmaq üçün deyir:

– Olsa, pis olmaz.

Öy sahibinin bir sulu qalyanı vardı. Qıza deyir ki, a bala, onun suyunu təzələ gətir, çəkək.

Qız da qalyanın suyunu təzələmək istiyəndə əlindən salır sındırır. Kişi hirsənib qızı döymək istiyir. Xəstə Hasan görür öy sahibini qonax hörməti gözdüyən adam döyül, onu sazsız başa sala bilməyəcək. Əl atdı saza, dedi:

– Qardaş, ürəyimə üç kəlmə söz gəlib, izin ver, onu deyim.

Aldı Xəstə Hasan:

Səhərdən uğradım bir gözələ,
Saraldı rəngi döndü xəzələ.
Özün dedin: götür suyun təzələ,
Əldən düşdü, qalyan sındı neynəsin?!

Bizim yerlər çayır, çəmən, meşədi,
Al yanağa qızıl güllər döşədi,
Altın döyül, gümüş döyül, şüşədi!
Əldən düşdü, qalyan sındı neynəsin?!

Xəstə deyər: nə istərsən bu qızdan,
Tər tökülür al yanaxdan, o üzdən,
Kəs qiymətin indi alınan bizdən,
Əldən düşdü, qalyan sındı neynəsin?!

Öy sahibini tutduğu işdən peşimin olur. Xəstə Hasan oradan gəlir bəylərin yanına. Dədə bəy dedi:

– A Xəstə Hasan, İrfanı adlı aşix eşidifsənmi?

Xəstə Hasan dedi:

– Dədə bəy, onun adını eşitmişəm, əmbə özünü görməmişəm.

Dədə bəy dedi:

– O, necə aşıxdı?

Xəstə Hasan dedi:

Özünü görməsəm də sözdərinnən bilirəm ki, çox zor aşıxdı.

Dədə bəy dedi:

– Bu bəylərin yanında deyirəm. İrfanı indi gələjək məclis aparmağa. Sana üç kəlmə qıfılbənd deyəjək, əgər onu açsan, qardaşın oğlu Bayramı buraxajam. Yox, aç bilmədin heç, o sözü bir də dilinə alma.

İrfanını gətirdilər məclisə. Məclis başlayır. Dədə bəy İrfanı deyir:

– Xəstə Hasana bir qıfılbənd deyəjən. Qıfılbəndi üzdən desən, sənün üçün pis olajax.

Aldı İrfanı:

Aradım, yoxladım könül şəhrini,
Gördüm bu könlümdə yenə dörd qardı.
O dördün birini qaldırdım atdım,
Yenə gördüm bu könlümdə dörd qardı.

Xəstə Hasan gülümsəyib görək nə dedi:

Ol yaradan bu dünyanı xəlx etdi,
Nişangahı dörd qıvladı, dörtdü, dörd,
Yoxdan var eylədi cəmi insanı,
Abı, ataş, xanı, baddı, dörddü, dörd.

Aldı İrfanı:

Oxudum, oxudum mətləbə çatdım,
Bir bəzircan tapdım yarısını satdım,

İndi də o dördün ikisin atdım,
Yenə baxdım gerisində dörd qaldı.

Aldı Hasan:

Yoxdan var eylədi cümlə aləmi,
Endi fəriştələr, çəkdi qələmi,
Məhəmmədə gəldi haqqın salamı,
«İncil», «Tövrət», «Zabur», «Quran» dörtdü, dörd.

Aldı İrfani:

İrfani deyər bu sözləri alana,
Eyvallahım var təcənnisi bilənə,
Üçünü atdım, birini aldım qələmə,
Dörddən dörd tulladım yenə dörd qaldı.

Aldı Hasan:

Dövr eylər bu dünya dönər, ha dönər,
Bir gün olar çıra bəndindən sönər,
Xəstə Hasan, üstünə Əzrayıl qonar,
Dörd kimsə aparar, yenə dörddü, dörd.

Məclisə toplananlar Xəstə Hasanın bu cavabına mat qaldı.
Hamı onun hünərinə «Əhsən» dedi. Üşgülü Vəzir gördü işi
şuluxdu, məsələ açılsa, biavır olajax. Susdu. İşin gedişini belə
görən Dədə bəy dedi:

– Hasan, de görüm sənın tayın aşır bu dünyaya gəlir,
gəlməyir?

Onda Xəstə Hasan aldı və belə dedi:

Abı çeşmin çaylarında, ördək birdi, qaz da birdi.
Süsən, sünbül, tər bənövşə, bülbül ötər yaz da birdi.
Vaqif hər dərtədən qanandı, Gövhərinin qiyməti yox.
Qul Qaranım qərəz eylər, Aşır Ömər sözdə birdi.

Qurbanı haqq aşığıydı, o da xımnan sökər.
Çöllü fidan qələm alıf, o xədinə bir xəndəkər.
Qul İsmayıl baş tacıdı, o canını candan əkər.
Aşix Polat kamil usda, Dəli Tamı saz da birdi.

Molla Xəlil həvəs ilə, işdi eşqin badasını.
Kofdadı bir dəryadı, keşmək olmaz adasını,
İrfanıya da veriflər, onnardan ziyadasını,
Kərəm yandı eşq oduna, od da birdi, köz də birdi.

İşdim eşqin badasını, həm oxuyam, həm yazam.
Böylə getməz bu zamana, vallah düzələcək əyyam.
Min iki yüz on dörd sənə, tarixim yoxdur ki, sayam.
Yüz min aşix gəldi-getdi, Xəstə Hasan yüzdə birdi.
Belə deyəndə Dədə bəy açarı verdi Xəstə Hasana və dedi:
– Xəstə Hasan, sən həqiqi haqq aşığısın. Həm sözdərə
cavaf verdin, həm də aşixlərin hamısının haqqın özünə verdin.
Öləninin də, qalanının da. Sən haqqı nahaqqa verməzsən!
Götür açarı apar, qardaşın oğlunu da azad edə, onnan baravar
kimi də isdəyirsən azad elə!

Belədə Xəstə Hasan Dəli Bayramı və yanındakı yoldaşla-
rını dı qaladan azad elədif, qardaşı oğlunu da götürüf gəlir Le-
visə.

**Söylədi: Aşiq İsgəndər Ağbabalı,
mart 1983-cü il, Naxçıvan şəhəri.**

Aşıq Murtaza Tursunovun əlyazması şəklində göndərdiyi və bilgisayara yığdırdığı mətnlər:

*A" a%!dak! dastan-r vay tin Murtaza Tursunovdan toplan-
m!" iki variant! var. Birinci variant!n vv lind bir yar!m9!q
v r qd X st Hasan!n atas! v qarda"lar! haqq!nda bel bir
bilgi verilir.*

XASTA HASANIN UŞAX VAXTI XAVETDƏ DANAYA GEDƏN VAXTI BAŞINNAN ÖTƏN VAQİƏ

Köhnə, qədim vaxtlarda, dünyanın lələ vaxdı Xasta Hasan Türkiyənin Van şəhəri deyilən yerdə yaşayırmışlar. Sora beş qardaşın törəməsi o yerə sığmeller. Bu beş qardaş oradan qalxer Axırkələkdə Dırqına adına olan yerə gələllər. Belə olanda İsgəndərə (Xəstə Hasanın atasına– Ə.Ş.) gələr ki, nə duryorsuz sizin çayırı¹⁵ ermənilər biçər. Bunu eşidəndə, bunnar beş qardaş - Çiçək, Qara Alı, İsgəndər¹⁶, Avdiulla, Musdafa qalxer gələrlər ermənilərin yanına diyellər niyə edersiz, bizim yeri niyə biçersiz?

O zaman ermənilər diyer “Get o yana, qanmaz türk, sizə bir bu qədər yeri kim verər? İnnən sora buraların sahabı biz olacayız!”

Bunnar çox deyər, ermənilər az eşider. Bunnar baxer erməniyə söz keçmir, odurku dava düşür. Bunnar bu vuruşda erməninin birin ağır yaralar. Sonra İsgəndərlər burada dura bilmellər. İki böyük qardaş geri-Türkiyəyə gedellər. Geridə qalan üç qardaş bu yana Levis kəndinə gələr, orada məskən

¹⁵ Biçənəyi, cəməni

¹⁶ Burada yanlışığa yol verilib, Hasan olmalıdı. İsgəndər atalarıdır.

salellər, yaşıyellər. Ama İsgəndərin bir bacanağı Əzəlki..**(Son yarımşıq cümlə göy rəngli qələmlə əlavə olunub. Mətn qırılır. Başqa bir səhifədə makına vərəqinin əvvəli kəsildi-yindən mətn yarımçıq başlayır–Ə.Ş.)**

...Darda qalanların dadına yetən Rəbbil aləmin, aşıqı məşuqa yetirən pirləri göndərdi. Hasana pirlər badasını versinlər. Pirlər yetişdi Hasanın üstünə.

Dedi: “Ey cavan aç gözünü!”

Hasan gözünü açanda gördü ki, başının üstündə nurani dəvriş! Dəvriş dedi: “Hasan, acsanmı? Bizim də aclığımız var”.

Hasan dedi: “Vallah nanımı Allah verə, bögün növbətim bir qoca nənəyə qaldı, o da dedi: “Oğul, sən get, mən bir azdan bişirəm, gətirəm” (gətirmədi).

Dəvriş dedi: “Al bu ətməgi ye!”

Hasan belə baxdı, dedi: “Dədə, bu torpaxdı. Torpax da yeyilər?”

Dəvriş dedi: “Oğlum, bu torpax yeyilər. İndi hələ ye, görər-sən torpax degil. Bu torpax Qəribi Şahsənəmə yetirəndi. Al da ye, Hasan”. (Dəvriş) bir az ağzına atdı, başladı çeynəməyə.

Hasan belə dəvrişə baxdı, (verdiyində) aldı bir az ağzına. Baxdı ki, cənnət tahamı, çox ləzzətli, həm də ətirli. Başladı torpağı həp yedi. Bir az duranda bir də gördü o yannan bir nazanı xanım gələr. Qaşlar qara, gözdər qara, al yanaxda qoşa xallar can aler. Hasan belə alıcı göznən baxdı. Bayram ağanın Fədi adlı qızına oxşatdı, dedi: “Olaki Fədidi?!” Hasanın fikrini pirlər qandı. Dedilər: “Hasan, aqlını itirmə, bu sən degən dəgil. Bu sən sevgilindi”. Pirlər bu sözü degəndə qız qayb oldu. Ha baxdı görmədi. Belədə Hasan bayıldı.

Hasan yatdı, ağzından su, köpük axmağa başladı. Beləcə iki sutka yatdı. Üçüncü sutkanın yarısı camaat kövü gəzerdi,

gəldilər yığinnara baxdılar. Uçan yığinnarı düzəldəndə Hasanı gördülər. Baxdılar Hasan yater. Hama ağzınnan su, köpük axer. Bilmədilər sağmıdı, yoxsa ölüdümü. Dedilər: “Gedək sahabına xavar edək”. Bir adam göndərdilər. Getdi Əzəl kişi (başqa variantlardan aydın olur ki, Əzəl kişi Hasanın Xavetdə evində qaldığı qohumu, deyəsən xalasının əridir-Ə.Ş) dedi: “Hasanı buldux, sağdur, ölüdür bilməzik”.

Əzəl kişi dedi: “Oğul, nerdədi?”

Oğlan dedi: “Əmi, odey a, o böyük dərənin yanındakı tarlada, sapın altındadır”

Bunu eşidən Əzəl kişi qaşdı köv böyüyü, yüzbaşı Nəbinin yanına, dedi: “Ay Nəbi, Hasanı bulmuşdax. Bilməllər ölüdümü, sağdımı. Bir qalx, hələ gedək baxax”.

Nəbi qalxdı, fayton çağırırdı, mindilər getdilər. Hasanın yanına gəlib gördülər yater. Baxdılar ağzınnan su, yaşıl köpük axer. Nəbi istədi əlini alsın, çandamarına(nəbzinə-Ə.Ş.) baxsın, Hasanın qolunu əlinə alanda o diksinib gözdərini açdı.

Əzəl gəlib dedi: “A bala, ay Hasan, hələ qalxsana. Budu səni üç gün olar gəzəllər. Sənə nə olub?! Bir qalx!”

Nəbi də dedi: “Qalx hələ, balam, nə oldu sənə?”

Hasan yan döndü, ağacını tapdı, dedi: “Deyim mənə nə olmuş”:

Aldı görək Hasan nə dedi:

Ay ağalar, sizə deyim,
Başımnan ötəni mənəm.
Gəldi ərənnər üstümə,
Geydirdilər mənə geyim.

Pirlər yığıldı başıma,
Düzən verdilər işimə,

Mənim bu cavan yaşım,
Rəhm eylədi ağam, bəgim.

İnsanı tutar baş geyim,
Sazım yoxdu sizə deyim,
İnnən belə mənim hayım,
Salat edər işim bəgim.

Paltar üstümə yaraşdı,
Şəvqi gövdəmə daraşdı,
Çəh çaldım başım qarıştı,
Vallahi, doğrusu bəgim.

Budur Xastanın mərfəti,
Etməkdir sizə hörməti,
Qumaş özünən qiyməti,
Hər zama götürər bəgim.

Söz tamam oldu, o yannan biri dedi: “Bununku sevgi vergisidir”.

O zaman Hasan genə ağacı düşünə basdı, aldı görək nə dedi:

Yağmur yağdı daldeyləndim yığına,
Yel döndərdi məni aldı altına.
Birdən rast gətirdi yarın bağına,
Hayıf oldu bulamadım fəndini.

Xapdan gözüm açdım “İllalah!” dedim,
Cənnət tahamını mən şirin yedim.
Yanı ki, Quranı bilərdim kəndim,
Hayıf oldu görəmmədim qəndini.

Pirlərin xocası məni oxutdu,
Noxdalayıb bu beynimə toxutdu.
Hər bir sözü qulağıma axıttı,
Hasan söylər yerin göyün bəndini.

* * *

Gözüm açtım haqqa kəlmə deməgnən,
Dillərim açıldı, a bəgim mənim.
Haqqın nəsibinnən toprax yeməknən,
İzanim açıldı, a bəgim mənim.

Pirlər üstümə bü gün gəldilər,
Hər təfədən mənə suval verdilər.
Cavab kəlməsini doğru aldılar,
Dillərim açıldı, a bəgim mənim.

Badeyi verdilər mənim dəsdimə,
Bir də baxdım yarım gələr üsdümə.
Zalımlar girdilər mənim qəsdimə,
Ayırdılar yarım, a bəgim mənim.

Qismatım olsaydı yarıdan qalardım,
Bu fanı dünyadan murat alardım.
O zamanda telli sazı çalardım,
Ayırdılar yarım, a bəgim mənim.

Xasteyi sınaqdan pirlər keçirdi,
Hər türlü bulağın suyun içirdi.
Qıyamat ayrılıx aldı qaçırdı,
Ayırdılar yarım, a bəgim mənim.

Söz tamam oldu. Yüzbaşı Nəbi dedi: “Şimdi qalx öyə gedək, əvdə söylərsən”.

Hasanın xalası Hasanı gördü, qucağına basdı,”A balam, sənə qurban”–dedi– “Sənə bir şey olsydı, mən anan Sultana nə diyərdim?! A sənə qurban olsun xalan, ay Hasan!”

Hasan dedi: “Xala, dayan mən deyim, nə cavap verəcəm sənə”. Aldı Hasan:

Çox şükürlər olsun şahlar şahı,
Yetiştirdi bu halda dadıma mənim.
Göndərdi üstümə gəldi ərənnər,
Bir sevgi saldılar yadıma mənim.

Toprax verdi mənə, bir gözəl yeyim,
Yoxdu simli sazım mən sizə deyim,
Əynimə geydirdi qəm paltar, geyim,
Xasteyi artırdı adıma mənim.

Pirlər mənə qat-qat dəri soydular,
Söylətdilər söhbətimnən doydular,
Mənim adım Xasta Hasan qoydular,
Dedim ki, yetişsin dadıma mənim.

Söz tamam oldu. Sonra camaat dedi: “Oğul, Hasan, Allah sənə verdi, gözüün aydın olsun, çox yaxşı dərəcəyə getdin. Hələ gənə bircə kəlmə de görək”.

Aldı Xasta Hasan gənə nə dedi:

Ay ağalar, nə gözəldi,
Duşda yarını görməgin.
O adamın xoş baxdıda,
Döndərib salam verməgin.

Salam alsa, şad olarsan
Almasa, məlül qalarsan.
Axrında bərvət olarsan,
Döndərsə üzün görməgin.

Bu Xastanın sözü çoxdu,
Heç bir xavar alanı yoxdu,
Gəlib yarı görən vaxdı,
Qoynunnan narı dərməgin.

Söz tamam oldu. Aldı gənə:

Dərya qırağında durub gəzərkən,
Əlimə bir alma dal iras gəldi.
Can qurban eyləmə ay alma dalı,
Könlül istədiyi yar ras gəldi.

Əlində tutordu altınnan tası,
Silindi könlümün qalmadı pası,
Ağ sinən üstündə Bulqur yaylası,
O sinən sinəmə düz irast gəldi.

Xasdiya dönübən nazar eylədi,
Xasteyi canınnan bezar eylədi,
Səksənnən doxsannan bazar eylədi,
Yanıldı sayısı yüz iras gəldi.

O yannan biri dedi: “Bicarə sevgisinnən ayrı düşdü, yarını
əlinnən alıflar. O zaman Xasta Hasan aldı görək nə dedi:

Mənim özüm öz özümə eylədim,
Külü alıb öz gözümə teylədim.
Pirlərin önündə mən tərs söylədim,
Onunçün yığvalım tərsinə gəldi.

Qismat verdi onu bütün yemədim,
O diyən sözlərə mən “hə” dimədi.
Sonra durub öz-özümü qınadım,
Pirimin dedigi gerçəgə gəldi.

Hasanam, yanerəm əlimə gəlməz,
Bedasıl olannar heç nəsihət almaz,
Bu fani dünyədi, heç kəsə qalmaz,
Onunçün görüşmək mənşərə qaldı.

Burada rəvayət bitir–Ə.Ş.

Murtaza Tursunovdan toplanmış ikinci variant belə başalayır:

Türk tarixi 1232-ci ildə¹⁷ dünyaya gəlib. Evlərində külfət çox olduğuna görə Xavet kəndində Hasanın atası İsgəndərin bacanağı tərəfdən dayısı oğlu varıymış. İsgəndər kişiye deyir: “Ay İsgəndər, gəl Hasanı ver, aparem bizim kövə. Dananı qatax (qavağına), qoy dana otarsın. Gənə bir az bir şeylər olar. İsgəndər kişi dedi: “Dayım oğlu, apar, qoy getsin”.

Bəli, bu söznən Hasanı dayısı oğlu Əzəl (Nəbi yazılıb, sonra üztündən qara çəkilərək Əzəl yazılıb–Ə.Ş.) Aparır orada kövün danaçısı olur, (Qələmlə 1233 yazılıb–Ə.Ş.) ayda yarım batman buğduya. Ama belə söyləşdilər, başdan. Danaçı hər gecə bir əvdə qalaçax. Həm də hər nə lazım olsa, o kövün camaatı düzəldəcək.

Hasanın özü də bir sükut, məzlum, bir mələk kimi uşaxdı. Özünün də 18-19 yaşı varıymış.

¹⁷ Mətnə qələmlə düzəliş edilərək rəqəm 1212 yazılıb-tərtibçidən
213

Allah tala hər kəsin balasının baxtını açsın. Hava qaraler, şimşək oynar, göy gurulder. Başder yağmur yağmağa. O vədə də tarlalar biçilmiş, onu da yığmışdılar kapnaya. Qopna- ot yığını Yağmur yağanda Hasan haman kapnanın birinə söykəner ki, yağmur dəgməsin. Əmədəni yel əser o yığılı kapneyi eləki Hasanın üstünə devirir. Hasan qalır altında. O vədə darda qalannarın dadına yetən Rəbül aləmin aşiqi məşuqa yetriən pirləri göndərirdi. Hasana pirlər badasını verdilər. Pirlər yetişdi Hasanın üstünə, dedi: “Ey cavan, aç gözünü”.

Hasan gözünü açsa gördü kü, başının üstündə nurani dəvriş.
(Dəvriş) dedi:

–Hasan, acsanmı? Bizim də aclığımız var.

Hasan dedi:

– “Vallah nanım Allah verə, bu gün növbətim bir qoca nənəyə gəldi. O da dedi: “Oğul, sən get, mən bir azdan bişirər gətirərəm. Odu ku onu gözdüyürəm.”

Onda pir baba qurşağınnan bir az toprax verdi, dedi: “Al bu ətməgi ye.” Hasan belə baxdı, dedi: “Dədə, bu topraxdı, toprax da yeyilərmə?”

Dəvriş dedi: “Oğul, bu toprax yeyilər. İndi hələ ye gör nə ləzzəti var”.

Pir dədə özü bir az ağzına atdı yedi. Sonra da verdi Hasana...

(Buradan sonraki Murtaza Tursunovdan toplanmış birinci variantla eyni olduğuna görə təkrarlamağı lazım bilmədik.–Ə.Ş.)

Murtaza Tursunovun Qul Qaranı ilə Xəstə Hasanın görüşünün başlanğıcı bir az fərqli olduğundan burada veririk.:

Bir gün Nağı bəy adamlarıyla qapıda oturub çay içerdilər. Baxdı ki, Qaranı əlində saz gəldi. İçəri girəndə Nağı bəy dedi: “Qaranı, əglən bir sözüm var, deyem”.

Dedi: “Ay camaat, mən gəlin gətirdim, Allaha çox şükür olsun. Gəlin mənim kö

dadı”. Dedilər: “Deyillər Xavet kövündə bir çovan uşax çıxmış, onda gedək onu gətirək, onnan deyişsin. Əgər bir şey olmasa, başqa yerə əl atarız”!

Nağı bəy dedi: “Amandı, tez gətir”.

Hüseyn ağa çıxdı getdi bir danə çapar çağırdı, dedi: “Gedər Xavet kəndində bir danaçı var, kövün danalarını otarər. Onu alar bizim evə gətirərsən”.

(Bundan sonra ta “Xəbər al” rədifli bağlama bitənədək hadisələr Aşıq İsgəndərin söylədiyi kimi davam edir və eyni şeirlər söylənilir. Sonluqda Aşıq İsgəndərin söylədiyi “Yatasan” rədifli duvaqqappa-gözəlləmə və “Həm kərimсэн, həm alimsən, həm qüvvətli, həm də uca” misrasıyla başlayan müxəmməs yoxdu. “Xəbər al” rədifli deyişmədən sonra Murtaza Tursunov dastan-rəvayəti belə bitirir.–Ə.Ş.)

Söz tamam oldu, Qaranı genə sözü özü bağlamadı ki, o desin. Onda el bağırdı: “Qoysana o da (yəni Xəstə Hasan–Ə.Ş.) desin”. O zaman Qaranı dedi: “A kişilər, o ne bilər, mənə deyər. Söz söküntü kimi özü açılar. Qoy desin, görüm nə bilər?!”

Onda Xasta Hasan alər, görək nə deyər:

Əvvəl dörd kitabdan, hər bir hesabdan,
Yigrimi min nə var Quran içində?
Neçə min əlifdi, edəllər izhar,
Neçə min ayatdı, Quran içində?

Neçə min əlifdi, neçə min zal?
Neçə min qaf-kafdı, neçə mindi dal?
Neçə min kənəzə, neçə min dəlal?
Neçə min maddədi firğan içində?

Neçə min surədi, becər onu yaz,
Neçə min hərifdi, neçə mindi söz?

Əgər becərməsən istəmə bir saz,
Neçə min noxtası Quran içində?

Neçə min əlifin birdi nişanı?
Neçə min Rusdamı rəsmi zamanı?
Neçə min Zülfüqar minkür divanı?
Neçə min sərdarı meydan içində?

Neçə min yaxında əhli bafadar?
Neçə min cannara yetişər səmər?
Kənzin-künzün əhvalınnan xavar al,
Xasta kimdi, kannı məkan içində?

Söz tamam oldu. Qaranı açmayıb sazını gətirib qoydu Xasta Hasanın önünə. Xasta Hasan sazı aldı əlinə, dedi: „Allah öz kəməndini saldı öz boynuna. Çünkü sən məni uşax saydın, bə bu camaata niyə salam vermədin?! Demədin çuxanın altından başqa adam çıxar? Onun üçün kəmənd öz boynuna düşdü“.

O yannan Nağı bəy qalxdı, gəldi, Xasta Hasanın gözdə-rinnən öpdü. Dedi: „Sağ ol, bala! Yaxşı dedin. İnnən belə sənsən mənim aşığım. Qoy Qaranı özünə başqa yer tapsın“.

Qul Qaranı dedi: „Düzdü, bəgim. Mənim öz kəməndim məni boğdu. İndi, bəgim, mənə izin ver, mən bu uşağı incitdim, qoy könlünü alem, bir iki gün xidmət etliyem“.

Nağı bəy dedi: „Yox, olmaz. Çünki insan oğlu çiy süd əmmiş“.

Qaranı dedi: „Bəgim, gətir əl kağızı yazem, mənim buna ziyanım olmaz“.

Nağı bəy dedi: „Onda olar, yaz. Əgər bir şey olsa, sənin kökünü kəsərəm vallah“.

Bəli, Qul Qaranı Xasta Hasanı apardı davata, hamısı yedilər-içdilər. Nağı bəy bir yaxşı at Xasta Hasana peşkəş verdi.

Xasta Hasan atı minib yola düşdü. Söz yadına düşdü ki, igid min yatar, sıra bir düşər. Gəl borcunu (Nağı bəyə) bağışlat.

Geri döndü. Gəldi geri, Nağı bəy dedi: „Oğlum, nə oldu? Niyə döndün, mənim yanımdamı qalacan?“

Xasta Hasan dedi: „Yox, bəgim, deməsinə də hicablanerim“.

Nağı bəy dedi: „Nədi, balam, heç qorxma, de onda“.

Xasta Hasan dedi: „ Bəgim, Allah sizi heç bəglikdən ayırməsın. Həmişə başınız yığnaqlı olsun. Üstümüzdəki bir az borcu bağışlarsanmı, dedim“.

Nağı bəy dedi: „Hasan, o bir şəriətdə kəsilən işdi. Alacağdım, o ku geri döndün, balam, bağışladım. Get ananın südü kimi halalın oldun“.

Hasan gəlib Nağı bəyin əlini öpdü. Təmənnə edib atına minib getdi, Xavetə tərəf. Gələr kövə çıxər, gənə malına sahib olər.**(Yəni mal otarmağa başlayır–Ə.Ş.)**

Ama, Xasta Hasanın Qul Qaranıynan deyişməsi, onu bağlaması dünün üzünə yayılır ki, Xasta Hasan Qarxaxda Nağı bəyin aşığı Qaranını bağleyif.

Levisdə İsgəndər kişi savinib Xavetə gəlir. Oğlunu görər, üz-gözündən öper.

Xasta Hasan o yazı güzətən malı otarər, haqqını alıf əvinə gələr.

Bəli, bir neçə il keçənnən sora Xasta Hasanı əvləndirilər. Necə ki, öz sevgilisi putasını almıyannan sora Qodos kəndindən Sultan adlı bir qız aleller. Onunna ömür sürür. Bəli, Sultan xanımnan bir neçə uşağı olər. Axıra iki oğlu qaler- bir İsmayıl, ikincisi Mədət. Belə yaşayıb, sonra 83 yaşında Allahın rəhmətinə qovuşub.

Murtaza Tursunov variantı səh. 6-16-dakı mətn burada bitir. Hər iki variantda sonda tarix qoyulmayıb.

XASTA HASANIN QARDAŞI DƏLİ AVDILLAYI DƏDƏ BƏYİN QAZAMATINNAN QURTARMASI

Levis kəndi dağ yeridi, orda bağ-bağça olmurdu. Bir gün piçin vaxtı kövə əriük satdığı gələr. Nasıl qab olursa olsun, qab dolusu buğdayı qab dolusu əriük dəyişərmiş. O vədə kövdə biçin geder, hər evin kişiləri bir–birinə yardım edərmiş.

Bəli, əriük satan kövün lap ortasında Dursun deyilən bir adamın qapısında olar. Kövdə hər kişi yox, hər qarı qısımlı qalmış. Qarilər gələr əriük aləllərmiş. Ama, kövdə qalan qoca kişilər də o yanı Yusupgilin qapısında eşidəllər, əriük satduğu gəlip. Deyillər, biz burda niyə dururuz, gedək bir qab əriük alax, orada söhbət edək. Görək kimdi, nə adamdı.

Gəlillər əriük satılan yerə, Dursun¹⁸ gilin qapısına, ləqəbinə Çoçol dəllər. Bəli, bir qavnan əriük aldılar. Elə kölgədə oruruf söhbətə başladılar. Bir də baxıllar o yannan Molla Məhəmmədin nişannısı Fədi arvad budu əlində bir vedrə gələr əriük almağa. Onnar dedilər ki, Hasana odu Fədi arvad gələr əriük almağa. Gəl bunun gəlişinə bir kaç xana de görək. Xasta Hasan dedi: “Ədə, bu ölmüş əvvəl yaxşı, bir şey deyəndə gü-lördü, indi belə söz çevirər, ajıxlanır, yox!” Yanındakı kişilər dedir: “Ay Hasan, sən hax vergilisən, aləm bilər. Bir də sevin-sin ki, sən ona söz deyirsən.

Xasta Hasan dedi: “Deyərəm, əmbə, qorxuram ölmüş söz çevirməsə”.

¹⁸ Murtazanın öz əlilə yazıb, 9 aprel 1984-cü ildə tamamlayaraq poçtla mənə göndərdiyi variantda belədi: “Həmin ev sahibi Qara İsmeyil deyir ki, odu Fədi arvad gələr. Onda Topal Səfər, Qoço İsmeyil deyir Xəstə Hasana: “Bnunu gəlişinə bir söz desən, bir baxsan neçə nazü-qəmzəynən gələr.”

Aldı Xasta Hasan Fədinin gəlişinə nə desin.:

Könü, l səni müjdələyim qavaxdan,
Budur üzü xallı yarım gələyer.
Əzələri, məzələri, ləbləri,
Dili şəkər-ballı yarım gələyer.

Xasta Hasanın səsinə eşidən Fədi arvad ehram çəkdi
üzünə. O vədə saçlarının bir neçə tel endi döşünə. Bunu
görən Xasta Hasan aler sözün o biri xaneyi desin:

Ay qız, əbrülərin gərdənnən aşar,
Bad əsəndə incə belə sarmaşar,
Alların o xala nə xub yaraşar,
Boyu səlbə boylu, yarım gələyer.

Belə diyəndə Fədi gəldi, əmbə Xasta Hasana bir təriss göz-
lə baxdı, keçdi əruk almağa, qadınnarın içinə.

Xasta Hasan bunu diyəndə Fədi gəliyer, əmbə, Xasta Ha-
sana yan gözünə baxer. Keçir qarılarn yanına. Bunu görən
Xasta Hasan aldı üçüncü xanasını dedi:

Xasta Hasan der: nə çox baxdın üzümə,
Malım yoxdu, özüm qurvan özünə,
Bivəfasan, inanmıram sözünə,
Qaş fətnə-felli yarım gələyer.

Söz tamama yeter. Fədi arvadnarn söylədiyi yerdə Xasta
Hasan əruki yeyir, çiydini orta barmağının dırnağının üstünə
qoyor, baş barmaxla sıxıb ater. Ərukin çiyidi gedir Fədi
arvadin burnunun üsdündə kəmiyə dəyir, burnu sızlıyanda
gözünənə yaş gələr. Geri dönör Xasta Hasana deyir:

– Hasan, dəlisən dəlixanaya get, belə zarafat olmaz, az
qala gözüm çıxa.

Xasta Hasanın könlünə dəyir, Fədinin ona dəli deməsi.
Odur ki, zarafata çevirib deyir: “Bir busa ver o gül üzünənə.”

Xasta Hasan baxdı Fədi çox qəzəbləndi. Onda götürür belə
deyir. Aldı Xasta Hasan:

Bir fiskəynən nazlı yara daş atdım,
Qayıtdı geriyə, «dəlisən»—d

Eldə belə gözəl çıxmaz hamaşa,
Qaşlar şöyləsinə, gözlər qamaşa,
Küllü Alosmana salar tamaşa,
Üşgüllü vəzirin şanında getdi.

Xasta Hasan yarısan, ay gözəl Fədi,
Artırıb dərdimi eylədin dəli,
Aləmin ölkəri, elin sərdəri,
Çürüdü cəsətim, canım da getdi.

Fədi arvat evinə gedir. Axşam yoldaşı Məhəmməd biçin-nən gəlir. Fədi deyir ona:

– Məhəmməd, sən mənə üç talax elə, boşə. Mən gedib Xasta Hasana köçəcəm. Çünki nə qədər deyirəm, sən onun ağzının alımını vermirsən.

Məhəmməd də gənə zarafata salıb güldü, dedi:

– Ağız, ona mən nə deyim?! O, özü bir hax vergisi, sevgisini də sənə oxşadır. Çünki Məhəmməd də atanın bir oğ-luydu. Təklük də ki, bir Allaha gəlir. Fədi o gecə yatdı, sabax kişilər gənə biçinə getdi. Fədi də ata-ananın bir qızıydı, beş də qardaşı varıydı. Anasıgilə gəlir, Məhəmmədə diyən kimi anasına da deyir:

– Mən taha Məhəmməddə durmuram. Boşanıb gəlib Xasta Hasana gedəcəm. Çünki onun ağzına çıxan yoxdu. Hər yerdə mənə söz deyir, utandırır.

Bunu deyəndə, anası deyir:

– Ay qızım, o eləcə sənə söz deyir, heç zad olmaz.

Ömbə bu sözlər ki, oldu Fədinin dediyinidə, anası dediyini də Fədinin 14-15 yaşında qardaşı eşider. Axşam xalx biçinnən gələndə böyük qardaşına deyə, hamsına xəbər verir. Onda böyük qardaşı Osman ağa deyir: «Biz Hasanı döyə bilmərik,

çünkü o bir övliya adamdı. Əmbə gəl onun hayıfını kiçik qardaşı Dəli Avdılladan alax. Gər Hasan toxunsa, onu da qatax». Bir sözlə, piçin qurtular. Camahat boş vaxdı gün dəyən bir evin yanında oturf, söhbət eləyif gün keçirirdilər. Həmin yerdə Osman ağa və qardaşı Əli Xasta Hasanın qardaşı Dəli Avdıllaya toxunullar. Dəli Avdılla da sözün düzünü dediyi üçün adına dəli deyirdilər. Həmin Dəli Avdıllanın Əliyə sözünü çəpinə düşürüllər. Onda Osman ağagil çoxlux, Avdılla tək. Avdıllanı yaxşıca bərk döyüllər, o ku var. Avdılla düşür.

Onda bular qayıdır evlərinə. Dədələri Bayram ağa deyir, indi siz katrem qatdınız. Tez gedin şikayətə. Osman ağa gedir Tok bəyinə şikat edir. Guya şəriət yolunda döyüş-dalaş olub. Bəy də ki varif, bilməzdən namıs-ar üçün Dəli Avdıllayı aparır dama salır, 101 il iş verir. Onda Xasta Hasan nə qədər iltimasçı göndərir Osman ağanın dədəsi Bayram ağaya. Bayram ağa da iş çətinə düşəndə oğluna atır. Oğlu Osman ağa da sözünün üsdünə durar, barışmaz.

Bir neçə ay keçəndə Qurvan bayramı yaxınlaşır. Xasta Hasan öz-özünə deyir: «O ku, bular barışmır, gedim Tok da Dədə bəyin yanına, halımı danışım. Yüz adama yalvarası bir adama yalvarım». Yanına bir sözü işdək adam alar, İslərin İsayını götürür. Bayrama üç gün qalanda evdən çıxıllar.

Gələ-gələ Xırtızın altında Ormos bağları varmış. Oraya gələndə dərə yolunda istidən suzullar. Xasta Hasanın yanındakı İsa kişi deyir:

– Hasan, yaman susadım nə qayrax? Yavaş, bu bağın yanındakı bosdannan bir neçə xıyar alax, yiyək susuzluğumuz getsin, yoxsa hələ dərə uzundu, isdidən ölərik.

Onda Hasan deyir:

– İsa dayı, sən burada otur mən gedim, alım, gətirim.

Hasan gedir bosdana, balaxana baxır. Bosdançı yox. Bağırır: „Bosdançı!!! Bosdançı!!!...“ Baxır bostançı yoxdu. Onda öz-özünə deyir: „Bir neçəsini alım, əgər, gəlsə pulunu verrik.“ Bir neçəsini aler, geder İsa kişiynən başdellər yeməyə.

Bir də baxeller odu bosdançı gəlir, nə gəlir. Yaxın gələndə görür ki, bular xıyarı soyullar. Onda kişi dəli olur. Başdıyır yaramaz sözlə buları söyməyə ki, siz niyə izinsiz bağa giriniz. Xasta Hasangil danışanda kişi baxır ki, bular tərəkəmə dili danışrlar. Onda bosdançı genə başladı: „Siz tərəkəmələr nə qanırsız k1, bostan nədi?! Xıyarın tağını beləçini basdınız, indi xıyar acı olacax». Bunun belə deməyi Xasta Hasangilin könlünə dəyir. Deyir ki, a bala, qadan alım, dayan dilimə bir söz gəldi, deyim. Aldı Xasta Hasan:

Ay bosdançı, sənə qarğış eylərəm,
Dilərəm bosdanın tarı-mar olsun.
Cənabı Allahdan ensin bir xışım,
Çiçək teləkləri süd qar olsun.

Xasta Hasan belə diyəndə kişi dəli olur. Onnan artıx söyüb sarmağa başdıyır. Xasta Hasan aler o biri xanasın:

Görüm Allah sənə qəzəb eyləsin,
Bosdanını ellər dildə söyləsin,
İncitdin aşığı ona neynəsin,
Eşidənnər sənnən nüfukar olsun.

Xasta Hasan bunu da diyəndə bosdançı ağzına gələni deyir. Aldı Xasta Hasan o biri sözü desin:

Xasta Hasan diyer: fağıram, fağır,
Gözlərin kor olsun, qulağın sağır,
Bosdanına düşsün hokkadan ağır,
Dünyə sənin qoy başına dar olsun.

Xasta Hasan sözünü deyib xıyarın hakkına bir beşdiq qızıl pul xıyarın barabar aparer çadırın yanına qoyur da yola düzələllər. Bir 200 metir gedəndə daldan „vay anam!“ diyən səs gəlir. Xasta Hasan fikrində deyir «nə oldu?»

Xasta Hasangil getməkdə olsun, indi bosdançıdan eşit. Xasta Hasan 3 xana sözü deyif gedənnən sora bosdançı doğrudan qulaxdan kar olub, həm də deynən gözünə bibar tökən kimi olar, gözünən su axır, gözləri yanır. «Yandım-yandım» diyə-diyə evə getməkdə. Bir də baxer göy xır-çür eyleyib, dolu yağır, bir tək onun bosdanına. Bosdanı sel aparıb Ardahan çayına tökür, özü də ağlıya-ağılyə evə gəlir.

Gözünən o qədər su axır, onnan da görəmmir. Evə gəlib arvada bağırer: «Ay qız, arvat!» Yanında arvat cavab verir, «nə-nə» deyir. Əmbə kişi nə görer, nə də eşidir. Axırda arvadı elə bilir, kişisi dəli oluf. Tutor qolunnan «nə oldu desən?» deyər xəvər aler. Onda bosdançı əl qolnan qardaşını çağırtdırır. Arvat işi belə görəndə qaçır böyük qaynını çağırır ki, nə durursan, bir gəlsən ki, qardaşının başına belə iş gəluf. Onda qardaşı Vəli qaça-qaça gəlir ki, Sədi evin içində fızahlanıb ağlıyır. Vəli qardaşını bu halda görəndə kimi dedi:

– Ay Sədi, ədə nə oluf, niyə ağlıyrsan?

Qardaşının dediyini Sədi eşitmədi. Onu görən arvadı dedi:

– Ay lələ, nə eşidir, nə də görür. Əlinnən tut de.

Qardaşı Vəli onun əlinnən tutub dedi:

– Ədə, nə oldu? Niyə belə ağlırsən?

Sədi qardaşın səsini duyub birtəhər başına gələnı annatdı. Böyük qardaşı Vəli dedi:

– Ədə, kimdi, adı nəydi?

Sədi birtəhər qardaşına başa saldı ki, üç xana söz dedi, sözün axırında Xasta Hasan dedi.

Vəli Sədinin əlinnən tutub Xasta Hasanın dalınca gəzmək-də olsun, sizə deyim Xasta Hasannan. Olar oradan gedəndə Üskürə kəndinə gəlillər, hardakı Xasta Hasanın bacısı yaşarmış. O, gecə orada yatıf səhər qalxer yola düşdülər. Gəlif Ardahan çayınnan keçəndə nəvçilər deyir ki, axşam bilmirik harada yağış yağıf, sel oluf. Su yaman qarpız-qavın, xıyar gətirirdi, su yüzü dolu gəldi. Onda Xasta Hasan bildirdi: „Biz bosdançıdan ayrılanda xırıltı-gurultu qopdu, yəqin onun bosdanı olar“ – dedi.

Qərəz Xasta Hasangil bayram günü gəldi Dədə bəyin yanına. Sizə kimdən deyim, Fədinin qardaşı Osman ağadan. Osman ağa eşider ki, Xasta Hasan gedib qardaşının dalınnan, onda atı minif dağ yolu kəsə, bir yarım günə Xasta Hasannan qavax gəlir çıxır Dədə bəyin yanına. Dədə bəy nəki bəy var yığıf söhbət eliyirdilər. Osman ağa gəldi, bunun dalına da Xasta Hasangil gəldilər. Xasta Hasanı görəndə bəy dedi: „Nə yaxçı adam gəldi, gəlin-gəlin!“– deyib yer gösdərdi. Xasta Hasan, İsa kişi çıxıb sədirdə oturdular. Bir də Xasta Hasan Osman ağayı görüb dedi: „Ay İsa dayı pendirin yiyəsi gəlif.“ Birəz oturanda Dədə bəy Xasta Hasanın halını-kefini soruşub dedi: „Xasta Hasan, yaxşı vaxtında gəlifsən. Böyün yaxşı, əziz gündü, qalx bizə bir az söhbət eylə, könlümüzü götür. Çoxdandı qulağımızın pası tökülməyif.“

Onda Xasta Hasan deyir: „Bəyim, Allah səni bəylikdən ayırmasın. Sizin yanızda deməsəm də harada deyim.“ Sazını götürər „Yetim divanı“ üstündə deyir:

Həm alimsən, həm kərimсэн, həm ulusan, həm uca.

Qapında bir ac doyursan eylə bil getdin haca.

Cabrayıl xavar gətirdi: „Ya Rəsul, gəl Mehraca!“

Xatəmən nişana verdi tanrının aslanına.

Göy çimənnən yol eyləyib Qah-qaha kəmənd atan,
Mühəmməd, Əli Mürsəlin Abtalıbdı atan,
Sayılı bərdən qurtarıb, çufuda başın satan,
Onnan qeyri gəlməyibdi ərənnər meydanına.

Bu dünyaya köç eyliyən bir gün də düşər yola,
Onnarın tər cumalına cənnətdən alma gələ,
Almanı çarpaya qılıb əlində üzüm dilə,
Xasan Hasan üz vurasan çıx Sofu damanına.

Söz tamama yetəndə Dədə bəy dedi:

– Xasta Hasan, bu sözündən belə qandım siz bir mətləbə gəlibsiz? De görək, mən yerinə yetirəm.

Dədə bəyin bu sözünə Osman ağa bildi ki, aşırı istəyini desə o, Dəli Avdıllayı buraxar. Onda oturan bəyləri basabasa birəz yuxarı keçməyə çalışdı ki, özünü Dədə bəyə yetirsin. Geridə qalan bəylər belə buna baxa-baxa qaldılar. Əmbə Dədə bəyin qorxusundan bir söz də deyər bilmədilər.

Onda Xasta Hasan yenə götürür «Osmanlı divanı»sı üstündə belə deyir:

Bu dünya belə qurulmuş dövlət var üsdündədi.
Harun, Qarun mal qazandı, tarı-mar üsdündədi.
Adam ata, Havva ana atdılar ol cənnətə.
Qorxum budur yalladalar, şeytan şər üsdündədi.

Bir anadan xalq olunduq, başqa-başqa dilimiz.
Yarın məhşər, hax divanda həp bir olar halımız.
Göz görməz, ayax tutmaz nə çətindi yolumuz.
Altı qazan, üsdü köprü, o da nar üsdündədi.

Xasta Hasanın bu sözü belə deməsinə səvəvi vardı. Sanki demək istəyirdi: «Nə diləyim var görək yerinə yetirəsən.

Çünkü o yankı varlığını görüb məni qırağa atmıyasın. Çünki hər şey varın üsdündədi. İnsan oğlu da kı tamahkardı.”

Aldı Xasta Hasan axırkı bəndi görək nə dedi:

Xasta Hasan, qulluğuna bir gün gələr Əzrayıl.
Dörd kitabı dörd göşədən təslim edər Cəbrayıl.
Hax Taladan əmir gəlsə, şimdi qalxar İsrayıl
Əl-əl üsdə, əl döşündə, o da sur üsdündədi.

Xasta Hasan sözünü qutaran kimi genə Osman ağa bir neçə bəyi addayıb getdi. O vədə otaxda gürcüdən də bəy varıdı, ermənidən də. Əmbə bəylər bəyi müsəlman, özü də Dərə bəydi. Onunüçün da olar Osman ağaya heç zad demirdilər. Bunu görən Xasta Hasan tab gətirməyib aldı bir də görək nə dedi:

Bəyzadalar məclisinə varanda,
Axlı kamil olan ayağı gözdər.
Usdadınnan öyüt alan kimsələr,
Axlı kamil olan ayağı gözdər.

Xasta Hasan bu sözü diyəndə hamı Osman ağanın üzünə baxdı. Adamın heç üsdünə almayıf genə Dədə bəyə yaxınlaşmağa çalışdı. Aldı görək Xasta Hasan necə dedi:

Dəli könül, öz yerində paşasan,
Qannı fələk kimi qoydun yaşasın,
Ey annamaz nə sürörsən başa sən,
Axlı kamil olan ayağı gözdər.

Xasta Hasan dəryalara dalanda,
Şirin canı eşq oduna salanda,
Ömür keçif vədə tamam olanda,
Bu yazıq canım o ağı gözdər.

Genə Dədə bəy dedi:

– Xasta Hasan, nəki ayağa qalxıfsan, həp döşürsən, mən dedim, əgər sözüyün mahanası olsa, demişəm gərək atamın oğlu olmuyam yerinə yetirməsəm. Yox, o qədər bir şey olmasa, – tapançayı gösdərdi, – gərək hamsın ağzına dolduram.

Bu sözün üsdünə Xasta Hasan aldı o bri sözü eyəcə bəyi bərkitmək üçün. Aldı Xasta Hasan:

Mən bilerəm, eşq ataşı məndədi,
Bilmiyənnər xilaf sanar, əfəndim.
Bir can kı bir cana iqrar verəndə,
İqrarınan necə dönər, əfəndim.

Özün bir ağasan, adın Dədə bəy,
Aləm biler sənin əslin zada, bəy.
Özün öldür, məni vermə yada, bəy.
Görən səni kimlər qınar, əfəndim.

Xasta Hasan, bağda bosdan əkərəm,
Dırğınada bir gözələ nökərəm,
Şindi dərinimnən bir ax çəkərəm,
Çarçı bazar bütün yana, əfəndim.

Dədə bəy gənə əlində tapança: “Xasta Hasan, məndə səbir qalmadı!”—oturan bəylərə dedi: “Xasta Hasan, desən mətləbini!”

Onda Xasta Hasan dedi, puloyda sınan qaşığın sanını.
Aldı Xasta Hasan:

Fəsli bahar yaz ayları gələndə,
Bülbül sitamınnan qul azad olu.
Nəcəvətdən ayrı düşüb muyları,
Dəyməsin şanalar, tel azad olu.

Yanı deyir, Araf günü, sabah bayram diyəndə gərək heç bir iş görmüyəsən, sən telə darax belə vurmuyasan. Bayram günü tel də azat olu. Aldı Xasta Hasan o biri sözünü:

Geyinmiş, qurşanmış gəlinnər, qızdar,
Sürmələnib qaşdar, kirpiklər, gözdər,
Uçmasın durnalar, ötməsin qazdar,
Üzməsin sonalar, göl azad olu.

Bu iki sözü diyəndə bir də qapıdan iki adam giri içəri, dal-dala salam verir. Biri irəli, camaatın içinə gəlir. Əmbə o birisə dizi üsdə qapının ağzında oturur. Camaat ona baxır.

Aldı Hasan sözün o birisini:

Xasta Hasan xocaların xocası,
Könlüm isdər övliyələr bacası,
Bu gün əziz gündü, bayram gecəsi,
Bəylər dusdağınnan qul azad olu.

Söz tamama yetəndə camaat baxır qapının ağzında oturan adam ağlayır. Onda Dədə bəy soruşor:

–Ədə, o adam niyə ağlıyır?

İrəlidə oturan yoldaşı deyir:

–Xasta Hasanın sözü ona marax verib. Onunçündə ağlıyır.

Xasta Hasan ona baxanda tanıdı. Baxdı kı, həmin pendirin sahavı, yəni Osman ağadı bu sözü deyən. Onda Xasta Hasan dedi:

–Bəy, qadan alem, qoy mən deyim onun dərdini.

Sazı sinəsinə basıb dedi:

Əvvəl dörd kitafdan, hər bir hesafdan,
Sıfda qələm çaldı, Hax birisinə.
Kəbəyi Şərifdə, Şamı Mehrabda,
Oxuyar katiblər, bax birisinə.

Əzizim, Həbibim: “Ya Rəsul!” – dedi,
Əyyub dərdə düşdü, “yarasul” – dedi,
Axdı qannı hicran «yara sil» – dedi,
Niyə nəhlət endi, bax birisinə.

Xasta Hasan diyər bir budax üsdə,
Bayqunun məskəni bir budax üsdə,
İki alma bitdi bir budax üsdə,
Bir şöylə verdi, bax birisinə.

Xasta Hasan sözünü qurtarıb özü başdan nə təhir oldu, qardaşı Dəli Avdıllanı niyə tutdular, yolda necə suzdular, bostana niyə girdilər, bosdançı niyə kar və kor oldu, bosdanı necə sel apardı, hamısını bəylərə dedi. Sora da deyir: “Allahını sevən müsəlman bəyləri, gəlin abdəs alax, iki rükət Allah yolunda namaz qılax, bəlkə Allahdan kömək ola, bu adamın gözü, qulağı açıla.”

Doğrudan da müsəlman bəyləri qalxır, abdəst alıf, namaza durullar. Xasta Hasan imam olur. Orada iki rükət Allah yoluna namaz qılıf dua eyləyillər. Xasta Hasan: “Ey gözə görünməz, mən elə də günahkaram, əgər mənim qarğışımnan olufsa özün öz qüdrətinən rəhim eylə” – deyif yalvardı. Allahın xoşuna gəlif doğrudan o yazıx bosdançının gözü də, qulağı da açılar. Bosdançı özünü sağ görüb qaçıf Xasta Hasanın ayağına düşdü ki, “bağışda.” Orada oturan bəylər, hamsı bu hikmətə şəşdılar. Sora da Dədə bəyə dedilər ki, Dədə bəy, hamısı gözümüzün qavağında görünür. Əgər Xasta Hasanın qardaşını verməsən, nə bilək nə olar?! Dədə bəy başa düşdü, dedi:

– Hasan, bağışla mən sənə bir az zor verdim. Heç başa түşmədim ki, sənin qardaşın qarannıxda.

Dədə bəy o dəqiqə түrmə böyüyünü çağırif dedi:

– Gedərsən, Xasta Hasanın qardaşını, bir də onnan bərəbər kim şəriətə görə 101 ildən yatır, hamsın buraxın getsinnər. Hər keşdə xoşlayır getsin, Xasta Hasanın qardaşı Dəli Avdıllayı gətir.

Türmə böyüğü Dəli Avdıllayı gətirif qardaşı Xasta Hasana verir. Olar şad qayıdıb evlərinə getdilər.

Allah sənə də xoş xəbərlər göndərsin. Ay Əli qardaş, göydən üç alma düşdü. Biri yazana, biri düzənə, biri də bu məktubu oxuyana. Hələlik məni bağışla.

Xudahafis.
9.4. 84-cü il.

İNDİ BU MƏSƏLƏ XASTA HASANIN ÖZ TOYUDU

Möhdərəm camaat, hörmətli qardaşlar, rəhmətlik Xasta Hasan öz sevgisini ala bilmədiyi üçün ona Türk dövlətində, Qars qəzasında Qodos kəndinnən Gülzar adlı bir qız aldılar. Babasının adı naməlum. Ona toy olanda, arada sınıor olmamış, ona görə toy çala-çala Livisə gələndə, Xasta Hasanın yanında sağdıçu damın üstünə çıxır. Gəlin gələndə, şirinnik gəlinin başına çəşər(səper). O vədə camaat bu yannan bağırdılar, “Hasan, bu gəlinin gəlməsinə bir şey de görək”. Xasta Hasan görək gəlinin gəlməsinə nə dedi:

Könül, səni müjdəliyəm,
Budur bir civan gəliyor.
Al qoynuna, sar sinənə,
Belə bir civan gəliyor.

Gözəlsə yanına çəkir,
Çirkinsə üzünə tükür,
Şükür, yaradana şükür,
Yar bizə mehman gəliyor.

Mən Xastayı al yanına,
Həsərətiyəm gülşanına,
Əl batır Gülgəz qanına,
Qoç, quzu qurvan gəliyor.

Bəli, söz tamama yetdi. Toy gəldi qapıya, gəlini endirdilər. Gəlin əvə girdi. Sonra toy başladı. Yedilər-içdilər, oyna-

dılar, güldülər. Gecənin də bir vaxtı getdi. Dedilər, sağduçu şahı qaldırmaya başladı. Şaxın önündə oynadılar, güləşdilər, tufəng atdılar, gətirib evə girdilər. Əvin bir tərəfinə qoydular. Başladı bəzircan bağın meyvəsin yengə xanıma satmaya. Axırı aqibət şahın meyvəsi satıldı. Oynaşdılar, gülüşdülər, gecə keçdi, sabağa yaxın qaldı. Yengə xanım dedi: “Gəlini duvağı, gərdək altına vermək gərək”.

Düzəltdilər, gəlini oğlannan verdilər gərdəyə. O vədə yengə xanım ziyəfət gətirdi, yemək-içmək yedilər, içdilər. Sağdış bəy yengədən su istədi. Yengə xanım qalxdı, istədi su versin. Onda Xasta Hasan dedi :

– Yengə xanım, səbr eylə, bir kaç söz yadıma gəldi, onu deyim sonra :

Sallanıban bağdan gələn, dahi pərim, bir su ver.
Yerişin canım alıyer, dil əzbərim bir su ver.
Bir ataş aldı sərimi, tütünüm çıxar ərşə.
Sənə qurban malım-mülküm, küllü varım bir su ver.

Gözəllərin əziz xətrin, bir-birindən seçmərəm.
Abu hayat doldursalar, yad əlinnən içmərəm.
Versələr dünya malını, sevdigimdən keçmərəm.
Öz əlinnən özün doldur, növcavanım, bir su ver.

Xasta Hasan gəldi, dellər çağırarlar adıımı.
Dəmir yanar kömür olar, eşitsəz fəryadıımı.
Hax talanın hikmətinnən almadım muradıımı.
Ləbi ballım, şirin dillim, dil əzbərim, bir su ver.

Söz tamama yetdi, nə ki qız, gəlin vardısı orada hamısı küsüşdülər. Dedilər: “Gələli, həp öz xanımını tərif eylər, qoy gənə desin, çıxax gedək”.

Onda Xasta Hasan dedi: “Qızdar canınız sağ olsun, bu da sizin tərifiniz”.

Aldı Xasta Hasan:

Fəslə bahar yaz ayları gələndə,
Açıları qoynunda gülü qızdarın.
Dümürçüx-dümürçüx tər buxağınnan,
Axar ləblərinnən balı qızdarın.

Hürülərin, pərilərin eşisiz,
Bu qərrib gönlümün qəm yoldaşısız.
Əlli qızın, yüz gəlinin başısız,
Qucmağa yaraşar belə qızdarın.

Xasta Hasan öldüğümü bilsəslər,
Səlbim verib, səlatımı qılsalar.
Məzarımı yol üstündə qursalar,
Gələndə oğrasın yolu qızdarın.

Qızlar, gəlinlər gülə-gülə dedilər: Sağ ol, ay Hasan, sağ ol. Qız-gəlinin könlünü aldın. Əmbə indi bu yanda yengə oldu ku, qız-gəlini, arvadını həp tərif elədi, bəni buraxdı. Başladı şişməgə. Xasta Hasan gedışata baxdı, yengə söz istər dedi: Ay yengə, bu tərif də sənə.

Aldı Xasta Hasan:

Maşalla, a yengə gəlin gətirdin,
Bu Hasanı muradına yetirdin.
Şadlıx ilə toylarını ötürdün,
Toylar artsın kəndimizdə, a yengə.

Şahın meyvasını yengələr aldı,
Ordakı yığnağa bir şadlıx saldı.

Böyüklər dedilər: “gözəl toy oldu”,
Toylar artsın kəndimizdə, a yengə.

Xastasan toyunu çox şad keçirdi,
Hər gələnə şirin, şərbət içirdi.
Sağdıçı da yüz duvağı qaçırdı,
Toyların artsın kəndimizdə, a yengə.

Xanım gözəlliginə görə belə də söz sənə yaraşar. Xeyirli
sabax açdılar. Allah hər kəsin üstünə xeyirli gün, xeyirli sabax
açsın. Sabax açıldı, indi də başladılar yüz duvağın qaldırmağa.
O vaxtdı Xasta Hasan gəldi irəli görək nə diyəcək. Başladı:

Otur xanım, bu divana,
Yüz duvağın qaldırmağa.
Ömür versin sən civana,
Məni eşqə doldurmağa.

Sağduçu oynar dolanı,
Gönlümə salar talanı.
Eşqi beynimdə qalanı,
El içində bildirməgə.

Gəlinin üzü qoy ağ olsun,
Yedigi daimi yağ olsun.
Qohum, qardaşı sağ olsun,
Bu Xastayı güldürməgə.

GÜLÜZAR XANIMIN ATASI EVİNƏ GƏLMƏSİ

Bəli, əzizlərim Gülzar xanım (dünyaya) bir neçə uşax gətirdi. Hamısı da bir yaş, bir yarım yaşda rəhmətə gedərdi. Sonra dedilər ki, gərək yerini dəyişə, bəlkə uşağı dura. Onun üçün də Gülzar xanımı boy dolu göndərdilər ata evinə. Qoy hamiləsini atası evində boşaltsın, görək genə nə olar.

Bəli, Gülzar xanım getdi bir xeyli çəkdi. Gəlin Qodosda atası gildə, Xasta Hasan əvində. Bir gün sabahnan bir sayıl gəldi. Xasta Hasanı çağırdı, hay verdi, haman payın aldı. Sonra dedi: “Yoldaşının oğlu oldu, adını da İsmayıl qoydular”. O zaman Xasta Hasan dedi: “Sən nə bilersən, sənə kim dedi, sən kimsən?”

Sayıl dedi: “Mən o kövlüyəm”. Oduki sayıl getdi.

Xasta Hasan getdi xanımının yanına. Məyəm ki, o gələn sayıl dəgülmüş, özünün piri imiş, ağası. Qalxdı yola düşdü getdi. Yolda necə əcayib işlər gördü¹⁹.

Gəlib çıxdı xanımının yanına. Əmbə Gülzar xanım onnan söyləmədi, küsdü. Niyə ki? Cocix 20-25 günlük olmuşdu. Hələ gəlib dolanmamış, görməmişdi. Xasta Hasan belə baxdı gördü arvat naz eleyir. Aldı görək nə desin:

Ayax kəsmə dos kövünnən, nazlı yar əldən gedər.

Naşı bağban bağ bəsleyif, heyva, nar əldən gedər.

Aşnanın tərgini qılıb, meylini vermə yada.

Yad gəlib aşna olunca, aşna yar əldən gedər.

Gecə, gündüz gün dolanar, gərdiş eylər ayınan.

Ağ üzündə qoşa xallar, düzülüfdü sayınan.

¹⁹ Aşıq Murtaza Xasta Hasanın yolda başına gələnləri yazıya almadan keçib. Görünür dastan-rəvayəti danışanda həmin “əcayib işləri” də söyləyirmiş. Beləcə dastan-rəvayət genişlənməmiş.

Məğrurlanma, dəli könül, qonuş hər gədəynən.
Bir gün olar dəvrin dönər, dəvlət-var əldən gedər.

İsdə səni isdiyəni, keçmə onnan heç neçə.
Nazlı yar qəzəbə gəlib, ələ gəlməz heç neçə.
Xasta diyər, saxla məni, hax qonağı bir gecə.
Ay dolanı, illər keçər, ixdidə əldən gedər.

Söz tamam oldu, o yan, bu yan “Xasta Hadan bir kaç dənə
de könlünü al, yoxsa işin çətindi”. Güldü. Xasta Hasan gül-
mək üçün görək nə desin. Aldı Xasta Hasan:

Üzün boyli, mina gərdan, sultanım,
Gəlib ta qoynuma girsən bu gecə.
Aylar, günnər həsrətini çəkərem,
O sinən sinəmə vursan bu gecə.

Gəl sənnən qurax xəlvət otağı,
Doldursun badyanı, dolansın sağı,
Naşı xoryat neyçün dərə bu bağı,
Bir bağmançı gətir dərsin bu gecə.

Xasta Hasan yara verdi salami,
Sağ olsun cananım, cümlə aləmi,
Qadir Mövləm belə çevir qələmi,
Səvəni səvənə versən bu gecə.

Söz tamam oldu, Xasta Hadan dedi: “Ay qız, əvvəlki gün
bir sayıl gəldi, dedi: “Müjdəmi ver, oğlun olmuş, adını İsmayıl
qoydular. Onnan eşitdim, nə eleyim”.

Xasta Hasan belə deyəndə (Gülzar xəbər aldı): “O kimiy-
di?” Xasta Hasan dedi sabır edin mən deyem. Aldı Xasta
Hasan:

Ağam gəldi, dedi: Müjdələr olsun,
Şad olsun ürəgin, səvin, ay Hasan!
Hax Tala yer-göyün şürünən dolsun,
Şad olsun ürəgin, səvin, ay Hasan.

Əgər ki, söyləsəm keçən nağılı,
Harıxlarda²⁰ axan sular soğulu,
Çox şükür xudama verdi oğulu,
Şad olsun ürəgin, səvin, ay Hasan.

Alimlər oxuyar əzbər yasini,
Mələklər qatında tutar bəsinin,
Haqqın qədəriylə verdi səsini,
Şad olsun ürəgin, səvin, ay Hasan.

İzin alıb bizim əvə girəllər,
Gəlib sənə gözaydın nığı verəllər,
Beşgin üsdünə saçı sərəllər,
Şad olsun ürəgin, sevin, ay Hasan.

Xasta Hasan oxur əzbərə yasin,
Dolandır başına qurbanı, kəsin,
Çağır qomşuları paylasın, yesin,
Şad olsun ürəgin, sevin, ay Hasan

Söz tamam oldu, Xasta Hadan bir gün qaldı. Əvə gedən
vaxdı dedilər: “uşax moçitlənin”. Sora görərik. O zaman Xasta
Hasan aldı görək nə dedi:

Mayıl oldum bin bir ada,
Sır sözünü desə yada.

²⁰ arıxlarda

Nə durarsan Dırqınada,
Tez gəl qadasın aldığım.

Məni qoyubsan bu halda,
Dilin şəkər, dodax balda,
Can cəsəddə, gözüüm yolda,
Vaz gəl, qadasın aldığım.

Sən Xastayı bilmiyersən,
Didam yaşın silmiyersən.
Dellər bu qış gəlmiyersən,
Yaz gəl, qadasın aldığım.

Bu söz burda tamam oldu. Allah sizə sağlax, səlamətlik versin.

13.08.2003.

XASTA HASANIN NAXOŞ VAXTI DİYƏN SÖZLƏRİ BUDUR

Xasta Hasan bir gün bir az xastalaner. Əmbə yaxşı da xasta olan bir neçə gün keçir, bir şey yemer-içmer. Baş yoldaşı Gülzar xanımı yanına çağırer. Deyir: “Qulax as mənə, görün nə deyirəm”. Hamı gəldi yanına. Aldı Xasta Hasan görək nə dedi:

Ömür bada verdin, günü talana,
İndi sən ömrümün ayağı, gözəl.
Sənnən qeyri mənim yeyib-içdigim,
Tamam mənə oldu ay ağı, gözəl.

Get bazara, gəl qəbrimi qazana,
İgit odur malı özü qazana,
Gurtarubdu su tökgünnən qazana,
Otu, biç kəfinim, o ağı, gözəl.

Xasta Hasan diyər: Xasta sinindi,
Gey-qurşan əyninə, xasta sinnidi,
Ölüm haxdan gələr, xasta sinnidi,
Gəl kəsmə üsdümnən ayağı, gözəl.

Bəli, söz tamam oldu, torunnarı, oğulları, qohum-qardaşları, hamısı gəldi. Oğlu İsmayıl dedi: “Dədə, niyə taslanersan, bax hamı gəldi. Niyə belə qəmli söz deyirsən, başqa bir xoş söz desənə”. O zaman Xasta Hasan aldı görək nə dedi:

Cavannıx dövrənı yaxşı keçirdim,
İndi qocalığa dözə bilmerəm.
Yadıma çox düşör gəzdigim yerlər,
Tütülmüş qılçalar, gəzə bilmerəm.

Sən mənim rühümsən, ay mina gərdən,
Oynadıb axlını aparma sərdən,
Demə qocalıbsan, dolan gəl hərdən,
Əlim ətəyinnən üzə bilmerəm.

Xasta diyər yaşım səksəni keçdi,
Günbəgün əsməgə başladı başım,
Tor gördü gözlərim, töküldü dişim
Bir az öykələrəm, əzə bilmerəm.

Söylətmək üçün dedilər: “Ay dədə, sənki belə qüvvətli
aşığı olubsan, acaba, sənə bərabər kimlərdi?”

Abu çişmim göllərində, ördək də bir, qaz da bir.
Süsən, sünbül, mor mənəvsə, bülbül ötər yaz da bir.
Vaqif dərtədən xavardardı, Govharın qəyməti yox.
Qul Qərəni qərəz eylər, Aşığı Ömər söz də bir.

Molla Xalit xiyalətdən, içib eşqin tasını.
Ürhaniya qismət etdi, onnan da ziyadasını.
Küfdadı bir dərin derya, keçmək olmaz adasın.
Aşığı Polat kamil usta, Dəli Tamı sazda bir.

İçmişəm eşqin tasını, həm oxuyam, həm yazam.
Belə getməz bu zamana, bir gün olur əyözəm.
Min iki yüz qırx ikidi, tarıxım yoxdu sayam.
Neçə aşığı gəldi keçdi, Xasta Hasan yüzdə bir.

Söz tamam oldu. Uşaxlar dedi: “Dədə, bir az gənə de-
sənə”. Dedi: “Diyəm, bala diyəm”. Aldı görək nə dedi:

Ay ağalar, sınıx könül alandım,
On səkkizdə eşqi oduna qalandım,
Hakkın hekimiylə səhrə dolandım,
Olmadı heç şeydən kədərım mənim.

Naxış vurub bəzətsinnər xanamı,
Çifdər oğlum qoy şennəltsin binamı,
Xavar alan olsa doğma atamı,
Ovannı İsgəndər pədərim mənim.

Xasta Hasan qəmli-qəmli söylərəm,
Qara xançal vurub bağrım teylərəm.
Səksən üçdə ömür tamam eylərəm,
Oxunmaz tarixi qədərिम mənim.

Bu nağıl burada eylədi tamam. Mustafanın ruhuna yüz
min salam.

15.9.1982.

**„Arpaçay köylerinden derlemeler“ kitabının 118-119-cu
səhifəsindən alınan mətn**

XASTA HASAN

Xasta Hasan xastaymış. Xasta Hasan həmi də bir məşur aşığımış, kövlərində də düyün olurmuş. Gəlillər deyillər: „ya Xasta Hasanı çağırax da, həm düyünümüzdə ötsün-gülsün, göynü açılsın. Gəlillər ki, Xasta Hasan yataxda yatır heç qətiyyəən səs, nəfəs yox. Səlam, ələykümə səlam! Bir bölüx geniş dəliqannılar toflanıf Xasta Hasana deyillər ki, olurmu nişanını qoyasan gedə bizim düyündə özün xastasan, kendin xastasan, gedəməzsən. Nişannın gəlsin, bizim düyündə heş deyilsə bulunsun. Deyir: „yox, qardaşım, mənim çolux yox, çocux yox, gəlin yox, kimsə yox. Mana su verə, əfəndimə söylüyüm, istiyirəm bişeylər gətirə, onun için mən qoya bilməyəcəm. Məni mazur görün, mən bıraxmıyacam“, deyincə ev tərəfində də gəlin- nişannısı geyinir, qurşanır. Sandığını açır əfəndim, gözəl əntərilərdən geyinir, qurşanır, düyünə gedəcəx ya. Şindi, Xasta Hasan, belə pəncərədən baxdı ki, ola heş mən əmir vermədən mənim nişannım tüşüp yola gedir düyünə. Dedi: „Mevlayı sevirsiniz, hələ o sazı mana gətirin, üşdənə türkü söylüyəcəx, yarımın, nişannımın gedişinə“.

Mən də söylüyüm dinniyənnər var olsun, inşallah. Xasta Hasan İravannıdı əsas. Bu Qırxdəş tərəfində befat etdi. Şən-nixdən sonra befat etdi.

Alır baxalım orda nasıl deyəcəx:

Gözəllər bəzənif toya gedəllər,
Amanat, amanat yar oynamasın.
Mən bilirəm, irca mehnət edəllər,
Acala eyliyif tez oynamasın.

SÖZLÜK

- Abu** – [f] – (ab) – su
Bəsin – [f] – (bəsi) – çox, olduqca çox
Cəng – [f] – vuruş, döyüş
Cifdər – [ə] – leş, sərvət
Didəm – [ff] – gəzyaşı
Dəlal – [ə] – naz, işvə
Dal – fars əlifbasının 10 – cu hərfi – Dd
Müjdəliyəm – [ff] – (mojde) – xoş xəbər
Əlif – fars əlifbasının 1-ci hərfi – a, ə, e, o
Əbru – [f] – qaş
Firğan – [ə] – (firəğ) – ayrılıq, hicran
Gərdis – [f] – dövrən
Hətif – [ə] – qışqıran, qeybdən gələn səs, vicdan səsi
Həbib – [ə] – sevgi
Xaki – [f] – torpağa bağlı, torpağ rəngi, dünyəvi, adam, bəşər
İltica – [ə] – sığınma, birinə pənah aparmaq
Kənəzə – [ə] – (kənz) – xəzinə, dəfnə
Kaf – fars əlifbasının 25 -ci hərfi
Qaf – fars əlifbasının 26 –cı hərfi – Qq
Ləb – [f] – dodaq, kənar, sahil
Məhrab – [] – Məscidlərdə qiblə tərəfdə divarda qayrılmış və pişnamazın önündə durub namaz qılınan oyuq, ədəbiyyatda sevgilinin qaşlarına işarədir .
Mövləm – [] – (mövla) 1) sahib, yiyə, ağa 2) təhkimçilikdən azad olmuş 3) havadar
Məşhər – [] – göstərmə, sərgi

Məzə – [f] – ləzzət, zövq, maraq
Müşgül – [ɣ] - çətin, ağır, əngəl, maneə
Müjgan – [f] – kirpik
Mahitab – [f] – ayin aydınlığı, aydın gecə
Məğrub – [ə] - qərb
Məşruğ – [ə] – şərq
Müşkü əmbər –ətirli
Mövlana – [ə] – şərqdə hörmət üçün bəzi islam alimlərinə və şairlərə verilən ad
Mim – fars əlifbasının 28 -ci
Namə – [f] - məktub, əsər
Navçılar – [f] – (nav) – kanal, arx
Rüzgar – [f] – zaman, vaxt, külək, hal, həy
Sitəminnən – [f] – (stəm) – zülm, əziyyət, cəfa
Sığə – [ə] – müvəqqəti evlənmə
Səyyad – [ə] – ovçu
Sin – fars əlifbasının 15 – ci hərfi
Şəms – [ʃ] – günəş . gün
Şimar – [f] – (şümar) – say, hesab, yara
Tiği – [f] – qılınç, xəncər, ülgüç
Zəhrimar – [f] – ilan zəhəri, söyüş
Zal – fars əlifbasının 11- ci hərfi –Z z
Zülf – [f] – saç, tel, hörük .

Əli Hüseyn oğlu Şamil (Şamilov).
Axısqaılı Xəstə Hasan (şeyrləri və şeyrlərinin
yaranması haqqında səhbətlər),
Bakı, Elm və təhsil, 2012.

Nəşriyyat direktoru:
Prof. Nadir Məmmədli

Kompüterdə yığdı:
Ruhəngiz Əlihüseynova

Korrektor:
Gülnerə Vahab qızı

Kompüter tərtibçisi və
texniki redaktoru:
Ramin Abdullayev

Kağız formatı: 60/84 1/32
Mətbəə kağızı: №1
Həcmi: 248 səh.
Tirajı: 350

Kitab Azərbaycan MEA Folklor İnstitutunun
Kompüter Mərkəzində yığılmış, “Elm və təhsil” NPM-də
ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.

